

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Komenského dílo Retuňk proti Antikristu a svodum jeho

Comenius's Work: Retuňk proti Antikristu a svodum jeho

Diplomová práce

Vedoucí práce:

ThDr. Kamila Veverková, Th.D.

Autor:

Bc. Pavlína Kuklová

Praha 2015

Poděkování

Ráda bych touto cestou chtěla vyjádřit vděčnost a poděkování ThDr. Kamile Veverkové, Th.D., nejen za cenné rady před zahájením práce a při vedení, ale také za vše co pro mne v uplynulých letech studia vykonala.

V Praze dne 5. června 2015

Pavλίna Kuklová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci Komenského dílo: „Retuňk proti Antikristu a svodum jeho“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. června 2015

Pavλίna Kuklová

Anotace

Diplomová práce *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* dnešnímu člověku připomíná potřebu Písma svatého a důležitost svobody názoru. Jinými slovy význam středu v Kristu, z kterého a ke kterému se sbíhají cesty obyčejných smrtelníků. Triadicky uspořádaný text je průvodcem dějinného období Retuňku, dílem samotným a jeho poselstvím současným žijícím generacím. Cesty, které se přímo nabízí, jsou celoživotní postoje Komenského, z nichž je pozornost zaměřena na Komenského světy, světlo a naději. Historie nás poučuje stále o tomtéž. To dobré je ukradeno, svoboda bývá ponížena a nejpoctivější jednotlivci se stanou štvanci, vězni nebo klienti popravčích čet. Pokud nám svědomí říká, že to není správné, pak světu, světlu a naději neupírejme střed a všestrannou otevřenost. Takovým svědomím je i *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*.

Annotation

Diploma work *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* reminds a contemporary man of a need of Holy Writ and importance of freedom of opinion. Using another wording it means the importance of a centre in Christ a centre from and to which all mortals' ways lead. The triad composed text will be a guide to historic period of Retuňk, a composed work just for itself and its message to contemporary living generations as well. All the roads offered here are Comenius's all-life attitudes with an attention intent on Comenius's world, light and hope. History instructs us on the same matter all the time. The good has been stolen, freedom being brought down, most honest individuals will be like outlaws, prisoners and clients of an execution squad. If our conscience tells us that all that is not right, we should not deny our world, light and hope that centre and all-round frankness. This work *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* will be that conscience.

Klíčová slova

Antikrist, historie, Komenský, teologie.

Keywords

Antichrist, history, Comenius, theology.

Obsah

Úvod	10
1. Situace před vznikem Retuňku.....	12
1.1. Dějinné pozadí.....	12
1.1.1. Dějinné pozadí – možnosti vzdělání.....	12
1.1.2. Dějinné pozadí – náboženské poměry	16
1.1.3. Dějinné pozadí – politická situace	18
1.2. Život Jana Amose Komenského před vznikem Retuňku	21
1.2.1. Syn tolerance (1592-1614).....	22
1.2.2. Naděje (1614-1620)	23
1.2.3. Truchlivý (1620-1628).....	26
1.3. Podhoubí Retuňku	27
1.3.1. Historické podhoubí.....	27
1.3.2. Dějinně - bratrské podhoubí	31
1.3.3. Osobnostní podhoubí	35
2. Retuňk proti Antikristu a svodum jeho	40
2.1. Stručný obsah Retuňku	40
2.2. Problematika autorství Retuňku	54
2.3. Komenského motivy v Retuňku.....	61
2.3.1. Komenského světy v Retuňku	61
2.3.2. Světlo v Retuňku.....	69
2.3.3. Naděje v Retuňku.....	74
3. Poselství Retuňku.....	83
3.1. Literární poselství Retuňku	85
3.2. Obsahové poselství Retuňku	88
3.3. Universální poselství Retuňku	93
Závěr	98
Seznam použité odborné literatury a dalších zdrojů.....	101
Summary.....	103

Úvod

Zpracovat v diplomovou práci Komenského dílo *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* jsem si vybrala z několika důvodů. První důvodem byla moje předchozí bakalářská práce, v níž jsem se zabývala postavením dítěte ve středověku. Hledala jsem tedy nějaké navazující téma, ať již dobové nebo obsahové. Druhý důvodem je bezesporu snad nejvýznamnější osoba Jana Amose Komenského v našich dějinách, co se problematiky výchovy a osvětové činnosti týče. Komenský je považován za objevitele dětského světa, proslavil se jako pedagog již za svého života. Třetím důvodem byl samotný výběr z možností, které se nabízely. Volba padla na *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*.

Byla jsem zvědavá, zda-li se toto dílo alespoň v nějaké míře dotýká problematiky výchovy člověka a dítěte a v tomto směru jsem byla mile překvapena. Jisté obtíže působí dosavadní badatelské výtěžky, z nichž plyne celá řada zásadních pochybností ohledně autorství. Rozhodla jsem se určitým způsobem problematiky autorství dotknout. Vědoma si však časové i věcné náročnosti obohatit problematiku autorství nějakým zásadně odborným podnětem, soustředila jsem se především na obsah *Retuňku* jako takového. Souběžně probíhala základní orientace v Komenského době, v jeho životě a díle.

Z badatelů, kteří jsou v diplomové práci citováni a je na ně odkazováno nebo k nim bylo přihlédnuto, bych ráda zmínila zvláště tyto v abecedním pořadí: Bartoš F.M.; Blekastad M.; Dobiáš F.M.; Hrejsa F.; Heller J.; Hendrich J.; Floss P.; Kalivoda R.; Kvačala J.; Ludvíkovský J.; Molnár A.; Novák J.V.; Nováková J.; Patočka J.; Popelová J.; Ryba B.; Říčan R.; Souček B.; Škarka A.; Tichá Z.; Vorel P. Někteří z nich se specializují na literární stránku Komenského děl, někteří na jeho pedagogické, filosofické nebo teologické úsilí, jiní zkoumají dobové a historické souvislosti, v neposlední řadě je častým předmětem úvah Komenského postoj k sociální problematice. Všichni tak různým způsobem přispěli také k náhledu na problematiku autorství, výše uvedené motivy se různě prolínají.

Celou 2. kapitolu věnuji přímo *Retuňku*. Nejprve se pokusím sama o stručný obsahový výtah, následně přiblížím některá zásadní stanoviska k problematice autorství a nakonec zvolím přístup, kterým mohu v rámci svých možností nabídnout. V mém případě to znamená, že se pokusím v *Retuňku* hledat celoživotní motivy Komenského samotného. Vybrala jsem si Komenského světy, dále motivy světla a naděje.

Již z tohoto náčrtu, jak budu postupovat ve 2. kapitole, lze postřehnout, o co se budu snažit. Komenský, zřejmě sice později, než vznikl *Retuňk*, preferoval triadickou strukturu, našel v ní podstatný základ. Držím se triadické struktury v celé diplomové práci, i když jsem si vědoma, že v daném případě nemá zásadní vliv na obsah. Spíše mi jde o to, aby diplomová práce měla určitou přehlednou strukturu. Jednotlivé kapitoly, podkapitoly a případně další podkapitoly vyplynou z nastudované problematiky v triadickém uspořádání.¹

Přirozeně se úvodní kapitola zaměří na dějinné pozadí, na celkovou situaci u nás i na samotný život Komenského před předpokládaným vznikem *Retuňku*. Prostřední část jsem již popsala, jde o určitý střed této práce a výhradně se věnuje přímo *Retuňku*. Motiv středu nebo centra je pro Komenského také velmi důležitý. Závěrečnou část zaměřím na poselství *Retuňku* dnešní době. Domnívám se, že jako studentka nemohu ničím jiným zásadněji přispět než právě úvahou nad tím, co spis *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* přináší dnešní době, zda-li jde o poselství aktuální či naopak o dílo mající své místo v propadlišti dějin.

Budu velmi ráda, pokud se moje diplomová práce ve výsledku stane alespoň z části takovým přínosem, jakým se pro mě stala četba *Retuňku* včetně studia těch nejzákladnějších nezbytných souvislostí. Moc bych si rovněž přála, abych svou prací J.A.Komenskému „neuškodila“, protože popisovat dílo a život tak významné osobnosti je velmi složité.

¹ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 297, 298. Patočka zde cituje Komenského z díla *Předchůdce Vševedy*: „V naší metodě se vyskytuje ta zvláštnost a podivuhodnost, že všechna obvyklá dělení jsou trojčlenná. Ujišťuji, že jsem to násilně nevyhledával z nějaké pověřivosti, ale že ve všech nepřednějších a nejdůležitějších věcech se to hned od prvních vlastností věcí (jedné, pravé, dobré) tak samo nabízelo, že jsem po nějaký čas byl ohromen a zaražen novostí věcí. Když pak, povzbuzen již několika příklady, jsem se i jinde pokoušel o totéž, shledal jsem, že se to daří všude...“

1. Situace před vznikem *Retuňku*

Dobová atmosféra, v níž zanedlouho vznikne *Retuňk*, vrcholí Českou konfesí, vypracovanou roku 1575 a uzákoněnou Rudolfovým Majestátem z roku 1609. Prostředí, do kterého se Komenský narodil, bylo nábožensky neobyčejně pestré. Vlivem výše uvedených zákonných norem můžeme dnešním jazykem v takovém prostředí zahlédnout liberální a demokratické prvky vztahující se i na náboženství a to dokonce nevyjímaje poddané obyvatelstvo.

1.1. Dějinné pozadí

Velice stručně bych si dovolila nastínit tuto dobu; i předchozí vývoj Jednoty bratrské; prostřednictvím triadické formy pohledem na možnosti vzdělání, náboženskou orientaci a na politickou realitu. Triadický způsob volím v celé své diplomové práci s ohledem na Komenského pozitivní vztah k triadickým strukturám, k nimž dospěl až po vzniku *Retuňku*. Takto triadicky zvolená forma slouží spíše k připomenutí osobnosti Jana Amose Komenského. Na obsah popisu situace před *Retuňkem* podle mého názoru vliv nemá. Snažím se o jednotnou strukturu v celé práci. Dějinné pozadí bych ráda zmapovala v samostatných podkapitolách.

1.1.1. Dějinné pozadí – možnosti vzdělání

Možnosti vzdělání byly rovněž pestré napříč náboženským spektrem, ať již ve funkční podobě nebo v mocensko-politických plánech. Velice dobře propracovaná úroveň vzdělání byla právě v Jednotě bratrské. Komenský se posléze stane jejím posledním biskupem. Vstřícný postoj ke vzdělání byl způsoben zásadní změnou v názorech Jednoty bratrské právě na vzdělání. Vzdělávací linie je především patrná u Jana Blahoslava, jenž je významným představitelem Jednoty bratrské v době, kdy je nutné nějakým způsobem reagovat na luterství a kalvínství. Blahoslava si vážili již současníci,

„otec a vozataj lidu Páně v jednotě, muž veliký a znamenitý, jehož pověst široce mezi jinými národy roznesena vznikla, veliký a drahý klín jednoty.“²

² Tichá, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984, s. 202.

Blahoslav zemřel v roce 1571. Je známo, že k šíření vzdělanosti napomohla bratrská tiskárna v Kralicích v roce 1562, kterou Blahoslav sám vedl. Za zmínku stojí jeho vlastní výklady, specifické důrazem na vzdělávání, a přitom prostým způsobem srozumitelné.

„Příkladně dím: Chválíme víno a chválíme i pití a užívání vína, ale opilství a opilých nechválíme, a summou nechválíme zlého užívání dobrých od Boha daných věcí. Dobrý jest meč, avšak někomu dobře, jinému velmi zle posloužiti může.“³

Nový, otevřený, výrazně vstřícnější vztah ke vzdělání vyústil v aktivní zapojení se do veřejného života, Jednota bratrská byla zastoupena v celém sociálním spektru, Blahoslav je historiky chápán jako předchůdce Komenského. Nerada bych opomněla v této souvislosti na Petra Chelčického,⁴ duch husitství a táborství graduje v Jednotě bratrské.

„Násilí, válka, trest smrti odporuje zákonu božímu. Křesťan proto nemá se účastniti ani úřadů, ani obchodů, v nichž nejde o lásku, ale o násilí a zisk, a tudíž o bezprávi.“⁵

Chelčický se Komenskému podobá zbožnou znalostí *Písma svatého*, ve své době upřednostňoval princip nenásilného pojetí života. Menšinovost, jež je znakem Božího lidu, však pravděpodobně vztahoval i k otázkám přístupu ke vzdělávání a také k aktivní účasti na správě věcí veřejných. Tento zdrženlivý postoj byl již v době, do které se Komenský zanedlouho narodí, neudržitelný a významně proměněn.⁶

Podle Hrejsy Chelčický zdůrazňuje zákon boží, Písmo, evangelium Kristovo, jež křesťanu stačí, a obírá se zvláště kázáním Kristovým na hoře. Ve vztahu k mému

³ Tichá, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984, s. 202.

⁴ Hrejsa, F.: *Česká reformace*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1914, s. 18. Žil v Chelčicích u Vodňan. Podle Hrejsy znal učení Wiklefovo, patrný také vliv Valdenských. Dosáhl pozoruhodných samostatných a svérázných husitských postojů mezi směrem Rokycanovým a směrem Táborů.

⁵ *Tamtéž*, s. 19.

⁶ Vorel, P.: *Velké dějiny země Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 384. Nejznámějšími vnějšími projevy této změny jsou od poslední čtvrtiny 16. století rozvinuté bratrské vyšší školství a zejména vysoká úroveň knižní produkce, vrcholící dílem biskupa Jednoty bratrské Jana Blahoslava.

pojednání o *Retuňku* má Chelčický s Komenským shodné rysy v tom, že důsledně vidí v církvi římské všude porušení smyslu života a proto církev římskou zavrhuje.⁷

Postoj ke vzdělání v době, ke které směřujeme, byl rovněž ovlivněn ambicemi a vizionářským charakterem představitelů jednotlivých panství.

„Šlechtická mládež získávala střední vzdělání obvykle na soukromých šlechtických školách, zřizovaných bohatými magnáty při vlastních sídlech; značný věhlas si získaly zvláště konfesijně zaměřené školy Jednoty bratrské (Košumberk) a luteránská gymnasia (Pardubice 1543). Katolíci podobnou vzdělávací sítí v polovině 16. století vybudovánu neměli.“⁸

Tento vzdělávací deficit v katolickém prostředí se záhy projevil v mocensko-politických vzdělávacích plánech, neboť situace v Čechách a na Moravě byla stále jistým způsobem specifická náboženskou pestrostí vyvěrající z husitské tradice a inklinující k nadkonfesijnímu pojetí, což nebylo v zájmu tehdejších autorit.

„Tento model předjímal tři hlavní taktické postupy: 1) obnovení hierarchické struktury katolické církve; 2) vybudování nových katolicky orientovaných vzdělávacích institucí vyššího typu; 3) získání nastupující generace domácích magnátských rodů pro katolickou víru a jejich připoutání k panovnickému dvoru.“⁹

A tak do posledních let vlády Ferdinanda I. spadají rovněž počátky budování nového systému katolického vyššího školství. Připomeňme si, že v té době jediná vysoká škola v zemích Koruny české, Univerzita Karlova, jevila charakter konfesijně vyhraněné utrakvistické univerzity, která se v průběhu druhé čtvrtiny 16. století postupně luteranizovala.¹⁰ Katolicky orientovaný panovník tedy měl zájem vytvořit prostorou a obsahovou adekvátní alternativu na stejné, tedy vysokoškolské úrovni.

⁷ Hrejsa, F.: *Česká reformace*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1914, s. 18 a 19.

⁸ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 264.

⁹ *Tamtéž*, s. 259 a 260.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 264.

„Pro sídlo pražských jezuitů byl vybrán prostor někdejšího dominikánského kláštera poblíž Karlova mostu, v místě nynějšího Klementina. Skupina prvních dvanácti příslušníků jezuitského byla do Prahy vyslána z Říma na samém počátku roku 1556.“¹¹

Nelze se divit, že narůstající boj o konfesijní nadvládu; přerůstající na mnohých místech v často zcela nezřízené a nezměrné násilí; vyžaduje novou krev, která musí být pro věc, za kterou se bojuje, kvalitně vzdělána. Jezuité v tomto směru byli bezesporu mistry a záhy; i mnohem později, kdy byl již Komenský slavný a uznávaný pedagog; docházelo k otevřené i skryté výměně informací mezi jednotlivými náboženskými stavy, jak k pedagogickým otázkám a metodám přistupovat.¹²

„Pražští jezuité měli ve svém programu především systematickou a kvalitní pedagogickou činnost, cíleně zaměřenou na dvě skupiny studentů. První z nich byli mimořádně nadaní chlapci bez ohledu na sociální původ či náboženskou orientaci získanou výchovou v rodině. Jim se díky řádu nabízela možnost vzdělání a začlenění do vyšší úrovně společenské hierarchie. Předpokladem takového vzestupu byla pochopitelně plná oddanost řádu, jehož kariérní a hodnostní systém byl budován podle principů přísné subordinace. Druhou cílovou skupinou byli chlapci z bohatých a vlivných šlechtických rodin, u nich se sice nepředpokládala v širším měřítku další aktivní činnost přímo v řádu, ale měli být (jakožto budoucí politici či držitelé velkých dominií) cílevědomým působením dobře školených pedagogů a psychologů získáni pro věc katolické reformy.“¹³

Stoupající obliba jezuitského řádu, například zřetelně manifestovaným systémem a řádem, na který soudobá česká společnost nebyla zvyklá už ani u tradičních církevních řeholí, vyústila v rozhodnutí panovníka udělit nový statut. Dne 15. března 1562 byla založena Klementinská kolej jako pedagogické pracoviště vysokoškolského typu, které mělo právo udělovat doktoráty z filosofie a teologie.¹⁴

¹¹ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 266.

¹² *Tamtéž*, s. 266. Takovým příkladem můžeme zmínit atraktivitu vzdělávání. Jak jezuité, tak později Komenský aplikovali jako jednu ze vzdělávacích metod divadelní vystoupení.

¹³ *Tamtéž*, s. 266.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 267 a 268. „Od roku 1562 jsou tedy v Praze provozovány dvě vysoké školy, utrakvistická (resp. luteranizovaná) Univerzita Karlova (tzv. Karolinum) a katolická jezuitská akademie (tzv. Klementinum). K jejich spojení v jednu univerzitní instituci došlo až v roce 1622, kdy byla Univerzita Karlova nuceně rekatolizována. Spojená univerzita užívala později (a to až do vzniku samostatného Československa) název Univerzita Karlo-Ferdinandova.“

1.1.2. Dějinné pozadí – náboženské poměry

Nyní se pokusím stručně zmapovat náboženské poměry před vznikem *Retuňku*. Česká reformace navazující na husitství vyznávala princip činné víry, s luterskou „pouhou vírou“ si může do jisté míry věroučně rozumět skrze melanchtonský proud. Tzv. český novoutrakvismus navazuje na Melanchtona. Nemůžeme rovněž vynechat kalvinismus blízky Jednotě bratrské a další náboženské projevy a sekty. Svoboda projevu a způsob života zejména českých bratří navazuje na toleranční zásadu uplatňovanou již od husitské revoluce.

„V luteránské reformaci druhé poloviny 16. století se výrazně profilovaly dva směry, které se později rozešly v církevních otázkách i v politických zájmech. Méně radikálním menšinovým směrem byli tzv. filipisté, označovaní podle filosofa a teologa Filipa Melanchtona. Ti se svou interpretací reformace od konce čtyřicátých let 16. století blížili k nadkonfesijnímu pojetí víry a byli v zájmu vytvoření společné evangelické církve příznivěji nakloněni diskusi s kalvinisty (proto byli svými protivníky nazýváni kryptokalvinisté). Filipisté se od původního Lutherova učení odkláněli také principem tzv. synergismu (tj. součinnosti), podle něhož mohlo být aktivní součinností lidské vůle a božské milosti ovlivněno posmrtné spasení. Ortodoxní luteránství uznávalo princip tzv. predestinace (tj. předurčení), podle kterého lidská vůle nemohla ovlivnit božské rozhodnutí.“¹⁵

Filipisté ale nebyli většinovým směrem. Ten ve smyslu luteránské reformace představovali v šedesátých letech 16. století tzv. flaciáni, nazývaní podle Melanchtonova hlavního ideového odpůrce, jímž byl Flacius Illyricus.¹⁶ Jde o slovinského teologa Matyáše Vlašiče. Jako zemské náboženství byla tato podoba ortodoxního luteránství v rámci konfesionalizace zavedena v druhé polovině 16. století zvláště v severovýchodní části říše, tedy především v Sasku a v Braniborsku. Zdá se, že

¹⁵ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 294. Později se ještě zmíním o tom, že Lutherovo chápání predestinace je obráceno naruby oproti tradici, na kterou navazuje Komenský.

¹⁶ V *Retuňku* je o něm zmínka, což zavdává mimo jiné podnět k úvahám problematizujícím Komenského autorství.

pro tento ortodoxní směr luteránské reformace znamenal kalvinismus obdobného ideového a politického protivníka jako potridentský katolicismus.¹⁷

V územní rovině byla náboženská situace v Čechách¹⁸ a na Moravě rozdílná. Markrabství moravské bylo v polovině 16. století typické velmi pestrá náboženskou mozaikou, myšleno z konfesijního hlediska. Nábožensky jednoznačně vymezeni byli především katolíci a Jednota bratrská, a samozřejmě také minoritní náboženské komunity jako židé a novokřtění.¹⁹ Připomenu v této souvislosti, že konfesijní vývoj různých rozlehlých území byl v praktické rovině výhradní záležitostí pozemkových vrchností.

„Mocenskopolitický potenciál Jednoty bratrské se vedle její funkce náboženské a kulturní plně prokázal během následujících desetiletí na Moravě, kde se mohla kontinuálně bez překážek rozvíjet. Ve Slezsku, kde se postupně prosazovala konfesionalizace podle říšského vzoru, ani v luteranizovaných Lužicích si Jednota bratrská nezískala významnější pozice.“²⁰

Nastíním-li opět velice stručně, jaká konfese byla územně nejrozšířenější, pak vezmeme-li v úvahu celé soustátí zemí Koruny české, jednalo se o luteránství. Zcela převládalo v obou Lužicích, jejichž náboženský vývoj byl přirozeně ovlivňován více a přímo ze sousedního Saska než z českých zemí. Dolní Lužice se jako jediná v rámci Koruny české stala téměř výhradně luteránskou zemí.²¹ Za vlády Maxmiliána v roce 1571 snaha novoutrakvistů o legalizaci Augsburské konfese v Čechách ještě neprošla, přirozeně o tuto legalizaci nestála také Jednota bratrská, která by tím nic nezískala.²²

¹⁷ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 294 až 296. Ovšem s tím rozdílem, že kalvinismus, ostatně jako Jednota bratrská, se ocitly mimo rámec politických dohod.

¹⁸ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 213. Především Jednota bratrská se pro svůj politický vliv a pevnou organizaci stávala určitým nebezpečím, zvláště byla-li zakotvena ve všech sociálních vrstvách. „Pro krále Ferdinanda však byly jakékoli oficiální kontakty s Jednotou nemyslitelné; z jeho pohledu šlo o kacířskou sektu, která stála mimo zákon. Uvědomoval si proto latentní nebezpečí, jež v sobě rostoucí vliv Jednoty skrýval, proto jako jedno z opatření pro kapitulaci stavovského odboje roku 1547 prosadil sankce proti Jednotě bratrské a skutečně (byť dočasně) narušil její působení v Čechách.“

¹⁹ *Tamtéž*, s. 257.

²⁰ *Tamtéž*, s. 213.

²¹ *Tamtéž*, s. 288.

²² *Tamtéž*, s. 291. „Na zemském sněmu katolicko-starokališnické uskupení s podporou císaře požadavek novoutrakvistů odmítlo s vysvětlením, že luteránství samo o sobě nemá v Čechách žádnou tradici a jde o víru cizí země.“

Kromě shody v některých věroučných principech spojovala novoutrakvisty a Jednotu bratrskou skutečnost, že obě tyto církve nebyly oficiálně povoleny. Jak tomu rozumět? Tzv. náboženský mír z roku 1555 povoloval na říšském území Augsburskou konfesi z roku 1530, tedy reformované učení Lutherovo, nikoli však reformaci kalvínského nebo například filipistického směru. Došlo by tedy k tomu, že by byl legalizován pouze ortodoxní luteránský směr. Současně rozdíly ve věroučných principech i v organizaci církevní správy stále znemožňovaly významnější sblížení mezi novoutrakvisty a Jednotu bratrskou.²³

1.1.3. Dějinné pozadí – politická situace

Politická situace se v období před třicetiletou válkou přirozeně prolíná s náboženským dějinným pohybem,²⁴ viditelné i skryté napětí nemá konce v souvislosti s touhou po moci. Domnívám se, že tak tomu bylo v každé době a každá taková doba úpadku má tendenci zastírat ideovou podstatu každého konfliktu ekonomickými souvislostmi. Nyní stručně popisuji období, které vyústilo v třicetiletou válku, jež s ohledem na nekonečný třicetiletý běs a téměř až kanibalské drancování vtáhlo běžné obyvatelstvo do politických hrátek mocných natolik, že bývá současně označována jako válka „lidová“.²⁵

O tom, že násilné nepokoje mají převážně ideový základ svědčí ponejvíce to, že do té doby, než se to někomu ze zneprátelených stran hodí; ať již z pozice síly či z jiných důvodů; hledá se mírové, konstruktivní řešení. Takovéto kompromisní přístupy ovšem nemůžeme spojovat s opravdovou a čistou touhou po míru nebo k jiné formě mezilidské tolerance na témže základu. V duchu této úvahy se stala problematickou; z hlediska hodnocení; významná politická osobnost Karel starší ze Žerotína. O tomto

²³ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 296.

²⁴ Huxley, A.: *Šedá eminence*. Praha: Avatar, 1998, s. 247 až 273. Odkaz zařazuji zejména z důvodu, který naznačuje Kalivoda. Také Huxley; jako mnoho západních badatelů a historiků popisujících náboženské pozadí a třicetiletou válku; nevěnuje patřičnou pozornost politické a náboženské toleranci vyspělosti, již bylo dosaženo v našich zemích. Nutno podotknout, že Huxley se ve své knize věnuje především nejbližšímu spolupracovníkovi kardinála Richelieu, otci Josefovi. Nechybělo mnoho, aby dalším spolupracovníkem významného francouzského státníka byl nakonec sám Komenský.

²⁵ *Tamtéž*, s. 248: „V roce 1618 mělo Německo asi jednadvacet miliónů obyvatel. Ten počet byl do roku 1648 sražen na třináct miliónů. V dějinném období, kdy celková populační křivka stoupala, ztratily tyto země na východ od Rýna asi třetinu svých obyvatel v masakrech, v hladomorech, v životě bez přístřeší a nemocí. Válka třicetiletá víc než kterákoli jiná v dosavadních dějinách byla válkou lidovou, a to v tom smyslu, že postihla nebojující právě tak jako vojáky z povolání.“

podporovateli a ochránci Komenského pojednáme později. Náhled na skutečný základ náboženské tolerance, popsany v tomto odstavci, sdílejí i historikové.

„Prosazování kompaktát ze strany císaře a papežského dvora však nebylo v polovině šedesátých let 16. století projevem náboženské tolerance, ale politickým nástrojem, který měl zabránit rychlému šíření radikálnějších směrů reformace. Toho si byla dobře vědoma novoutrakvistická a luteránská šlechta i Jednota bratrská. K pokusu o změnu právního rámce jednotlivých konfesí proto využila hned první příležitosti, která se naskytla po převzetí přímé Maxmiliánovy vlády v českých zemích.“²⁶

Princip Augsburského náboženského míru („čí vláda, toho náboženství“) vyhovoval šlechtickému stavu, jednalo se o stvrzení práva rozhodovat o náboženském vyznání na svých panstvích.²⁷

„Velmi výrazný je tento princip na konfesijně pestré Moravě. Ačkoli moravská šlechta na zemských sněmech opakovaně potvrzovala panovnické výnosy proti náboženským „sektám“ (míněni byli především členové Jednoty bratrské a novokřtělci), v praxi jen málokdo z Moravanů proti svým poddaným jiné víry vystoupil. Formální zákaz těchto církevních komunit spíše vrchnosti využívaly k jisté formě vydírání, když si za jejich „ochranu“ nechávaly platit stále větší částky.“²⁸

Vrátím-li se k Jednotě bratrské, jejímž posledním biskupem se posléze stane Komenský, pak nic zásadního nebránilo v rozvíjení činnosti.²⁹ Zatím ještě nebylo zvykem, aby vrchnosti jiného vyznání nutily své podané ke změně konfese, a běžně byly tolerovány i stále se rozšiřující sbory Jednoty bratrské, formálně stojící mimo zákon.

„Ve Slezsku, v obou Lužicích a v příhraničních severních oblastech Čech a Moravy, obývaných převážně jazykově německým obyvatelstvem, se luteráni většinou přikláněli pod vlivem saského dvora k ortodoxnímu flaciánskému směru luteránské

²⁶ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 287.

²⁷ *Tamtéž*, s. 293.

²⁸ *Tamtéž*, s. 293.

²⁹ *Tamtéž*, s. 293. „Zatím ještě nebylo zvykem, aby vrchnosti jiného vyznání nutily své podané ke změně konfese, a běžně byly tolerovány i stále se rozšiřující sbory Jednoty bratrské, formálně stojící mimo zákon.“

reformace. V Čechách a na Moravě přejímali novoutrakvisté principy filipistického směru, který byl blízký i pro Jednotu bratrskou, jež se později přímo přiklonila ke kalvínské reformaci. “³⁰

Vidíme tedy, že množství různých směrů a mocenských či jiných zájmů narůstá; to je později jistě jeden z motivů pro vznik *Retuňku*; Komenský však ještě stále není na světě, nyní je třeba hledat východisko spočívající především v tom, že původní husitská kompaktáta jsou již vývojem v Evropě překonána zvláště proto, že luteránská víra výrazně pronikala do Čech a na Moravu, a to ve schválené podobě. Vyznání víry z roku 1575, které dostalo název Česká konfese,

„ se nevymezovala vůči ostatním křesťanským náboženstvím jako samostatné učení, ale vznikla cestou hledání základních věroučných tezí, jež byly společné všem nekatolickým náboženstvím rozšířeným v polovině sedmdesátých let 16. století v Čechách. V tom byl její mimořádný význam, kterým výrazně předběhla svou dobu. Česká konfese vznikla vlastně z politické nutnosti jako forma obrany před předpokládaným budoucím rekatolizačním tlakem. “³¹

„ Česká konfese měla po právní stránce zaštiťovat (v době, kdy kompaktáta byla již zrušena) legální existenci všech dosavadních tří hlavních proudů nekatolického náboženství v českých zemích: novoutrakvistů, sbližujících se s luteránstvím filipistického směru, Jednoty bratrské, názorově směřující ke kalvinismu, ale i starého utrakvismu, který v té době již stál na pokraji splynutí s katolickou církví. “³²

Zdá se, že bylo zapotřebí obrovských diplomatických a intelektuálních schopností věrouků, což můžeme zpětně vnímat skrze text České konfese,³³ přičemž celkový obsah umožňoval místně přínáležejícím věřícím prostě říci:

„ Věřím podle České konfese. “³⁴

³⁰ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 296.

³¹ *Tamtéž*, s. 299.

³² *Tamtéž*, s. 299.

³³ *Tamtéž*, s. 300. „Vyznání víry svatě křesťanské všech tří stavů království Českého, z víry tělo a krev Krista Pána pod obojí přijímajících.“

³⁴ *Tamtéž*, s. 300.

Císař Maxmilián II. tehdy nakonec formou emotivně vypjatého projevu ústně povolil v Království českém vyznání víry podle České konfese a zavázal se k jejímu dodržování sám za sebe i za svého syna a nástupce arciknížete Rudolfa. Nedlouho poté Maxmilián II. zemřel. Pohřeb se konal 22. března 1577 a při tlačenici způsobené rozhazováním mincí a pamětních medailónků se leckomu z významných a informovaných představitelů vybavila Bartolomějská noc.³⁵

Liberalizující a toleranční stanovisko České konfese je významnou hodnotou české reformace, obohacující německý a evropský protestantismus. Česká reformace, zdá se, v sobě skrývala potenciál nadkonfesijního porozumění. Kalivoda si dále ve svých úvahách všímá, že dosavadní převážně konfliktní obsah vztahu Čechů a Němců se proměňuje v dějinné spojení, jehož nebylo dříve ani později již dosaženo.³⁶

1.2. Život Jana Amose Komenského před vznikem *Retuňku*

Triadickou strukturu v této podkapitole čerpám z osmi tématických bloků, do kterých je rozdělena Komenského výstava v holandském Naardenu. Je možné, že osm časově chronologických celků má nepřímou připomínku osm světů, které Komenský popisuje ve svém monumentálním díle *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* v části zvané *Pansophia*.³⁷

Podle této chronologické struktury se život Jana Amose Komenského před pravděpodobným vznikem *Retuňku* dělí na období *Syn tolerance* (1592-1614), období *Naděje* (1614-1620) a na *Truchlivé* období (1620-1628). Vznik spisu *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* se v badatelském světě ustálil někde na rozhraní období *Naděje-Truchlivý*, problematiku autorství a doby vzniku díla se budu věnovat později, nyní bych ráda ve stručnosti popsala život Jana Amose Komenského.

³⁵ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 301a 303.

³⁶ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 171.

³⁷ Jedná se o tyto světy: Svět možný, pravzorový, andělský, tělesný (hmotný), lidské práce, mravní, duchovní, věčný.

1.2.1. Syn tolerance (1592-1614)

J. A. Komenský³⁸ se narodil 28. března 1592, po Velikonocích Martinovi a Anně Komenských. Floss je v otázce místa narození názoru, že více důvodů hovoří spíše pro Nivnici než pro Uherský Brod.³⁹ Podobně soudí Škarka s odvoláním na nalezený a postupně „dešifrovaný“ rukopisný pozdní deník *Clamores Eliae*:

*„Nejcennější je opětovné přiznání Komenského, dokonce na samém sklonku života, k Nivnici přídomkem Segeš Nivnický, kterému dal přednost před svým běžným jménem Komenský-Comenius, v světě už proslaveným. Je to nepochybné svědectví o tom, že se narodil v Nivnici a nikoli v Uherském Brodě, a o příslušnosti k rodu Segešů, pocházejícímu svými kořeny ze slovenské oblasti Uher.“*⁴⁰

Komenského otec Martin relativně zámožný člověk, byl majitelem domu na rynku a dvora na předměstí právě Uherského Brodu. Otec patřil k Jednotě bratrské a Jan v této tradici vyrůstal. Ve dvanácti letech osiřel, o chlapce se postarala teta, Martinova sestra Zuzana, žili ve Strážnici a Jan navštěvoval bratrskou školu.

Tato škola však byla vypálena, úprk před bockajovými oddíly pustošící vše, co jim přišlo do cesty, byl pro mladého Komenského pravděpodobně první zkušeností s válkou, jejichž hrůzy; včetně tragického osudu jeho nejbližších; jej pronásledovaly téměř po celý život. Podíváme-li se na fakt bezprostředního ohrožení v jeho útlém věku dnešní optikou dosaženého stavu poznání dětského prožívání, nepochybně tento hrůzný zážitek zanechal v jeho dospívající duši hluboký otřes, jenž zůstal hluboko vryt.

„Loupeživými nájezdy tzv. bockajovců byla postižena především jižní Morava, kterou před násilím a loupežemi nebyl schopen ochránit ani vlastní panovník, ani stavové, kteří na podobnou eventualitu vůbec nebyli připraveni. Jižní Morava tak přímo pocítila válečné hrůzy, o nichž obyvatelstvo českých zemí dosud obvykle vědělo jen z doslechu nebo od vysloužilých vojáků, kteří vyprávěli své zážitky z válek v Uhrách nebo v Nizozemí. Děs a panika se rychle šířily také v důsledku brutality, s jakou

³⁸ Blekastad, Milada. *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo; Praha: [s.n.], 1969.

³⁹ Floss, P.: *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 39.

⁴⁰ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 438.

povstalecké oddíly zacházely při loupeživých nájezdech na moravské vsi a městečka s domácím obyvatelstvem, jež bylo kromě mučení a hromadného zabíjení též odvlékáno a prodáváno do otroctví, jak se obvykle nakládalo na uhersko-tureckém bojišti.“⁴¹

Roku 1608 odchází na bratrskou školu do Přerova patřící Karlu staršímu ze Žerotína,⁴² jenž byl v té době mimořádnou osobností na politickém poli a také na poli vzdělání měl smělé vize a cíle, například přetvořit přerovskou bratrskou školu v akademii, což se nakonec nerealizovalo.⁴³ Pro Komenského, zdá se, byl tento vzdělaný šlechtic nejen vzor; domnívám se, že každý z nás má tendenci v tomto věku nějaký vzor hledat a k někomu se upínat, zvláště přijde-li o nejbližší; ale také neuvěřitelná studnice vědomostí ať již ve fyzickém osobním podání nebo skrze obsáhlou soukromou knihovnu, kterou tento neutrálně laděný politik, snažící se vždy o dohodu mezi znesvářenými stranami, disponoval.⁴⁴

1.2.2. Naděje (1614-1620)

Nadaný Jan je za podpory Karla staršího ze Žerotína⁴⁵ vypraven na studia do Herbornu 1611-1613 a v 1614 v Heidelbergu. Získává zde rozsáhlé znalosti z mnoha vědních oborů, poznává mnoho tehdejších vzdělaných osobností. Významný učitel Johann Althusius, představitel politické filosofie byl pro své názory nazván „německým Rousseauem“.⁴⁶ Měl na Komenského velký vliv. Ve svém pozdním vrcholném díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)* Komenský; inspirován Althusiem; píše, že vládne-li panovník svévolně, pak:

„... nemůže zabránit, aby se údy nehnuly a nepřevzaly samy starost o sebe, cítí-li, že jsou tlačeny, tísněny, páleny, i jinak v křivdě.“⁴⁷

⁴¹ Vorel, P.: *Velké dějiny země Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 426. Jedná se o rok 1605.

⁴² O tomto vzdělaném šlechtici a mimořádném politickém představiteli bude ještě v několika souvislostech řeč později.

⁴³ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 40.

⁴⁴ Je samozřejmě nezodpovězenou otázkou, zda-li k té knihovně měl, případně v jaké době, Komenský přístup.

⁴⁵ Knoz, T.: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha: Vyšehrad, 2008.

⁴⁶ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 40.

⁴⁷ Komenský, J.A.: *Obecná porada III*, s. 506 (CC II, s. 419 sl. 769).

Nejvýznačnější myslitelskou osobností na herbornské akademii; jež byla duchem kalvinistická; současně s velkým vlivem na Komenského, byl Johann Heinrich Alsted (1588-1638). Tato „*pilná včelička sbírající med pravdy z nejrozmanitějších květů*“, přední představitel německé protestantské druhé scholastiky, zaujal zejména svým pojetím filosofického encyklopedismu. V domě, kde žil, a který stojí dodnes, měl tiskárnu. Bylo zde vydáno mnoho spisů. Inspiroval Komenského k částečně dochovanému *Theatrum universitatis rerum* (*Divadlo veškerenstva věcí*).⁴⁸

Otevřený svět, naděje, rozsvícená možnostmi studia, zářila v tomto období bez poskvrny. Jednota bratrská měla propracovaný vzdělávací systém, ve svém vedení osobnosti preferující vzdělávání a poskytující svým členům všemožnou podporu ve veřejných záležitostech, přesto kněžský dorost, podobně jako Komenský, musel putovat za vysokoškolským vzděláním za hranice.⁴⁹

Komenský byl charakterizován jako optimistický teolog, svět obdivoval a neuzavíral se před žádným tehdejší přírodovědným objevem, ať již k němu pojal kladný či zdrženlivý postoj. Takovým příkladem může být Koperníkův objev, který ho stál roku 1614 poslední peníze, když si zakoupil rukopis jeho převratného spisu *O obězích nebeských sfér*.⁵⁰

Pěšky se vrací, navštíví Prahu, kde se nějaký čas zdrží a posléze přichází zpět do Přerova. Zde učí, stává se rektorem téže školy, kterou opustil jako žák. Léta 1616-1618 lze považovat za období tvůrčího rozmachu a značné vnitřní síly k mnoha rozličným literárním výzvám. Do tohoto období spadá Komenského snaha o didaktické a encyklopedické spisy; (ty v pozdějších letech vrcholí v *Obecnou poradu o nápravě věcí lidských*, v nichž je *Pansophia* jednou ze stěžejních částí); dále pracuje na latinsko-českém slovníku, tvoří novou mapu Moravy, píše „ztracené spisy“ *O starožitnostech Moravy* a *O rodu Žerotínů*, v neposlední řadě do tohoto období spadá zájem o politické otázky. Podle Škarky reaguje na stále vyhrocenější situaci vůči nekatolíkům spiskem

⁴⁸ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 40.

⁴⁹ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 393. Tento problém cestování se týkal také luteránů, kalvínů a dalších.

⁵⁰ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 40.

Retuňk proti Antikristu a svodum jeho, aby varoval jako mladý duchovní své souvěrce proti svodům.⁵¹

Píše česky, roku 1616 je mu uděleno kněžství, avšak jeho smýšlení přesahuje dobu i náboženské konfese. Chce oslovit masy, jeho víra v český jazyk ho stále více podněcuje ke snaze obohatit českou vědeckou literaturu, chce Čechy probudit z letargie; neboť se domnívá a našince tak trochu obviňuje z nedostatečného zájmu o vědění; činí tak především spisem *Divadlo veškerenstva věcí*:

„... říkají: *I Bez filosofie jest chléb chutný; i bez hvězdářství a kalendáře zima od léta se rozezná...*“⁵²

Vrátíme-li se ještě krátce k výše uvedené zmínce o návštěvě Prahy, pak je třeba si připomenout, že Praha se v té době těšila pověsti nejvýznamnějšího evropského centra renesanční esoteriky, přelom 16. a 17. století má také přízvisko rudolfínská Praha, vždyť Rudolf II. vynakládal značné prostředky na své intelektuální zájmy a reprezentaci svého úřadu.

„*U rudolfínského císařského dvora mohli aktivně působit politici, vědci i umělci, hlásící se k různým náboženstvím. Takové konfesijně zatím ještě stále otevřené prostředí, v němž mohlo docházet k prolínání mnoha kulturních vlivů, už kolem roku 1600, kdy vrcholil rozkvět rudolfínského dvora v Praze, na území Svaté říše římské neexistovalo.*“⁵³

Esoterickou nauku zmiňuji z důvodu, že mladý württemberský rodák, filosof, luteránský teolog a pedagog Johan Valentin Andreae (1586-1654) byl považován za autora tehdejších esoterických spisů, např. *Manifest bratrstva*, *Vyznání víry bratrstva*, *Chemická svatba*. Vztah tohoto muže k dějinám českých zemí je podle historiků sice nepřímý, nicméně poměrně silný, zvláště uvědomíme-li si, že byl současníkem a blízkým přítelem Jana Amose Komenského, s nímž se osobně znal a s nímž sdílel podobné názory politické, filosofické a pedagogické, což se posléze projeví v řadě

⁵¹ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 361.

⁵² Komenský, J. A.: *Theatrum universitatis rerum*. In: DJAK I, Praha, 1969, sv. I, s. 113.

⁵³ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 345.

Komenského děl, zvláště *Labyrint světa a ráj srdce* těží ze společných motivů, kterým Komenský, zdá se, přidal v celkovém kontextu vyšší kvalitu.⁵⁴

1.2.3. Truchlivý (1620-1628)

Truchlivé období Komenského má, zdá se, podobu přímo úměrné síly hoře v kontrastu k předchozí naději a otevřené duši. Jako mladý duchovní stěží mohl neregistrovat nevstřícný politický vývoj.⁵⁵ Působil ve Fulneku jako duchovní správce školy a německého bratrského sboru.⁵⁶

*„Z obav o politickou a náboženskou budoucnost českých evangeliků vznikl spisek Retuňk proti Antikristu; někteří badatelé se však domnívají, že Jan Amos Komenský byl jen jedním z pisatelů tohoto textu. Spisek hájí věc protestantů, volá po jejich svorném odporu proti papeži a habsbursko-katolickému politickému táboru, který nastupoval do ofenzívy. V knize je vyzdvihován přínos českého národa (především husitství) v odvěkém boji za pravou víru proti římské kurii a „papežencům“, kteří jsou v knize diskreditováni i svými údajně pohoršlivými mravy.“*⁵⁷

*„Rodinná i pracovní pohoda fulnecká byla prudce zničena válečnými pohromami. Komenský byl jedním z prvních, kdo na sobě zakusil zvůli bělohorských vítězů.“*⁵⁸

Útěk s manželkou a dvěma dětmi se neobešel bez ztráty části svých rukopisů, rodinu posléze zanechal v Přerově podlehnuvší moru roku 1622.⁵⁹

Jak jsem již dříve zmínila, panuje badatelská diskuse ohledně autorství a vůbec doby vzniku *Retuňku*. Tato debata se ustálila přibližně na rozhraní popisovaného období *Naděje* a *Truchlivosti*.⁶⁰ V tomto období hlubokého kontrastu radosti a smutku si

⁵⁴ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 350.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 500: „Tzv. druhá pražská defenestrace je obecně považována za počátek třicetileté války.“

⁵⁶ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 360: „Tam také prožíval krátké rodinné štěstí se svou první chotí Mandalenou Vizovskou, s níž uzavřel sňatek dne 19. června r. 1618.“

⁵⁷ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 41.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 361.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 361 a 362.

⁶⁰ Podle Hendricha, který navíc Komenskému autorství nepřiznává, spis mohl vzniknout mezi rokem 1619 a začátkem roku 1622.

Komenský kladl celou řadu rozličných literárních úkolů a cílů, některá díla jsem již výše zmínila.

Komenského zásadní linie střeží harmonii jako prvek veškeré důležitosti ho bude do posledních chvil života neustále inspirovat, přestože se Komenský nakonec celý život stal víceméně štvancem, prožívající jako ostatní smrtelníci směsici konfliktních nálad, pochybností a provokujících postojů.⁶¹ Připomeneme-li v této souvislosti tragický osud v ohnisku válečných a morových ran s brzkou ztrátou nejbližších, máme před sebou člověka nezměrného ducha, pravé víry a cestu muže touhy; jak se nazýval;⁶² dlážděnou poznáváním a otevřeností k rozličným názorům, literárním pokusům a vědeckým poznatkům, k nimž se nebál přímo vyjádřit.⁶³ Truchlivý čas je zachycen v tzv. útěšných spisech, mimo jiné i ve stejnojmenném spisku *Truchlivý*.

1.3. Podhoubí Retuňku

Ve snaze pokusit se porozumět době a charakteru díla, jsem si sama pro sebe našla triadickou strukturu v historické, dějinně-bratrské a osobnostní souvislosti. Jsme na prahu třicetileté války a Komenskému zbývá několik posledních let na území své milované vlasti.

1.3.1. Historické podhoubí

Komenský výhradně preferoval *Písmo svaté*, i co se týče otázek přírodovědných a nalézal v něm vše podstatné pro svá díla a život člověka. Ostatně, v této době bylo studium *Písma svatého* pro protestantské duchovní denním chlebem. Tato linie *sola scriptura* nás zavádí až k Viklefovi, jehož tezí vtiskli husité reálnou podobu Husovým učení a posléze náboženskou „kacířskou“ autonomií, která neměla ve své době pro svůj nadkonfesijní charakter obdoby.

⁶¹ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 440: „Zcela se nám boří libivá čítanková představa o Komenském jako pokorném a pokojném ústupném ‚beránku‘, člověku klidném, tolerantním, nebojovném, povolném, smířlivém, zkrátka typu člověka harmonického, vnitřně vyrovnaného. Po harmonii, kterou pokládal za božský princip a kterou měl člověk v praxi uskutečňovat, i po toleranci toužil ovšem po celý svůj život jako po ideálním požadavku.“

⁶² Vir desideriorum.

⁶³ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 441.

Historické podhoubí nás vrací k významnému předchůdci Jana Husa, jímž je významný ostrovní myslitel Viklef. Le Goff popisuje tohoto myslitele jako pečlivého studenta Bible, pro nějž byla *scriptura sola*.⁶⁴ K naší problematice se především váže Viklefův nález, že:

*„Bůh ve své všemohoucnosti předvídá všechny skutky milosti, tudíž pouze ti, kdo mají milost od Boha, drží oprávněně dominium, moc danou milostí boží, a pouze Bůh je zná: nikdo tedy nemůže ospravedlňovat svou moc milostí boží, a zejména ne papež (hovoří se snad o papeži v Bibli?)... důsledky jsou radikální...papež nemá žádnou pravomoc.“*⁶⁵

Le Goff považuje Viklefa za prvního skutečně moderního reformátora jehož myšlenky předurčují názorový vývoj Husův a později také Lutherův.⁶⁶

Komenský podle Kalivody Viklefa nemusel znát,⁶⁷ přesto jeho pozdní spojování Jednoty bratrské k husitství ve smyslu následnictví, ostatně také popis papeže jako Antikrista v *Retuňku*, původní myšlenkovou spojitost a návaznost dokládá.

*„... teprve v současné době můžeme díky rozluštěnému deníku nahlédnout přímo do jeho duše. Proto v posledních desetiletích začíná výzkum Komenského v určitých ohledech vlastně od začátku.“*⁶⁸

Vrátím-li se zpět k původu myšlenek, Kalivoda spatřuje objektivní vazbu mezi Viklefelem a Komenským ve třech bodech. Za první v užití triadické spekulace k vybudování určité ontologické a kosmologické koncepce, za druhé v propojení božského a lidského elementu se snahou vytvořit maximalistický a perfekcionista, můžeme říci universální hodnotový systém, který může podle Kalivody podemílat etablovanou moc, pokud se tato moc nechce onomu hodnotovému systému podřídí, za třetí v úsilí překonat tradiční antropologii, založenou na dominantnosti hříchu v údělu historického člověka, právě devalvováním hříchu do role, v níž už ztrácí toto své

⁶⁴ Le Goff, J.: *Muži a ženy středověku*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 319, 320.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 320. V textu uvádím Viklef, ačkoli Le Goff uvádí Wycklich, Hrejsa Wiklif.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 320.

⁶⁷ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 228: „Komenský, ačkoliv o Viklefovi ví, Viklefa zřejmě nezná.“

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 297. Autor má na mysli Clamores Eliae.

všemocné a určující postavení.⁶⁹ Ve smyslu třetího bodu by si oba myslitelé rovněž rozuměli s přirozeností člověka, jak ji pojímá Alsted, Komenského učitel v době německých studií.

Ve smyslu zásadních myšlenek, mající univerzální potenciál, však přitom vůbec není důležité, zda-li ten či onen na druhého odkazoval či nikoliv. Podstatné a určující pro svobodomyšlnou myšlenku je právě to, že se opakuje mnohdy nezávisle na původci, což mohl být případ myšlenkového souznění Viklefa s Komenským. Další spojitost je patrná v otázce svobodné vůle.

„... protože nikomu není dáno zosnovat o své vůli něco dobrého či zlého, nýbrž vše plyne z absolutní nutnosti – jak správně tvrdí v Kostnici odsouzený Vikleřův artikul..., Vikleř svobodu lidské vůle nejen plně uznává, ale činí ji odpovědnou za existenciální úděl člověka.“⁷⁰

Také další Kalivodův postřeh velmi sbližuje názory obou myslitelů, Komenský se níže ocitovaným postřehem bude zabývat především v rozboru samosvojnosti, která projde určitým vývojem. Velmi stručně bych zde nastínila vývoj Komenského „samosvojnosti“ od *Hlubiny bezpečnosti* k *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských*. Domnívám se totiž, že již v samotném *Retuňku* jsou zárodky této proměny, která současně odráží kvalitativní vzestup husitské společnosti ve; dnes bychom mohli říci; veřejně prospěšnou společnost, která svým výchovně-vzdělávacím a současně veřejným působením do poslední chvíle korigovala náboženské a mocenské excesy, ústící nakonec v třicetiletou válku, jež si pro své hrůzy a vtažení civilního obyvatelstva vysloužila přízvisko jako válka lidová.

K otázce „samosvojnosti“ považuji za vhodné připomenout, že Komenský rozlišoval dva pojmy: „autophilia“ a „philautia“. Ten první pojem vyjadřuje rozvoj a uchování „ega“, ten druhý je spojován s narcismem, měšťáckým sobectvím a tak tento druhý pojem zachycuje původně myšlenou samosvojnost, která posléze již nemá pouze „sobecko-upadající“ a hříšný nádech, ale právě prostřednictvím rozvoje a uchování „autophilie“ dochází k porozumění lidské přirozenosti jako bytosti svobodné, schopné

⁶⁹ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 229.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 252.

milovat bližního. Seberealizace se tedy zdá formou socializace, z „modloslužebného bůžka“ se stává v takovém případě malý Bůh?⁷¹

„Jestliže pak renesanční myslitelé většinou nedokázali najít k lidskému „ego“ žádný sociální korektiv, znamená Komenského renesančně-reformační antropologie kvalitativní krok vpřed v tom, že lidská „autophilia“ musí být provázena láskou k bližnímu, „amor Tui (tj. Sui) a „amor proximi“ jsou blíženci, jsou dvojčata. Lidská seberealizace je tedy zároveň i socializací člověka.“⁷²

Vraťme se tedy k pravděpodobnému původci či předchůdci, jímž bezpochyby ostrovní myslitel byl, ať již vlivem na samotného Husa a posléze Luthera, který si však jeho logické východisko uzpůsobil ke svému obrazu a výtěžek potenciality člověka obrátil na ruby.⁷³

„Podle Viklefa sice vše z božího úradku ‚de necessitate evenit – plyne z nutnosti‘, avšak člověk a jeho svobodná vůle vstupují do tohoto procesu, protože božská determinace a predestinace se netýkají právě lidského smýšlení a viklefská predestinace se naplňuje tím, že člověk vybavený svobodnou vůlí naplňuje nepřetržitě, tj. až do konce, evangelický boží zákon, který je totožný s lex naturae – přírodním zákonem.“⁷⁴

Koncept reformace ostrovního myslitele obnovuje lidskou svéprávnost a důstojnost, člověk má možnost dospět vlastní silou do stavu nevinnosti (status innocentiae). Dovolila jsem si za počátek dějinného podhoubí *Retuňku* naznačit přínos Viklefov, neboť Hus se k těmto názorům výslovně hlásil. Zejména v kritice papežství, církevní moci a odporu k odpustkům se měl Hus jistě o co opřít. Přes husitské období se vliv těchto myšlenek přenesl do Jednoty bratrské, která od dob Blahoslava⁷⁵ výrazně zapracovala na přístupu ke vzdělání, což Komenskému umožnilo využít potenciál nevídaného rozsahu, jenž bohužel zůstal dodnes, zdá se, ne zcela vytěžen.

⁷¹ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 261 a 263.

⁷² *Tamtéž*, s. 261.

⁷³ *Tamtéž*, s. 262, 263. Komenský navázal na Viklefa. „Vzniká zde antropologie, ve které je hřích odsvěcen jako určující axióm, jako dominanta lidské existence. Zároveň je člověk dosazen do svých práv jako bytost svobodná, zodpovědná sama za sebe.“

⁷⁴ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 252.

⁷⁵ Tichá, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984, s. 196 až 202.

„Komenskému splývá teologie s filosofií a antropologií, stejně jako splývala Viklefovi a Mirandolovi.“⁷⁶

Hranice tehdejší i současné každodenní bídy podle Kalivody i Patočky⁷⁷ Komenského odkaz neprolomil. *Retuňk* nepadl na úrodnou půdu a později také všenápravný pokus ztroskotat, obojí však dosáhlo alespoň kvality emancipačního potenciálu či ideálu, jenž je chápán výše než utopie.⁷⁸ Osobně se domnívám, že je třeba se dobrovolným úsilím zasadit o to, aby; jak napsal Leibniz v roce 1671; nadešel čas:

„Blažený novým jsi občanem pravého světa, který nám v obrazech již poskytl pečlivost Tvá, ať lidské věci a bláznivé rozepře shůry svobodně zříš, či i tam naše se týká Tě zlo, ať již před tváří Boha a v názoru tajemství nebes Pansofii teď máš, kterou Ti nepřála zem, nevzdej se své naděje: vždyť smrt Tvou přechká Tvé dílo. Semena, která jsi sil, v úrodnou zapadla prst: vbrzku potomstvo sklídí Tvou žeň, jež nyní již klíčí. Osud neklamně zná dostáti závazkům všem. V přírody tajích již svítá, ba šťastni můžeme býti, jestliže v pokusech svých semknem se v jediný šik. Nadejde, Komenský, čas, kdy zástupy šlechetných budou ctít, cos vykonal sám, ctít i tvých nadějí sen.“⁷⁹

1.3.2. Dějinně - bratrské podhoubí

Zámořské objevy, rozvoj knihtisku, taktéž ostatní vlivy renesance a reformace v nejrůznějších podobách rozproudily lidské smysly a lidský rozum natolik, že život na Zemi se radikálně změnil. Bohatly přístavy, rozvíjely se vědy, vznikla celá řada nových ortodoxních náboženských směrů a současně také tajná bratrstva směřující k překonání konfesijních sporů. Nositelé vědeckých poznatků, filosofických základů hermetických věd, inklinovali k jakési jiné cestě, k myšlence mimokonfesijní víry ve snaze otupit tehdejší náboženské konflikty.⁸⁰

⁷⁶ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 258.

⁷⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 336.

⁷⁸ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 269 až 293.

⁷⁹ Ryba, B.: *Sto listů Jana Amose Komenského*. Praha 1942, s. 7.

⁸⁰ Vorel, P.: *Velké dějiny země Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 355.

„Jeden z hlavních principů v hermetické filosofii představovalo učení o všeobecné božské podstatě, obsažené ve všech složkách živé i neživé přírody, a o člověku jako hlavním nositeli božského principu stvoření.“⁸¹

Mezi významné myslitele té doby patřil Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola, již zmíněný Mikuláš Koperník se svým heliocentrickým systémem, Jiří Agricola, Paracelsus, v lékařských výzkumech pokračoval pozdější rektor pražské univerzity Jan Jesenius, který v Praze roku 1600 provedl první veřejnou pitvu.⁸² Připomeňme také, že hermetické vědy neopomíjely biblistiku, docházelo ke specifickým výkladům, např. v otázce numerologie byla hermeneutickou oporou Apokalypsa z novozákonního textu Zjevení sv. Jana.⁸³

„Zatímco platónská („předchemická“) alchymie se stala na přelomu 16. a 17. století do jisté míry módní záležitostí vladařských a šlechtických dvorů, filosofické principy hermetických věd byly těžko využitelné v praktické politice. Vycházely ze zásad osobní svobody svědomí, nezávislosti jedince na církevních strukturách a směřovaly ke stavu, v němž by neměly být rozdíly ve víře příčinou konfesijní stratifikace společnosti. Proto k odmítnutí filosofického principu esoterických nauk dospěl jak potridentský katolicismus, tak německá reformace. Pouze v prostředí luteránsko-kalvínském byla v předvečer třicetileté války využívána symbolika hermetické filosofie k přímé politické propagandě. V reálné nábožensko-politické praxi se ovšem neuplatnila.“⁸⁴

Nelze se tedy divit, že v takové atmosféře obrovské vědní exploze vzniká *Retuňk*, neboť Antikrist nebo-li papež se vymyká jak přírodním objevům, tak obsahu *Písma svatého* a kdo jiný než mladý člověk plný sil a intelektuálních schopností jako Komenský může vést všechny k řádně odůvodněnému napomenutí, naučení a k zamyšlení.

Pro Jednotu bratrskou bylo na Moravě dlouhodobě příznivější klima. Zde nebyla otázka povolených nebo nepovolených konfesí vymezena žádným souhrnným zákonným ustanovením.

⁸¹ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 352

⁸² *Tamtéž*, s. 365.

⁸³ *Tamtéž*, s. 356.

⁸⁴ *Tamtéž*, s. 371.

„Pobyt zjevných jinověrců, hlavně novokřtěnců, členů Jednoty bratrské a židů, měl být omezován na základě sněmovních usnesení, ale v praxi si moravská šlechta nenechala do náboženských poměrů na svých panstvích mluvit ani od panovnického dvora.“⁸⁵

Po legalizaci, jež byla stvrzena Rudolfovým majestátem, narůstal odlišný druh nebezpečí spočívající ve svévolném a cíleném porušování náboženských svobod, zatím však panovala v našich zemích v této otázce nejvyšší možná kvalita lidského soužití, což se projevilo ve všech vrstvách společnosti, dnešní optikou bychom mohli říci, že „nezaměstnanost“ prakticky vymizela.

„Obecně však v předbělohorské době v českých zemích nenalézáme ve vesnickém prostředí sociální vrstvu, kterou by bylo možné označit za „venkovskou chudinu“, tedy početnou skupinu obyvatelstva v produktivním věku, jež nemohla nalézt obživu.“⁸⁶

Díky zámořským objevům a novým obchodním cestám se do výhody později dostalo Holandské království, naopak Německo začalo výrazně strádat.⁸⁷

„Ve srovnání se situací v okolních zemích, zejména v konfesionalizovaných říšských knížectvích, ve Francii či ve Skandinávii, působily Čechy a Morava vskutku jako země náboženské svobody, kde vedle sebe mohli žít zastánci různých konfesí, jejichž souvěrci se jinde navzájem masově vraždili nebo alespoň násilím vyháněli ze svých domovů, ať už byli vítězi katolíci, kalvíni nebo luteráni.“⁸⁸

Jednota bratrská v tomto období posílila. Veřejně činná s řadou politických osobností, členská základna výrazně tvořena zástupci řemeslných stavů, otevřená ke vzdělání a tolerující ostatní náboženské konfese, nevyhýbající se zvláště na Moravě smířlivým dohodám se zástupci katolíků.

⁸⁵ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 383.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 499.

⁸⁷ Huxley, A.: *Šedá eminence*. Praha: Avatar, 1998, s. 248: „V Německu se stalo zvykem připisovat všechno, co bylo v zemi špatné, na účet třicetileté války. Pravda však je, že Německo bylo na špatné cestě už dříve, než válka začala. Německý blahobyt závisel na obchodě a byl spoután s obchodem benátským. V šestnáctém století obchodní cesty změnil směr. Středozeří ztratilo obchodní význam a hospodářský základ ...“

⁸⁸ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 388.

„Začal růst vliv Jednoty bratrské, která se i v Čechách stávala nejvýznamnější překážkou rekatolizačního úsilí. Proto byl první skutečný politický útok katolického bloku po jeho posílení na přelomu 16. a 17. století veden především proti Jednotě bratrské (1602).“⁸⁹

„V Čechách mělo stále silící pozice Jednoty bratrské oslabit v roce 1602 obnovení starých panovnických nařízení pro Jednotě. Bratrská šlechta se však již cítila natolik silná, že prostřednictvím svého předáka Václava Budovce z Budova otevřela otázku porušování náboženských svobod (ujištěných Českou konfesí) na zemském sněmu roku 1603.“⁹⁰

Podobně tedy jako Česká konfese, rovněž Rudolfův majestát z roku 1609 byl striktně vynuceným privilegiem.⁹¹

„Majestát náboženských svobod, klíčová zákonná norma posledních let předbělohorské doby, byl dílem mnohem prozíravějších a inteligentnějších politiků, jimž za daných okolností poskytl osamělý a bezmocný císař ojedinělou příležitost.“⁹²

Nadkonfesijní perspektivu svou náboženskou praxí a působením nabízela kalvinizovaná Jednota bratrská. Tyto dobové Čechy, kde se naprostá většina obyvatelstva hlásila ke konfesijně velice volně vymezené „víře podobojí“ (zaštitěné Českou konfesí), patří k nejvýznamnějšímu intelektuálnímu a politickému dědictví nadkonfesijního křesťanství první poloviny 16. století.⁹³

Proto se nelze divit, že tato „nadkonfesijní vize“ vyústila v mocenskou spolupráci katolíků a luterských protestantů, která nemá v dějinách českého státu ani

⁸⁹ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 394 a dále 410, 411: „Prvním z takových kroků byl politický proces z roku 1600, namířený proti Karlu staršímu ze Žerotína, členu Jednoty bratrské a tehdejšímu předáku moravských nekatolíků... Záminkou k žalobě se stal dosud ne zcela jasný konflikt mezi italským šlechticem Janem Křtitelem Pierrim a Žerotínovými poddanými, po němž se údajný italský násilník ocitl v Žerotínově vězení.“

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 411

⁹¹ *Tamtéž*, s. 412. Nekatoličtí stavové využili císařovy tísně (zejména zadluženosti) a neschopnosti adekvátní diplomatické obrany. Také již zmíněný Kalivoda zastává názor, že dosažené svobody jsou výsledkem zápasu o svobody a nutnost podřídít se svobodomyslné kvalitě naší tehdejší společnosti, která podle Kalivody nebyla za našimi hranicemi více doceněna a probádána.

⁹² *Tamtéž*, s. 412.

⁹³ *Tamtéž*, s. 419.

habsburského soustátí analogii.⁹⁴ zájmy španělsko-katolického habsburského mocenského centra se spojily se zájmy převážně protestantské stavovské opozice.

Náboženské svobody, obsažené v Majestátu, už nebylo v rámci tehdejšího chápání smyslu náboženství a křesťanské víry dál kam rozšiřovat.⁹⁵

Protestantská opozice jako svůj společný politický základ v zásadě uznávala princip náboženské tolerance. Postoje habsbursko-katolického tábora byly v tomto směru jiné; jeho cílem zůstávala důsledná konfesionalizace země v duchu potridentského katolicismu a v souladu se zněním Augsburského náboženského míru z roku 1555. To v případě tzv. jinověrců znamenalo dobrovolně či donucením změnit víru (konvertovat) nebo trvale odejít ze země (emigrovat). Konečným záměrem byla země sjednocená ve víře stanovené panovníkem, nikoli země nábožensky tolerantní.⁹⁶ Jednota bratrská je ohrožena, *Retuňk* je reflexí tohoto vývoje se snahou „zatáhnout za záchrannou brzdu“?

1.3.3. Osobnostní podhoubí

V podmínkách tehdejší střední Evropy však zůstávalo pouze otázkou času, jak dlouho se podaří tuto vratkou rovnováhu udržovat. Nejzřetelněji se rozpor mezi ideou a možnou realitou objevuje u nejvýznamnějšího předáka moravské šlechtické opozice, bratrského politika Karla staršího ze Žerotína. Zůstával zásadním odpůrcem mocenského řešení konfliktů, v jejichž pozadí stál zápas o převahu té či oné víry. Ostatně, nešlo jen o konfesionalizaci katolickou, která nakonec skutečně proběhla. Podobně nepřijatelná byla pro generaci starších zkušených politiků stavovské opozice i perspektiva případné luteranizace nebo kalvinizace Čech a Moravy, která představovala možné nebezpečí, pokud by převládl mocenský vliv strany saské nebo falcké.⁹⁷

Z hlediska badatelských analýz a historických postřehů níže popsaných sehrál v této věci; myšleno ve vztahu k porozumění politické situaci; rozporuplnou úlohu právě Karel starší ze Žerotína, a to zejména pro svůj ryze osobnostní vklad spočívající ve schopnosti smířovat znesvářené strany. Osobnostní podhoubí *Retuňku*, jenž svou

⁹⁴ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 421.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 463.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 465.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 466.

povahou rovněž nesleduje svárlivé cíle a hledá cestu ke smíření napříč konfesijní příslušností návratem ke Kristu, spatřuji v osobě Karla staršího ze Žerotína. Ráda bych připojila pár stran k této významné politické osobnosti.

Dříve, než se tak stane, přiblížím ještě jeden motivační prvek, a sice otázku perspektivy, kterou může ta či ona konfese nabídnout. Každá společnost konfesijně vyhraněná, tím spíše pokoušející se znovu zapustit kořeny vytržené vítězným tažením husitů, se musí nutně zaměřit na svůj dorost; třeba tak, jak jsem již popisovala přístup jezuitů; zároveň však je nutné proniknout do společenského dění a slíbit moc. Zvláště dvorské španělsko-katolické kulturní prostředí kladlo důraz na stavovskou hierarchii a nadřazené postavení nejvyšších šlechtických složek tohoto systému. Uvedeným principem mohlo být přitažlivé i pro šlechtice, kteří původně vyrůstali a získávali školní vzdělání v prostředí českobratrském či kalvínském, v němž byl kladen důraz na jiné hodnoty než rodový původ.⁹⁸

V takové situaci, jestliže Jednota bratrská čelí v podstatě skrytým i otevřeným dobyvačným pokusům znásilňující vydobytou náboženskou svobodu, je nadkonfesijní charakter Jednoty bratrské hluboce znevýhodněn, neboť tam, kde je činnost plna dobré vůle s pevnou vírou v naplňování Kristova poselství všemi způsoby zraňována, tam se dostává každý člen Jednoty bratrské do těžké situace rozhodnutí, zda-li se přizpůsobit a za svou víru bojovat, čímž ji vlastně zrazuje, neboť tento způsob této víře neodpovídá, nebo naopak hledat cestou smíření východiska přijatelná pro všechny.

V jednáních mezi zástupci stavovských obcí sehrál podstatnou úlohu moravský velmož Karel starší ze Žerotína, českobratrský politik evropského formátu, který tehdy znovu vykročil z dobrovolného politického ústraní, do něhož se uchýlil po svém nuceném opuštění úřadu nejvyššího sudího Markrabství moravského (1600). V následujícím období, a to až do roku 1619, zůstal Karel ze Žerotína nejvýznamnější politickou autoritou moravské stavovské obce.⁹⁹

Vedle této, můžeme říci filosofie, opírající se o Písmo svaté a Kristovo poselství, nacházím jiný princip hájení oprávnění zájmů českých protestantských stavů. V českém

⁹⁸Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 473.

⁹⁹*Tamtéž*, s. 428 a 429.

šlechtickém a univerzitním prostředí tyto myšlenky získávaly pozornost hlavně díky pracím švýcarského filosofa a teologa Theodora Bezy, podle nichž mají stavovské obce právo odepřít poslušnost vladaři-tyranovi, který sám porušuje zákony.¹⁰⁰

„Právo – ovšem pouze právo patřící privilegovaným stavům – na svržení špatného vládce teoreticky odůvodnil jeden z předních stavovských politiků Jan Jessenius v politicko-filosofickém spise *Pro vindiciis contra tyrannos (Ve prospěch právního postupu proti tyranům)*.“¹⁰¹

Nikdo ze zainteresovaných politiků odpírajících poslušnost „vladařovi-tyranovi“ však jistě netušil, že tzv. druhou pražskou defenestrací započali velký mocenský evropský konflikt, který vešel do dějin jako třicetiletá válka.¹⁰²

Naprostá většina protestantských knížat v čele se saským kurfiřtem i anglický král zůstali stranou konfliktu. Zklamání se radikální část české opozice dočkala také v nejbližším sousedství. Mocenské řešení náboženských sporů odmítl především moravský zemský sněm a doporučoval dohodu s císařem Matyášem. Hlavní osobností usilující o smírné řešení byl Karel starší ze Žerotína, přední politický představitel Jednoty bratrské na Moravě a v té době nejvýznamnější moravský politik, který byl se situací na evropské politické scéně důvěrně obeznámen a sám vedl s případnými zahraničními spojenci diplomatická jednání.¹⁰³

Moravským účastníkům povstání hrozily po bělohorské porážce zprvu tresty podobné těm českým. Hlavní procesy se konaly až v průběhu roku 1622 a nakonec bylo šestnáct hrdelních ortelů pozměněno na odsouzení k mnohaletému žaláři na hradě Špilberku. O poněkud milosrdnější přístup k viníkům se možná zasloužil kardinál František z Ditrichštejna, který soudu předsedal, i Karel starší ze Žerotína, jenž byl po celý život odpůrcem násilí a překotných zvratů vůbec.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 462.

¹⁰¹ Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka 2008, s. 41: „Jedná se vlastně o řeč, kterou Jessenius pronesl již v roce 1591 ve františkánském klášteře v Padově.“

¹⁰² Vorel, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 538.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 536.

¹⁰⁴ Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka 2008, s. 81.

„Někdy bývá dokonce označován jako „notorický přímluvce“ – vždyť pokud to bylo jen trochu možné, dokázal držet ochrannou ruku nad příslušníky šlechty i nekatolickými duchovními, především bratrskými, k nimž se řadil také Jan Amos Komenský.“¹⁰⁵

Nejdéle dokázal držet ochrannou ruku nad bratřími Karel starší ze Žerotína, u něhož v Brandýse nad Orlicí nalézal do roku 1625 azyl Jan Amos Komenský.

Nakonec se však emigraci nevyhnul – došlo k tomu z ryze konfesijních důvodů. Nehodlal konvertovat ani ve dvacátých letech, ani po vydání *Obnoveného řízení zemského*, kdy kardinál Ditrichštejn jako zemský správce počal vyvíjet systematický tlak na rekatolizaci markrabství. Karel starší ze Žerotína se stal v té době doslova oporou moravských evangelíků.¹⁰⁶ Prodal své statky na západní Moravě, v čemž mu byl nápomocen Albrecht z Valdštejna, a odebral se do Vratislavi. Na Moravu se mohl vrátit teprve v důsledku těžké nemoci, aby tu v Přerově zemřel.¹⁰⁷

Karel starší ze Žerotína podpořil Komenského ve studiích a posléze mu poskytl azyl, ve kterém mohl znovu zažít v temnotách dějin pocit hřejivého světla, Komenský se podruhé oženil. Vedle těchto skutečných činů jistě Komenský vnímal smířlivé jednání svého zastánce se snahou o toleranci a mezilidskou harmonii. Těmto myšlenkám zůstal přes veškerou životní bouři věrný.

Kalivoda právě v tomto postoji Karla staršího ze Žerotína spatřuje zásadní selhání a původ porážky stavů, která se zdaleka nedala předpokládat.

„... sebevražedným prohabsburským vzepětím velkého moravského Čecha Karla ze Žerotína – po těžkých diskusích potvrdil ještě v prosinci 1618 prohabsburský postoj celé Moravy a nepochybně naprosto konsternoval rakouské Němce...“¹⁰⁸

¹⁰⁵ Čornejová I., Kaše J., Mikulec J., Vlnas V.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.* Praha. Ladislav Horáček – Paseka 2008, s. 81 a 82.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 100: Nejdéle dokázal držet ochrannou ruku nad bratřími Karel starší ze Žerotína, u něhož v Brandýse nad Orlicí nalézal do roku 1625 azyl Jan Amos Komenský.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 106.

¹⁰⁸ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský.* Praha: Odeon, 1992, s. 42.

Rozkladný vliv Žerotínova postoje je podle Kalivody o to větší, že je to postoj zásadní, rozumově zdůvodněný, přesvědčený a charakterní, že jde zkrátka o postoj člověka, který požívá mezi rakouskými stavy i jinde velké autority. O to více prý tak inspiruje a povzbuzuje takový postoj veškerý oportunismus, nerozhodnost, opatrnictví, bezcharakternost a zbabělost, kteréžto postoje se mohou velmi dobře skrýt za čistou oddanost „žerotínovského typu“.¹⁰⁹

*„V souvislosti s „žerotínovským problémem“ je zde na místě dotknout se vůbec problému mnohem širšího, dosud zcela nedostatečně osvětleného, totiž podstatné odlišnosti vývoje Moravy a vývoje Čech od dob husitské revoluce. Je třeba konstatovat, že husitství a jeho polipanské vyústění nachází klasickou tvářnost ve vývoji českém, zatímco na Moravě zanechává husitství znatelně menší následky.“*¹¹⁰

Kalivoda se dále domnívá, že Žerotínovo politické poznání stojí v tomto směru nesmírně hluboko pod úrovní politického poznání českých inspirátorů a původců povstání.¹¹¹ Domnívám se, že ať již se dnes díváme na politický postoj Karla staršího ze Žerotína jakýmkoli způsobem, těžko zpochybníme vliv této osobnosti na Jana Amose Komenského a na vznik *Retuňku*, kterému budu věnovat pozornost přímo v následující kapitole.

¹⁰⁹ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 43.

¹¹⁰ *Tamtéž*, s. 59

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 57: „Žerotínova ušlechtilá politická naivita předznamenává v mnohém ohledu ušlechtilou naivitu Palackého... oba... se stali fakticky loutkami a nástrojem habsburské moci.“ U Kalivody si nelze nevšimnout revolučního nádechu některých statí, na jiném místě popisuje Komenského působení jako činnost na „levém křídle reformace“. Domnívám se, že si čtenář utvoří na Karla staršího ze Žerotína názor sám a k tomu jsem se snažila ve zkratce vypíchnout podstatu odlišných postojů.

2. Retuňk proti Antikristu a svodum jeho

Tato kapitola se bude přímo věnovat spisu *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*,¹¹² jímž má autor na mysli vlastní záchranu křesťanů před „podezřelou“ římskou církví. Etymologie slovesa *retovat* nás zavádí k německého původu, jde o sloveso *retten*, v překladu znamená zachránit. *Retuňk* tedy znamená záchranu. V triadické formě jsem tuto kapitolu rozdělila na podkapitoly *Stručný obsah Retuňku*, *Problematiku autorství Retuňku* a na *Komenského motivy v Retuňku*.

2.1. Stručný obsah *Retuňku*

Spis obsahuje úvod, 32 kapitol a závěr. Pokusila jsem se o bezprostřední výtah a z každé kapitoly jsem se snažila vybrat vhodnou citaci. Autor *Retuňku* na sebe bere anonymní odpovědnost za přesvědčení, že svým dílem zachraňuje pravé křesťany před Antikristem a římskou církví.

Úvod s názvem *K čtoucímu napomenutí* má podobný rys se *Zavírkou* uzavírající tento spisek v tom, že netřeba spatřovat důležitost v osobě pisatele, spisek je obrácený ke světu a určen všem. Každý nechť svým pohledem posoudí obsah pro slávu boží a spasení své duše.

„Já kdo jsem, kterýž tebe retuji, na to se neptej...“

V kapitole 1. *Naríkání nad vrtkavostí lidskou a snadností k oblíbení bludu a svodu* zejména pojednává, vykládá o Bohu a připomíná, že vždy, když zemřela vyvolená, boží osoba, lid se stal bezbožným. Postesk nad tím, že se opustilo od původního křesťanství. Lid postihla:

„... malátnost, rozmařilost a hovadská jakási bezpečnost a nepozor...“

¹¹² *Retuňk protu Antikristu a svodum jeho*. Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://neuveritelnaodhaleni.cz/knihy/retunk-proti-antikristu-a-svodum-jeho-jan-amos-komensky.html>

jež brání k opětovnému nástupu pravých katolíků? Od 2. kapitoly si již autor Retuňku všímá negativního vlivu papežských církví.

V kapitole 2. *O příčinách nynějšího mnohých od svatého evanjelium odstupování* popisuje čtyři příčiny neutěšeného stavu lidské společnosti. Za první „nedbanlivost“ a z toho pocházející slepota, za druhé vábení některých z papežských církví, že pouze u nich je možno dosáhnout spasení, druhou příčinou je tedy vyvracení jistoty spasení, třetí příčinou je pokrytectví, všudypřítomné i dnes, a konečně čtvrtou příčinou jsou veškerá restriktivní opatření, především vyhnanství, různé pokuty, vypovídání a vězení. Celé shrnutí papežského, Antikristova království je postaveno na tom, že:

„... jest slepec a že se mu veliký houf líbí...“.

V další pasáži se již objevuje otevřený popis papeže jako Antikrista a falešného proroka, ze všeho nejnebezpečnější je přidržovat se pyšného houfu těch, kteří se za pravé katolíky ve jménu papeže vydávají.

Ve 3. kapitole *Podlé čeho jednomu každému, i nejhoupějšimu papežské náboženství podezřelé býti může* se především poukazuje na odstoupení od Písma svatého, zastánci římské církve...

„lucernu lidem z očí stavějí, aby v temnostech kralovali.“

Oprávnění římské církve nemá v Písmu žádnou oporu. Svěbytný výklad v Retuňku přichází s odůvodněním zakládajícím se výhradně na Písmu svatém. Jedna z nejpodstatnějších úvah se zakládá na příkladu Eliášově, jehož také následoval neveliký počet a tedy tam, kde se houfují šiky...

„bludové to štěstí vždycky měli, až i nyní v církvi římské se tak děje.“

Sedm bodů, z nichž každý je opřen o výklad Písma svatého graduje posléze v poukázání na papežovu sebelítost a na přílišné upozorňování na sebe sama, tomu

předcházet popis lidské bezbožnosti, která je ještě horší u kněžského stavu než u běžného obyvatelstva. Současně je upozorněno na smíchání moci světské a duchovní.

Ve 4. kapitole *Že Písmo svaté jest základem víry a náboženství, ne církev, a že Písma šetřiti musí, kdož náboženství vyrozuměti chce* opět zaznamenává odklon od Písma svatého, text se znovu opírá o řadu citací, tentokrát však také kapitola obsahuje latinské texty prvotních křesťanských otců. Podstatou je především odvolávání se svatých otců na Písmo svaté. V samotném závěru se připomíná hlas Kristův o všech cestách lidských v jeho jménu:

„...odkud jdete a kam jdete; aniž o tom pochybovati bude potřebl...“

V 5. kapitole *Že církev blouditi může a že pod papežem římským víc než kdy ve světě zbloudila a bloudí ještě* se v úvodu připomíná, že jestliže andělé zbloudit a padnout mohli, přece není možné tuto dokonalost neomylnosti přiznat člověku, tedy ani papeži. Církev nemůže být základem víry. Další obsah se staví proti jezuitům, kteří papeže obhajují. V závěru se prostřednictvím odkazu na Jana, Lukáše a Izaiáše znovu dovozuje, že lidé blouditi mohou, slovo Boží:

„...jest svíce, jenž svítí v místě temném.“

V 6. kapitole *Že čímž papežovi náchlebníci evanjelitskou stranu hyzdí, nic není již počíná obhajoba protestantských církví, které mají vše, co jest zapotřebí ve věci Kristovy míti a vyzývá se k návratu k apoštolské církvi. Tato kapitola obsahuje rovněž hanlivé označení Jednoty bratrské, která je zmíněna jako církev pikhartská. To považují někteří komeniologové, zejména Hendrich, za znak zpochybňující autorství Komenského. Na toto téma se v badatelské světě urodilo množství konstrukcí až konspiračních teorií, o tom později. Pokračujme v textu dále, neboť je zde Eliáš vnímán jako Husův předchůdce,*

„...vzdychajíce, tajně Pánu Bohu čistými srdci sloužili!“

Následuje postesek nad nesvorností protestantských církví, čímž papeženci argumentují ve svůj prospěch. Současně je připojen výčet různých sekt, náboženství,

ceremonií a artikulů z minulosti. A toto množství je nutné, dnes bychom mohli říci, že je nutná svoboda názorů, aby pobožní zjevení byli. Jinými slovy, je třeba určité nejednomyslnosti a otevřenosti pro vespolečné hledání nápravy, to je zároveň celoživotní cesta Komenského a v této kapitole se v této souvislosti v závěru zamýšlí nad povahou pravého kněžství.

V 7. kapitole *Že se římané starožitností daremně prochloubají* je nejprve uvozeno deseti body, které si tato církev přivlastňuje. Mohli bychom říci, že si přiznává dědictví prvotní církve. Toto se vyvrací, nové učení a papežské náboženství není nic jiného než porušení pravdy, Retuňk proti deseti bodům staví dvacet zásadních argumentů, jež bychom mohli shrnout do jedné věty:

„Antikristem jest papež, vypínající se nade všecko.“

Aktuálním bodem se jeví šestnáctý bod věnující se manželství, připomíná se staré učení, manželství má být poctivé u všech lidí. Nové učení uvozující manželství jako věc tělesnou a tedy nežádoucí pro kněžský stav, přetrvává. Vzhledem k dosaženému stavu poznání a k sexuálním výstřelkům se zdá tato katolická pozice do budoucna neudržitelná, zvláště chápe-li samo katolictví manželství jako svátost, pak zde máme co dočinění s tím druhem absurdity, který demonstruje úpadek a zkreslenost tehdejších, ale i současných náboženských představ od prapůvodní křesťanské vize.

V kapitole 8. *Že náboženství papežovo spletené jest z křesťanského, židovského, pohanského náboženství, a zvláště také z smyslů starých, od církve potupených kacírů zlípané* se pozornost nejprve soustřeďuje na příklady smíchaných zvyků, posléze na problematiku dobrých skutků s výzvou milovat pravou starožitnost, pravdu, Písmo svaté současně s odkazem na Augustina:

„... dovozování zanechal, že milosti boží toliko jde všecko spasení lidské.“

Také v této kapitole je naznačena problematika lidských skutků. Věřoučné teze jsou právě v této otázce terčem názorových i krvavých náboženských střetů. Na tomto místě bych se ráda přiznala, že jsem z textu Retuňku nezaznamenala jednoznačný příklon k milosti Boží bez vlivu dobrých skutků. Sice je protestantský rys zřetelný,

nicméně zejména v nejobsáhlejší 21. kapitole budou podrobně popisovány vlastnosti a skutky papeže. Skutky se také netýkají výhradně lidských záležitostí, především jde o skutky vztahující se k víře, ke Kristu. K této problematice se ještě vrátím.

Kapitola 9. *Co se o svornosti a stálosti římanů smejšleti má* je neúplná, za zmínku stojí opětovné zdůraznění odstoupení od apoštolského náboženství, římské náboženství je látané, do protikladu je zde stavěna svornost židů a závěrkou jest, že

„svornost a stálost sama z sebe důvodem není dobrého, poněvadž i sekty zatracení to mívají.“

Đábel rovněž na svém zvyku trvá, mocným základem stálosti nechť je víra v pravé Písmo svaté.

V 10. kapitole *Že církev římská není katolická* poukazuje autor na věc, domnívám se, kterou si stále neuvědomujeme ani dnes. Totiž, že katolická církev je církev veřejná, všeobecná pro vybrané lidi účastnit se života věčného a že:

„Pán Bůh takových lidí míti nepřestává, kteříž jemu slouží...“

Falešnost římské církve je dále naznačena s odkazem na Adama, Noeho, Abrahama aj. v úvaze, zda-li tito složili svatým, strojili se do očiště, zda-li měli a ctili modly, což je v přímé rozporu s katolicismem.

V 11. kapitole *Že množství následovníků církve římské není* dostatečným znamením pravé církve, tento prvek již byl zmíněn v jedné z předchozích kapitol, opět se zde připomíná Eliáš se svým malým zástupcem, dále úzká cesta vedoucí k životu, zásada dobrovolnosti víry. Otevírá se zde otázka, dnes bychom mohli říci klientelismu, neboť se upřednostňuje množství lidu v církvi v kontrastu k nezájmu zabývat se pravou vírou.

„Mocí, mocí stojí římané. Mnozí se k nim hlásají, protože se zepřítí nelze, zvláště kdež inkvisici máte.“

Nic nového pod sluncem, tentýž problém postihnutý v Retuňku je dnes umocňován demokratickým soutěžením o zpětné navrácení církevního majetku a o různé typy dotačních aktivit.

Ve 12. kapitole *O štěstí a prospěchu církve římské* se text vyjadřuje k „potvorné“ žádostivosti, která její štěstí opojilo a zmámilo, aby nakonec jejich učení zpotvořilo natolik, že se původnímu křesťanství nijak nepodobá. Do souvislostí je dále dáváno Žižkovo vítězné tažení, jenž

„v jedenáctém potýkání s papežskými vždýcky vítězem zůstal...“

Připomenuty jsou dále další země, které papež ztratil. Hřích, nepravost, bludy, bídne duchovenstvo, to vše nebrání římské církvi v chlubení se štěstím a prospěchem.

Ve 13. kapitole *O chloubě papeženců, kterouž v sobě berou z epištoly svatého Pavla k Římanům psané* je rozbořem nepřiměřeného osobování si Pavlova listu k Římanům, jenž podle Retuňku naopak římské učení vyvrací. Održenec, kacír a spletenec je Říman „retuňkové“ doby, ku sobě samým tito poslušenství podmaňují, naproti tomu

„... starý apoštolský, dobrý katolický Říman jest...“

V 14. kapitole *Že papežové od Krista a apoštolů sukcesí aneb posloupnosti nemají* je pozornost zaměřena na Petra, znovu se zde objevuje zmínka také o pikhartské jednotě a ve vztahu k problematice nástupnictví papeženců se napadá posloupnost. Za jeden ze zásadních důvodů se považuje, že Petr, Kristův náměstek, v Římě jak živ nebyl. Tato kapitola zmiňuje konkrétní letopočet, rok 1612, což opět jakýsi opěrný bod pro úvahy a bádání o autorství a době sepsání Retuňku. Citují se zde slova Gregoria Nazianzeniho:

„Pořádek osob má posloupnosti jméno, ale jednosvornost v učení má posloupností pravdu.“

V 15. kapitole *Že římská církev od Petra a na Petru založená není, totiž že Petr biskupství římského nezačal, ani v Římě jak živ nebyl* je pokračováním kapitoly předchozí, řeší se zde rozdíl mezi biskupem a apoštolem. K Petrovu působení se zde uvádí „šest nepřemožených důvodů“ prokazujících, že Petr v Římě nikdy nebyl. Odkazuje se na Písmo svaté, na Petrovo působení mezi Židy a další argumenty z novozákonních textů.

„Kdež tedy, dí někdo, Petr smrt podstoupil?“

Autor v odpovědi přiznává, že neví. V závěru kapitoly se obrací pozornost na Krista v celé řadě biblických odkazů.

V 16. kapitole *Že papež Petrův náměstek není a k němu žádné podobnosti nemá, ani v učení, ani v životu* se uzavírá specifický výklad vztahující se k nástupnictví a k Petrově osobě. Například je zmíněn prostý rozdíl spočívající v tom, že Petr nepěl na tom, aby se mu Cornelius klaněl:

„Vstaň, však i já také člověk jsem.“

V dalším textu je poukázáno na kontrast v této prosté věci, jak si papež zakládá právě na podobných projevech úcty vůči své osobě. Závěrka této pasáže je jednoznačná. Papež není náměstkem Petrovým, svět se klame.

V 17. kapitole *Že náramně všetečná věc jest, kterouž papež na sebe bere, že se plnomocným vikariem božím v světě vyhlašuje* se autor Retuňku smířlivě obrací na papežence, nechť přijmou dotazy týkající se možného podvodu na víře, vždyť Bůh přece nepotřebuje papeže,

„...vikariatství nic jiného není než pouhá smyšlenka k oklamání světa.“

Copak může správa světa viset na jednom člověku? Proč se tedy římský biskup v „orduňku“ nedrží? Následuje tvrzení, že Kristus je biskup všech biskupů a jeho obhajoba v osmnácti bodech.

Také 18. kapitola *Že papež té své nade všemi moci z Písma provésti nemůže, a tak že jí od Boha sobě dané nemá* se věnuje téže problematice, papež chce dědit, co Petr nikdy neměl, Kristus vyvolil 12 apoštolů, nikdo se nemá nad druhé povyšovat, Kristus se nikde o papežovi nezmiňuje. Jak je to vlastně s klíči nebeskými? Tomu se věnuje tato kapitola. Jedinou hlavou církve je Ježíš Kristus.

„... jediný jest základ církve, jediná hlava, jeden Pán... Ježíš Kristus...“

V kapitole 19. *Že papež ukázati nemůže, aby od církve k tomu, čím se dělá, řádně zvolen byl* je papež přímo nazván loupežníkem, protože nemůže prokázat, kdo mu nad celou církví dal moc. V této kapitole se nachází zmínka o falešném privilegii pod jménem Konstantina Velikého, donace Konstantinova je opět spojována s pochybnostmi o Komenského autorství. Následuje kritika papežských písařů,

„... neprozřetelní jim v jejich lžech věřili!“

Ve 20. kapitole *Jakými cestami k tomu přišlo, že římský biskup takové moci a slávy v církvi dosáhl, pravdivé ponavržení* obsahuje podrobný historický pohled na vzestup římské papežské moci, v závěrce této kapitoly máme opět zopakováno, že papež nemá jak prokázat být Kristovým náměstkem.

„Již přichází čas, abychom ho vlastním jménem pojmenovali Antikrist, člověk hřícha, syn zatracení a přeškodlivý všeho světa svůdce.“

V 21. kapitole *Že papež římský jest veliký ten Antikrist a svůdce světa* jsou ve čtyřech znameních a dvaceti třech bodech velice podrobně popsány vlastnosti papeže pasující na Antikrista, jemuž byla existence (Antikristu) přisouzena již biblických textech. Dále je zde otevřena otázka přisuzování království světským vrchnostem, v neposlední řadě „vyrobení“ dalších pěti svátostí, jež nemají oporu v Písmu.

„Opojil tedy papež vínem bludu svých a zmámil obyvatele země.“

V kapitole je zmíněn Hus a Luther přivádějící lid zpět k víře. Papežovo království, podvodné dílo Antikristovo je zemdlené, poslední slova této, v celém textu nejobsáhlejší kapitoly, zní:

„Jakž jisté jest, že Ježíš Nazaretský, Marie syn a spasitel světa, kromě něhož není jiného; tak naprosto jisté jest, že papež jest veliký ten zdávna předpovídaný Antikrist...“

Stručně se dotknu oněch čtyřech znameních. Týkají se místa, času, učení a modlářství. Z biblických předpovědí autor dovozuje, že hnízdem Antikrista se ukazuje Řím. Z hlediska času jde o nástup dvourohé šelmy nahrazující v podobě beránka zraněnou sedmihlavou císařskou šelmu. Ve vztahu k učení Antikrist od víry odpadá, velebí sám sebe a jen podle své vůle vše hodlá činit. Tím se samozřejmě odpadlictví mění v modlářství, jež je dále v textu podrobně popisováno.

Protože se jedná o nejobsáhlejší kapitolu, zastavme se ještě na chvíli u vlastností papeže. Antikrist je falešný prorok, protiví se Kristovu učení i způsobem vedení svého života, je to ruhač, modlář, pokrytec, smilník. Nenávidí manželství, zbraňuje jisté pokrmy, svatokrádežné lakomství vrcholí ve lživě činících zázracích, svými bludy jedem napájí všechny národy.

Autor Retuňku si je dobře vědom, že podobné vlastnosti má leckdo. Antikristem je však ten, kdo v sobě všechny tyto ohavné vlastnosti soustřeďuje pospolu. Aby toho nebylo málo, přivlastňuje si boží „neproměnitelnost“. Vyvyšuje se nad anděly, demonstruje moc nad Písmem svatým, tím se prakticky vystavuje nad Boha, profitující mimo jiné z provozování tehdejší prostituce, která byla tolerována také kněžskému stavu místo možnosti uzavřít sňatek.

Ve 22. kapitole *Že čímž hájí papeže a od něho nárek antikristství odhánějí, nic neprospívá* se obrana papeže opírá o dva způsoby argumentace, nicméně ani jeden z nich neprospívá podle autora(ů) Retuňku dobré věci. Jeden způsob se snaží odlišit papeže od Antikrista především poukázáním, že papež není ten, který se protiví Kristu a jeho služebným náměstkem jest. Proti této obhajobě se připomínají jeho skutky:

„Nazývá se zajisté služebníkem služebníků, a mezitím chce, aby mu králové národů a páni pánů sloužili; toho od nich nejen vyhledává, ale i mečem a ohněm, aby mu to ujímáno nebylo, toho hájí. Nazývá se Kristovým služebným náměstkem, a mezitím ne jako služebník v domu božím sobě počíná (ne) jako loupežník a pán, co chce, dělá, ruší, boří...“

Doplnila bych, že druhým způsobem se argumentuje tím, že Antikrist má být podle Písma židovského původu, narozen v Babylóně a posléze přijat Židy za Mesiáše. Obhájci tedy hájí papeže v tomto případě tím, že Antikristem je myšlen někdo zcela jiný.

V 23. kapitole *Jak nebezpečno jest Antikrista se přidržeti* je Antikrist přirovnán k šelmě, bude-li se kdo jí klanět, víno je v takovém případě vlito do kalichu božího hněvu, je zde odkázáno na 14. kapitolu Zjevení:

„... a nebudou mít odpočinku dnem i nocí ti, kteříž se klanějí šelmě a obrazu jejímu, a jestliže kdo přijme znamení jména jejího.“

Tato 23. kapitola, ve které je Antikrist přirovnáván k šelmě, je z celého spisu nejstručnější, avšak výstižně vyjadřuje lidskou zatvrzelost neustále se někomu klanět, zatvrzovat tak srdce a činit nepřístupným pravdivý a pravdomluvný boží ortel. Jak již jsem výše naznačila, jedná se o šelmu dvourohou v rouše beránčím, jež nahradila zraněnou šelmu sedmihlavou. Zraněním se míní pád císařského Říma.

Ve 24. kapitole *Napomenutí k těm křesťanům, kteříž ještě římského svůdce se přidržejí* se snaží ve svém úvodu utvrdit čtenáře, že není nepřátelského srdce. Snahou je přivést katolíky zpět na správnou cestu. Komenský, vyznávající lidskou svobodu, kterou hájí ve všech svých dílech, zde formuluje, v čem svoboda spočívá:

„A totoť jest ta svoboda: nesloužiti žádnému jinému než Bohu živému...“

Komenský lituje nevědomosti, jež pociťuje z katolického přístupu, mimo jiné upomíná, že boží hněv je mnohem závažnější újmou a stále se stává, že lidé mají menší strach z božího hněvu před nenávistí přátel.

Opačně 25. kapitola *Napomenutí těm, kteříž bud' z přelštění, aneb přinucení cestu svatého evanjelium opustivše, k Antikristu se připojili* se vrací již k dříve řečenému a dává na vybranou:

„Oblibte sobě, co chcete: aneb život a cestu úzkou k němu, aneb smrt a zahynutí a cestu k němu širokou.“

Vzpourní synové jsou vyzýváni k návratu na cestu života, je zde znovu připomínám Petr, jenž čím více svého Pána zapíral, tím více k němu později přilnul a všude jej vyznával. Antikristovo království je přirovnáváno k Babylónu s odkazem na Zjevení Janovo.

Ve 26. kapitole *Napomenutí ke všechněm evanjelia svatého se přidržejícím* přirozeně vyzývá především k bdělosti. Připomíná, že tělo je „stará hliněná stěpina“, řešena je opět otázka všelijakých skutků, postoji k nepřítelům a další úvahy popisující, co zle se činí:

„Naproti tomu veliká jest věc v svobodě synů božích státi, zákony lidskými svědomí nevázati, Boha samého vzývati, Krista samého za spasitele, smírce a orodovníka míti, v jeho zásluze a božím milosrdenství jisté své spasení spatřovati: a toho všeho v srdci svém právě prožívati.“

Protestantský nádech je zde velice zřetelný zejména v přístupu k lidským skutkům, k nimž nemáme své svědomí vázat. Přesto bych si dovolila velmi stručně poznamenat, že tento obsah má, domnívám se, hluboké teosofické poslání. Jsem pocitově přesvědčena o tom, že tím není myšlena životní pasivita, natož pasivní smíření s hříšností, z níž se mohu posléze vyzpovídat. Podrobnější úvaha na toto téma přesahuje možnosti této práce, osobně se domnívám, že chápání protestantské víry ve smyslu bezvýznamnosti lidských skutků je chápání zkreslené a možná podobně hluboce, jak je v současnosti zkresleno původní křesťanské poselství. Podporu k tomuto tvrzení jsem našla mimo jiné v následující kapitole. V závěru této kapitoly, rovněž v některých předchozích, je čtenář vyzván k častým modlitbám.

Kapitola 27. *Naučení těm, kteříž libá pokušení od Antikrista snášejí* klade a odpovídá na otázku, čemu je platný zisk, je-li duši uškozeno s připomenutím, že „skutek pravdu tvrdí“. Domnívám se, že toto tvrzení je buď v rozporu s předchozí kapitolou, vycházím-li z ustáleného a zjednodušeného vnímání protestantské víry jako nezávislé na skutcích. nebo naopak rčení „skutek pravdu tvrdí“ je souladné s myšlenkou popsanou v předchozí kapitole. Člověk by se měl smířit se záměrem Boha. Ví dobře, proč, komu a v jaké míře rozdělil bohatství a slávu.

„Antikrist pak a jeho rota slibují slávu, ouřad, statek etc, ale to všecko jest nejisté předně proto, že ne vždycky mohou dáti, což slibují. Nebo jsou příkladové, že některým zlaté hory slibovali, ale dotáhnouti nemohouce, ledačím je odbyli. Někdy ani nemíní dáti, což slibují, než jen z obyčeje, leda do své leče uvedli, slibují.“

Naučení se v této kapitole rovněž opírá o problematiku popsanou v Genesis vzpomínající „nestálé lahůdky“ ze stromu vědění dobrého a zlého ve vztahu ke stromu života.

Ve 28. kapitole *Naučení těm, kteříž by v protivenství pro pravdu postaveni byli* je velice naléhavě a působivě popsáno z mnoha různých pohledů. Je třeba rozlišovat život pozemský a život věčný. Vždyť skrze Jóba, dále prostřednictvím kříže, jenž má na sebe věřící vzít a zapřít tak sám sebe, v neposlední řadě připomenutím, jak krátký je pozemský život a utrpení na tomto světě snad ještě kratší, se autor snaží povzbudit ke snášení příkoří a protivenství pro pravdu, pro Krista:

„Když jen víš, že trpíš pro jméno jeho, všecko vítěj.“

Jedině tak žijeme, jediné tak participujeme na dobrém, Kristus jako správný lékař ordinuje trpkost a nutí nás bdít, zvláště „trpíme-li“ dobrý bytlem, tehdy máme „zaděláno“ na lenivost a malátnost.

„Pamatuj, že metla boží není hněvu božího znamením, ale milosti.“

Celkem ve dvanácti bodech za pomoci příkladů, jako v řadě předchozích kapitol, se tato specificky věnuje těm, kteří podobně jako Komenský musí snášet svévolné

pustošení lidských duší, jimž bude zanedlouho odepřena rodná hrouda v důsledku mocenských náboženských nároků.

Za důležitou považuji 29. kapitolu *Napomenutí k rodičům evanjelickým*, která se pochvalně vyjadřuje o bratrských školách, především v přístupu k pobožnosti již od mládí. V kontrastu k jezuitskému úsilí je rodičům připomenuto:

„... větší péče že býti má o umění nebeské nežli časné...“

Zdůrazněná myšlenka obrací pozornost k budoucnosti, k příštím generacím, k lidské nesmrtelné duši. Tomu předchází vpravdě pedagogická analýza postihující nebezpečí lhostejnosti a opačně přílišné žádostivosti v mládí, pokud není pěstována výchova k bázni boží.

Ve 30. kapitole *Napomenutí k služebníkům církvi evanjelistských* se míří kriticky do vlastních řad. Nedbalost některých sloužících, jejich život, který se nevzdělává, se spíše soustřeďuje na různé prebendy. Toto zjištění je kladeno v kontrastu k původním „živým“ křesťanům pracujícím ustavičně. A nezůstalo jen u tohoto přirovnání, napomenutí se stupňuje:

„Obzvláště pak přemrzuté to ožralství a lakomství nyní vás zhusta se zmocnilo a smradíte tím ošklivě nejedni, i té bratrské jednoty někteří kněží, kteříž jindy obzvláště před jinými chválu střednosti mívali, čistě sobě v truncích odpouštěti počínají (nečiním jim křivdy) a zapomínají na předku svých ctnost. Ač ne o všechných se mluví.“

Slovní spojení „i té bratrské jednoty“ si dávám do souvislosti převládající kalvínské orientace v Jednotě bratrské, která byla pravděpodobně ze všech tehdejších náboženských směrů k pokleskům podobného typu nejpřísnější.

Komenský ve svém pozdním deníku (*Clamores Eliae*) zralým způsobem prozřel Lutherovo a Kalvínovo specificky ortodoxní násilné pojetí, jež se neslučovalo s lidskou svobodou a dobrovolným úsilím, tolik zásadním a upřednostňovaným základem Komenského nesmrtelné pedagogiky. V závěru této kapitoly vyzývá, necht' se vespolek vzděláváme a svornost vkořeňujeme.

K mocným se obrací 31. kapitola *Napomenutí k vrchnostem křesťanským*, je jim přisuzována odpovědnost za to, co se ve světě a v církvích děje, text určený vrchnosti je má pobídnout k uvažování na místo k dřímání, zaměřením pozornosti na Antikrista, svojí vahou se naopak zasazovat za Boha, přijmout vlastní slávu a důstojnost Bohem svěřenou ve věci správy světa. Respekt ke světské vrchnosti vrcholí úvahou nad majetkem Antikrista:

„Pravím směle, nechať to slyší všecken svět: Nejen právo mají vrchnosti světské ke všechněm statkům a zboží, kteréž Antikrist a jeho rotnici drží: nejen, pravím, moc mají jako k vlastnímu sáhnouti, ale pravím, že i povinny jsou ruku nad tím držeti, aby rozměření Kristovo v světě stálo a aby, kdož duchovními býti a slouti chtějí, s duchovními věcmi se obírali a svého povolání tělesnými věcmi nehyzdili.“

Tato citace je opět zdrojem pochybností některých badatelů nad Komenského autorstvím, zejména pro odvážné a kontroverzní majetkové poselství připravující papeže o veškerý majetek, na který podle autora papež, Antikrist, nemá žádný nárok. Osobně si kladu otázku, proč zrovna tato svobodomyslná úvaha má být diskreditací Komenského autorství? Připomeňme si stručně, že mnohem později v době, kdy byl Komenský slavným pedagogem, neváhal otevřeně podpořit a šířit svým jménem proroctví svých přátel, což mu v dnešním vědeckém světě posmrtně necitlivě ubližuje, domnívám se, stejně dnes jako tehdy. Důležitost spatřuji ve společném prvku těchto svobodomyslných počinů, tedy v šíření svobody slova a z tohoto úhlu pohledu bych se spíše přikláněla k tomu, že podobně kultivovaně o majetkových nárocích, tedy se zmíněním práv, ale zároveň i povinností, se může vyjádřit pouze člověk podobný Komenskému. Osobnost nedbající tolik na pověst jako spíše na Kristovo boží království, v přirozeném kontrastu k vrchnosti, která se má dle napomenutí v této kapitole naopak své pověsti a slávy „ujímati“, „zachovávat“ však svět v Kristových slépějích.

Poslední 32. kapitola *Promluvení k jezuitům a jiným církve římské služebníkům* hned v úvodu poukazuje, že podobná výměna názorů je potřeba a zvláště v atmosféře všeobecné svárlivosti. Autor zmiňuje, že v nesvárlivosti si nelibuje, rozkoší mu je Písmo svaté. Vyznává harmonii, svobodu názoru (tu jsem obšírněji upřednostnila

v předchozí kapitole) a opakovaně nabádá k Písmu svatému, neboť jezuité a klerici nechápou, že církev jest Kristova choť:

„Věřtež tedy Duchu božímu, že Písmo jest slovo boží.“

Autor věří v obrácení jezuitů na pravou víru podobně jako došlo na obrácení Pavlovo. Naposledy přikládá upřímnou zpověď, aby tento text nebyl příčinou nenávisti vůči nevinným.

Zavírka, tedy závěr, obsahuje totéž upozornění co v úvodu. Je třeba obrátit pozornost na obsah spisu, nikoli zkoumat otázku autorství. Antikristova moc je dílo satanova podvodu, vzdělávejme se ve víře, která je stále více kažena.

„Pospěšiz a nemeškej, Pane Ježíši, amen, amen.“

Tolik ve stručnosti k obsahové stránce, snad je tedy možné skrze toto pojetí udělat si určitý obrázek o *Retuňku*. Není to v žádném případě nijak snadné čtení, text je náročný s celou řadou biblických a dalších odkazů.

2.2. Problematika autorství *Retuňku*

Mezi badateli panuje velká neshoda ohledně autorství *Retuňku*. Domnívám se, že k této věci nemohu vnést ze své pozice více světla, omezím se tedy na stručný popis současných závěrů. Vlastní myšlenky se pokusím vyjádřit později v podkapitole s názvem *Komenského motivy v Retuňku*.

Náboženské spory uvnitř i vně reformovaných směrů měly jednoho společného jmenovatele. Nenáviděného nepřítele v osobě papeže.¹¹³

„V nadpise k této knize dovidáme se o zarmoucených těchto časích mnohým k zahynutí. Mnohem později v listě k Montanovi píše, že znamenav, jak se shlukují

¹¹³ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 529: „Svědčí o tom bojovný spis, nadepsaný *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*, vydaný také pod názvem *O papežství*, jehož je Komenský rozvrhovatelem a přinejmenším i spoluautorem.“ Pod tímto názvem spis vydal B. Souček v Praze roku 1924.

*mračna pronásledování (blýskát' se, než uhodí), napsal Varování před svody Antikristovými. Varuje totiž, aby se souvěrci nedali mýlit svody ze strany odpůrců katolických. Třebaže Komenský viděl vlastní příčinu zlých dob ve svárech, zápasech a nepokojích, které zavládly mezi evangelickými církvemi, přece v podvědomí jeho nitra hluboko vtíraly se ostny výtek namířené proti boháčům a vrchnostem. To byl spodní tón Listů do nebe.*¹¹⁴

Badatelé zkoumají všechna díla Komenského z různých úhlů pohledu, současně hledají odpovědi na to, jakým způsobem Komenský vnímal například sociální problémy doby. V této otázce se badatelé také příliš neshodují, nicméně se zde nechci příliš pouštět do těchto názorových odkazů a náhledů, zmapuji jen to, co se váže k *Retuňku*.

*„Již od dob Retuňku proti Antikristovi, onoho politického manifestu mladého Komenského (nebo na němž je Komenský zúčastněn, zajisté hlavně jako autor myšlenkové osnovy), točí se zájem českého myslitele kolem problému dějin, kolem souvislosti mezi lidskou slabostí, úpadkem z ní vyplývajícím, nápravou a opětovaným úpadkem.*¹¹⁵

Podle Patočky nevidí Komenský soudobý úpadek pouze jako náboženské odpadání od reformace k Římu, tedy jakýsi návrat zpět k Římu,¹¹⁶ všímá si rovněž nadměrného vykořisťování chudých bohatými v době vznikajících raně buržoazních vztahů u nás.¹¹⁷ Patočka dále zmiňuje J. Hendricha, který v otázce autorství provedl dosud největší, možná až příliš detailní rozbor a napsal „*Retuňk proti Antikristu*“ *není od Komenského*.¹¹⁸

Hendrich se přes vývoj problému; dobu, kdy byl napsán *Retuňk*; dále kde byl napsán; k jaké konfesi patřil autor; co o sobě autor uvádí; snaží nakonec shrnout důvody, které jej vedou k úvaze, že Komenský nemohl být autorem *Retuňku*. Ve svém článku zmiňuje Hanuše, Dudíka, Zoubka, Kvačalu, Nováka, Bartoše, Menšíka,

¹¹⁴ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 529.

¹¹⁵ *Tamtéž*, s. 537.

¹¹⁶ Kohlenberger, H.: *Dopisy o Německu*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996, s. 100 až 113. Kohlenberger věnuje ve své knize Římu samostatnou kapitolu.

¹¹⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 537.

¹¹⁸ Hendrich, J.: „*Retuňk proti Antikristu*“ *není od Komenského*. In: Slovo a slovesnost, IX (1943), s. 25 nn.

Ludvíkovského, Součka a jejich postoje k této věci, z nichž všech vyplývá;, řekl by asi Komenský; jakýsi názorový labyrint neshod.

Zejména se jedná o *Retuňky* dva (ten, o němž pojednáváme a dále o *Retuňk* duchovní tištěný v roce 1626); dále se pohybujeme na škále od nepochybnosti autorství (Souček) až po zamítnutí autorství (Hendrich); některé pasáže údajně mladý Komenský nemohl psát pro své mládí, jiné naopak vystihují prudkost mládí (J.V.Novák); jiné pasáže, např. týkající se Konstantinovy donace postojům Komenského; dále jsou naznačené různé spekulace ohledně toho, co o sobě sám autor prohlašuje, v neposlední řadě se badatelé různě orientují v časových souvislostech.

Jak jsem již uvedla, je mimo moje možnosti vnášet do této problematiky více světla. V zásadě však *Retuňk* má jisté tajemné kouzlo, současný komeniolog Floss se přiklání spíše k autorství a Patočka ve svých studiích přináší také řadu postřehů hovořících pro i proti, ačkoliv odkazuje právě na Hendricha jako na badatele, který této věci věnuje největší pozornost. Poukazuje například na Popelovou, že kdyby znala Kvačalův názor, že *Retuňk* je Komenského spis luteránem přepracovaný, nemohla by soudit, že:

„spisu je možno dobře použít jako pramene pro společenské názory Komenského.“¹¹⁹

„I jinak je patrné, že čerpá hlavně ze Součkovy předmluvy, protože hlavním pramenem je podle ní Povelius, což podle všeho není správné; celé velké pasáže jsou odvozeny z Flaccia.“¹²⁰ Možná tedy, že Popelová nezná ani článek Bartošův, ...¹²¹

Společenské názory, které Popelová přisuzuje právě podle *Retuňku* Komenskému, hodí se zřejmě spíše na luterána než na Komenského. Především není spis Komenského, kde by se vyskytovaly tak jako v *Retuňku* výzvy k světským vrchnostem, aby se zmocnily církevního zboží, aby byla zrušena církevní nadřazenost

¹¹⁹ Popelová, J.: *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*. In: *Pedagogika*, V (1955), 3, s. 195.

¹²⁰ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikymen, 2003, s. 589. Komenský cituje dílo lutherského teologa Flacia Illyrica (1520-1575) hájící reformaci nazvané *Catalogus testium veritatis...* (Soupis svědků pravdy...), vyd. v Basileji roku 1556. (Pozn. vyd.)

¹²¹ Bartoš, F. M.: *Prvá česká kniha mladého Komenského*. In: *Archiv JAK*, XV (1940), s. 3 nn.

nad stávající světský řád nebo vymknutí církve z něho. Komenského akceptování dobového stavovského řádu má podle Patočky docela jiný akcent než u autora *Retuňku*.¹²²

Popelová se podle Patočky snaží opřít svůj výklad o *Retuňk proti Antikristovi*, kde se vskutku projevuje vyhraněné nazírání společenské a který je Komenskému připisován zvláště s ohledem na přirozenost mládí. (Např. F.M. Bartošem ve stati Prvá česká kniha mladého Komenského v Archivu JAK, XV (1940), s. 3-9; též R. Říčan, K učení Komenského o poměru křesťanské vrchnosti k církvi, tamt., s. 41-56.)¹²³

Nakonec Patočka usuzuje, že pochybnosti o *Retuňku* týkají se až v poslední řadě toho, za koho se autor prohlašuje (za starce), že rukopisy jsou anonymní. Hlavně přichází v úvahu, že autor nemohl být český bratr, že to byl podle všeho novoutrakvista, nejspíš luterán, že dílo nemohlo být napsáno na Moravě, ale v Čechách. Komenský dále věřil v donaci Konstantinovu (Napomenutí církvím, §68), kdežto autor *Retuňku* ne. Dále autor *Retuňku* prohlašuje gregoriánský kalendář za Antikristův svod, což u astronomicky poučeného Komenského nepřichází v úvahu. Ke všemu autor *Retuňku* cituje autory, kterých Komenský v prvních dobách ani v pozdních neužívá (Platina, Povelius, Balaeus, La Bassecourt, Du Plessis-Mornay), nakonec se název *Retuňku* nehodí k latinskému názvu uvedenému v Dopise Montanovi, pak dále teprve obtíže Součkovy a Kvačalova hypotéza o přepracování.¹²⁴

*„Víme z dopisu Montanovi, že od počátku chtěl působit především pro blaho a duchovní povznesení svých sourodáků. ... Obracel svůj zřetel tedy hlavně k vzdělaným vrstvám a k církvi; konstatuje sám později, že ve věcech života křesťanského pozoruje se u českých lidí jakási netečnost a neživost.“*¹²⁵

Připomenu ještě jednou některé detailnější souvislosti v Patočkově interpretaci:

„Naproti tomu Jaroslav Ludvíkovský a zvláště Josef Hendrich zaujali záporné hledisko, zatímco Ján Kvačala řešil otázkou myšlenkou, že v dochovaných opisech

¹²² Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 591.

¹²³ *Tamtéž*, s. 432.

¹²⁴ *Tamtéž*, s. 589 až 591.

¹²⁵ *Tamtéž*, s. 432.

máme před sebou přepracovaný spis Komenského. Přitom však uznává, že toto přepracování nebylo pouhou interpolací, vložky nelze vydělit z ostatního textu, takže nynějšího textu Retuňku v žádném případě jako pramene názorů Komenského užít nelze – v rozporu s míněním Popelové, která praví výslovně na str. 196: „Soudíme, že spisu je dobře možno použít jako pramene pro společenské názory Komenského v době jeho vzniku, to je přibližně v rozmezí let 1617-1620.“¹²⁶

Poněkud v kratším rozmezí se ke vzniku *Retuňku* vyjadřuje Vlček, zařazuje jej na rozhraní let 1620 a 1621 a oba *Retuňky* výše zmíněné od sebe nerozlišuje.¹²⁷

Kvačalův názor o tom, že ... „*dílo nemohl psát český bratr, že autor spisu je luterán (či tehdejším termínem novoutrakvista). Osnova díla může sice pocházet od Komenského, ale ostré výpady proti jinak smýšlejícím, prokletí těch, kdo nebudou přesvědčeni hned v předmluvě, svědčí proti němu. F.M. Bartoš zkonstruoval o Retuňku proti Antikristovi poutavou hypotézu; mladý, hlubokou učeností nabitý theolog prý tu hoří touhou zasáhnout do kontroverze čelící protireformačním polemikám; pochybnosti Kvačalovy zlehčuje Bartoš tím, že prý běží o úmyslnou přetvářku Komenského, který se tváří, jako by psal z hlediska novoutrakvistického, jako by psal v Čechách a ne na Moravě, jako by byl starcem atd., aby zmátl čtenáře o své osobě a zachoval svou anonymitu.*“¹²⁸

Vidíme tedy, že se ocitáme přímo v labyrintu konspiračních teorií, z nichž ještě navíc poukazují pouze na některé.

„Jaroslav Ludvíkovský a Josef Hendrich právem vytkli, že takovou metodou možno dokazovat libovolnou teorii.... Byla by to vskutku obzvláštní rafinovanost, kdyby se mladý Komenský tvářil, jako by nic nevěděl o bratrském školství – to by bylo vskutku nadbytečné klamání čtenářů a skoro pomlouvání Jednoty. Víme sice, že Komenský sám bratrské školství kritizoval; ale od kritiky k ignorování je velká vzdálenost.“¹²⁹

¹²⁶ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 432. Stranou 196 je myšlena stránka studie Popelové, na niž jsem již odkázala.

¹²⁷ Vlček, J.: *Dějiny české literatury I*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n.p., 1960, s. 523.

¹²⁸ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 433.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 433.

Je tedy podle Patočky třeba přihlédnout k námitkám Hendrichovým, který napsal o věci dosud nejdůkladnější studii. Hendrich nejprve dokazuje pevně, že autor nemohl být český bratr a že dílo nebylo napsáno na Moravě, nýbrž v Čechách, dále že to, co autor píše o sobě, nehodí se na Komenského.¹³⁰

Další důvody jsou disharmonie mezi autorem *Retuňku* a Komenským v otázce donace Konstantinovy (Tzv. donatio Constantini – padělek darovací listiny, kterou měl císař Konstantin I. Veliký (280-337) darovat papeži Silvestru I. rozsáhlá privilegia (uznání primátu římského papeže, nadřazenost moci papežské nad světskou, uvedení Říma a západních provincií římské říše pod moc papežovu) za to, že byl uzdraven z těžké nemoci. Dále konzervativnost, s kterou autor *Retuňku* (na rozdíl od Komenského astronomicky hloub nepoučený) prohlašuje gregoriánskou reformu kalendáře za dílo Antikristovo; dále sečtěllost autora *Retuňku*, která se hodí spíše na starce než na mladého Komenského; *Retuňk* neodpovídá obsahově charakteristice, kterou podává list Montanovi; dále jsou obtíže spojené s myšlenkou fikce, kterou pronesli Kvačala a Bartoš.¹³¹

Co se týče Řičanových přechetných dokladů shody mezi *Retuňkem* proti Antikristovi a nepopíratelnými spisy Komenského,¹³² má Patočka za to, že churavěji všechny touž chorobou, totiž tím, že obřezají veskrze názory, obraty, citace atd., které nejsou nijak výlučným nebo ani typickým majetkem Komenského. Přesto, že shodných znaků je vskutku dost, jak hlavně praví R. Řičan, velmi mnoho, není jimi podán žádný striktní důkaz, žádná nemožnost, že by se věci měly jinak.¹³³

V podstatě tak mluví pro Komenského autorství *Retuňku* proti Antikristovi nejvíce dopis Montanovi, Patočka se dále zabývá *Retuňkem duchovním*, na který myslel Hendrich ve svém článku, byl však vytištěn roku 1626. A tak buď je Komenského *Retuňk* ztracen, nebo by bylo možno vrátit se k původní hypotéze Kvačalově, že *Retuňk*, vyšlý z ruky Komenského, byl přepracován, pro což by svědčila též slova „varie

¹³⁰ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 433.

¹³¹ *Tamtéž*, s. 434: „Je nutno konstatovat, že ze všech těchto námitek od roku 1943 dodnes nebyla vyvrácena ani jediná.“

¹³² Dobíáš, F.M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Řičan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J.A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 89. Řičan také připomíná: „Ať již se zabýváme kteroukoli stránkou díla J.A. Komenského, nesmíme zapomínat na jeho bezprostřední, až do jeho posledního stáří živý vztah k jeho duchovní matce, k Jednotě bratrské.“

¹³³ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 435.

transcriptum“.¹³⁴ Krom jiného by Kvačalova hypotéza vysvětlovala podle Patočky dobře i shody zdůrazňované Říčanem.¹³⁵

„Ideologie Retuňku je tedy zřejmě ideologií odrážející formy, k nimž došla reformace v Německu i v Anglii, formy ovládnutí církevních věcí světskou mocí; tím je sice podlomena vláda církve, ale zároveň i zesílena světská moc. Pánům se tu bez ostychu ukazují světské výhody, které má pro ně přiklonění se k věci reformace, poddaným se poroučí trpělivost a odevzdání Bohu.“¹³⁶

V otázce sociální problematiky, kterou jsme v této podkapitole rovněž nakousli, dospěl Patočka k této úvaze:

*„Nejdůležitější rozdíl mezi ryzím Komenským a autorem či spoluautory *Retuňku* je však ten, že pro Komenského existuje sociální problém, problém bídy a útlaku, který v *Retuňku* nemá žádný ohlas.“¹³⁷*

Pokud jsem v předchozí podkapitole vybrala vhodné citace z obsahu *Retuňku proti Antikristu a svodum jeho*, pak v této jsem se snažila alespoň z části přiblížit labyrint úvah o Komenského autorství, které svědčí o tom, že badatelé se nechtějí smířit s polovičatostí a jistou disharmonií v časovém a obsahovém kontextu, kterou „zub času“ umožňuje různě interpretovat. Nezbyvá než vyslovit obdiv nad snahou komeniologů zpřístupnit v této věci co nejvíce podnětů a pramenů. V následující podkapitole se pokusím vyjádřit vlastní myšlenky, které nemohu opřít o detailní badatelské výtěžky, za to se mohu zaměřit na universální charakteristiku. Spíše se budu orientovat na motivy Komenského v *Retuňku*, v poslední kapitole se zamyslím nad tím, co nám může *Retuňk* říci dnes, v podstatě bez zásadního ohledu na to, zda-li byl Komenský autorem či nikoli.

¹³⁴ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 435. Slova varie transcriptum jsou obsaženy v listu Montanovi.

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 437: „Ze všeho předchozího je nutné uzavřít, že s *Retuňkem* jako pramenem sociálních názorů Komenského nelze počítat.“

¹³⁶ Popelová, J.: *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*. In: *Pedagogika*, V (1955), 3, s. 199.

¹³⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 438.

2.3. Komenského motivy v *Retuňku*

Ráda bych se pokusila posoudit *Retuňk* z pohledu světů, které Komenský rozlišoval ve svém pozdním díle. V části Pansophia završujícího spisu *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* popisuje Komenský osm světů.¹³⁸ Tento přístup jsem zvolila ve snaze pokusit se o určitý jiný pohled, jenž může a nemusí být odpovědí na otázku, zda-li nalezneme souvislost a v případě, že ano, do jaké míry to může a nemusí být souvislost vztahující se k autorství zásadní. Z dalších universálních znaků jsem si vybrala motivy světla a naděje popsané v samostatných podkapitolách.

2.3.1. Komenského světy v *Retuňku*

Pod světem *možným* si lze představit vše, o čem můžeme přemýšlet, co si lze přát a čím se můžeme zabývat. Principem je zde Komenskému triáda vědět, chtít, moci. Mysl se pohybuje mimo sebe, v sobě a o sobě. V tomto světě je možné všechno, triadicky vyjádřeno, můžeme se zde setkat s konstitucí, destitucí i restitucí.¹³⁹ V možném světě se může stát cokoliv, ať už máme na mysli lidskou činnost nebo jiné okolnosti, například živelné pohromy.

Pro svět *pravzorový* je charakteristická plnost a dokonalost, nic se nemůže od řádu odchýlit ani se uvádět v původní stav. Triadicky postihuje Komenský tuto skutečnost stavem jednoty, pravdy, dobra. Pohybem je zde kypění a vření věčného pramene, jinak řečeno roznícení a planutí věčného světla.¹⁴⁰

Za to ve světě *andělském*¹⁴¹ se podle Komenského setkáváme s nesčetnými zmenšenými obrazy prvního nekonečného jsoucná, ty tvoří základ tohoto světa.

¹³⁸ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299 – 301. Komenský tyto světy nazývá: 1. Svět možný; 2. Svět pravzorový; 3. Svět andělský; 4. Svět přirozený (tělesný); 5. Svět lidské dovednosti; 6. Svět mravní; 7. Svět duchovní; 8. Svět věčný.

¹³⁹ Konstitucí je třeba rozumět harmonii, neporušený řád. Destituce je pojem pro odchýlení se od této harmonie, porušení řádu. Restitucí můžeme rozumět totéž, co dnes, tedy návrat k původnímu stavu.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, s. 299, 300.

¹⁴¹ Rahner, K.: *Křesťanská budoucnost člověka*. In: Křesťanství dnes (ed.: Němec J.); Praha: Vyšehrad, 1969: Andělé se pohybují mezi nebem a zemí. Jsou to poslové nacházející se mezi přítomností a budoucností. Bůh sídlí v nebi, podle Rahnera, ale i jiných, je tak obrazně vyjádřena absolutní a transcendentní budoucnost; přítomnost s minulostí je ve vztahu k imanentní zkušenosti představuje úděl na zemi.

V principu se jedná o triádu moudrost, moc, blaženost. Pohybem se zde myslí proudění světla dovnitř k Bohu a od Boha k sobě.¹⁴²

„Ve světě andělském (geniálním) došlo i k destituci, i k restituci, a to jednak utvrzením zbývajících andělů v řádu, jednak stvořením nových tvorů na místo andělů padlých.“¹⁴³

Pohyb duchů v tělech je základem světa **přirozeného**. Principy v zásadě odpovídají tomu, co je každému tvorů vlastní. V triadické struktuře je Komenský popisuje jako vnímání svých potřeb, dále snahou dosáhnout toho, co chybí, nakonec jako silou disponuje ke svým potřebám. Pohyb je rovněž triadický. Okolo středu nebes, pohyb sem a tam vyvolaný hmotností těžkých těles a pohyb k magnetickým pólům. Z těchto tří se skládají podle Komenského všechny ostatní pohyby. V tomto světě bylo nejprve vše přirozeně v pořádku, konstituci narušil pád člověka, tím došlo i k pádu ostatního tvorstva propadnuvší marnosti a požívačnosti, tuto destituci napravil Bůh restitucí, protože člověku prostřednictvím sebe a andělů vinu odpustil.¹⁴⁴

Svět **lidské dovednosti** spojuje lidský rozum s předměty přírody, nacházíme se ve světě odhalování nekonečného počtu skrytých věcí. Triadickými principy zde má Komenský na mysli teorii, praxi a chresi, jinak napodobení, přetváření a užití. Pohyb se skládá z triády napodobení, přizpůsobení a změny.¹⁴⁵ Svět lidské dovednosti se ve své konstituci opírá o ideu, destituce stav všeobecné zmatenosti, restituce nenastala u všech, podle Komenského částečně u vzdělanějších národů.¹⁴⁶

Mravní svět si „tyká“ s lidskou přirozeností. Je jen třeba vše utřídit a prozkoumat, aby se ukázaly závazky a povinnosti v pravém světle a všech ke všem. V triadickém principu máme k sobě vzájemné závazky, vzájemně si sloužíme a v mravním případě sledujeme vzájemný prospěch. Pohyb bližních je vpravdě triadicky bratrský: od bližního k sobě, od sebe zase k němu a všechno pro sebe a pro bližního.

¹⁴² Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299.

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 300.

¹⁴⁴ *Tamtéž*, s. 299, 300.

¹⁴⁵ Nabízí se srovnání s Patočkovými životními pohyby vztahující se k referentům domova, země a životu vpravdě. Jeden z nejpłodnějších komeziologů opřel svoji filosofii o tyto životní pohyby. Pojmeme-li dětství za životní pohyb odkázaný na domov, pak dětským pohybem je především nápodoba. K referentu země náleží přizpůsobení se v režimu práce. Život vpravdě je, řekla bych, vpravdě neustálou změnou.

¹⁴⁶ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299, 300.

Konstituční stav naplňuje tuto ideu, destituce způsobuje, že je člověk člověku vlkem (Hobbes), Komenského slovy d'áblem. Různými nejohavnějšími způsoby se v takovém stavu zneužívá svobody vůle, ve kterou Komenský věří. Restituci spatřuje v naději, ta je ústředním pojmem Komenského v celé tvůrčí činnosti. Oporu pro restituci hledá také ve slibech v Písmu svatém.¹⁴⁷

Duchovní svět vztahuje Komenský k obrazu Božímu, jde o vzestupný stupeň povyšující mravní jednání natolik, že zde dochází ke srovnávání těchto dvou rozdílných podstat, Boží a lidské. Principem nemůže být nic jiného než triáda víra, naděje, láska. Pohyb směřuje k Bohu, ve snaze se mu co nejvíce přiblížit, získat si jeho přízeň a triádu uzavírá činnost spočívající v konání pro Boha a pro sebe. V tomto světě se již řeší otázky týkající se triády tajemství, vykoupení a ospravedlnění. Komenský tím má na mysli restituci prostřednictvím Krista. Konstituce odpovídá přirozenému zákonu, v destituční rovině je podle Komenského třeba reagovat na pád pojednáním o pekle zavržených. Završující duchovní snahou je dosáhnout Boha, spočinout v Kristu. Přinejmenším dobrat se míry naděje na završení účasti v duchovním světě.¹⁴⁸

Věčný svět je bez pohybu, triadickými principy jsou zření, užívání a radost, Komenský ve věčném světě vidí cíl všech pohybů, užitek z nich a blaženost. V konstituci se dochází k oddělení blažených a zavržených, destituce ve věčném světě nebude, vše se vrací do světa možného, nicméně restituce zde má charakter Božího soudu a týká se každého.¹⁴⁹ Na tomto místě bych se ráda zmínila, respektive jen odkázala na jednoho z nejvýznamnějších pokračovatelů teosofického pojetí, jehož myšlenky vyústili v učení zvané antroposofie.¹⁵⁰

Co se týče jednotlivých kapitol *Retuňku*, tak zde nastíním srovnání s Komenského pojetím světů podle stručného obsahu popsáno v úvodní podkapitole *Retuňku proti Antikristu a svodum jeho*, aby si čtenář mohl učinit přímo názor z textu diplomové práce. Jsem na výsledek zvědavá, neboť výtahem a vybranými citacemi jsem

¹⁴⁷ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 300. Například slib o konci válek. Iz 2,4.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 299 – 301.

¹⁴⁹ *Tamtéž*, s. 299 – 301.

¹⁵⁰ Steiner, R.: *Před branou duchovní vědy*. Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2006, s. 185.

původně sledovala pouze zkratkovitý náčrt, jenž nyní podrobím srovnání s jednotlivými světy v Komenského pozdním díle.

Úvod s názvem *K čtoucímu napomenutí* má podobný rys se *Zavírkou* uzavírající tento spisek v tom, že netřeba spatřovat důležitost v osobě pisatele, spisek je určen všem, každý, aby svým pohledem soudil pro slávu boží a spasení své duše. Pod světem **možným** si lze představit vše, o čem můžeme přemýšlet, co si lze přát a čím se můžeme zabývat. Principem je zde Komenskému triáda vědět, chtít, moci.

Domnívám se, že úvod i závěr spisku se vztahuje svou podstatou ke světu **možnému**. Hloubku „záchrany“ křesťanů spatřuji v lidské svobodě vědět, chtít, moci. Autor sepsal naléhavé sdělení a vyzývá čtoucí k bedlivému posouzení. V několika kapitolách se klade na důraz na smířlivost. Autor předkládá svá napomenutí a naučení v dobré vůli a totéž očekává nebo si přeje od čtenářů, aby se neodvraceli od cesty svobody.

Pro svět **pravzorový** je charakteristická plnost a dokonalost, nic se nemůže od řádu odchýlit ani se uvádět v původní stav. Triadicky postihuje Komenský tuto skutečnost stavem jednoty, pravdy, dobra. V *Retuňku* mi tuto plnost a dokonalost, tedy stav jednoty, pravdy a dobra připomíná soustavné odkazování na Písmo svaté a Kristovu úlohu. Pro všechny duchovní; zvláště protestantské duchovní; má Písmo svaté charakter plnosti a dokonalosti. Při četbě jsem obdivovala schopnost autora v každé kapitole reagovat na popisovaný problém upomínkou na evangelia nebo starozákonní texty. Obsah se mi zdá v této souvislosti pro běžného čtenáře náročný, podobný způsob psaní mi připomíná v jistém ohledu předvědecké odborné texty. Na druhou stranu se nachází *Retuňk* v době výrazného rozvoje knihtisku a také vztah k *Písmu svatému* byl asi velmi zásadní.

Již jsem popisovala, že i v hermetických vědách docházelo k různým výkladům. To znamená, že tehdejší lidstvo a vědce nerozptylovalo množství všech možných humanitních pokusů současných teologů a zejména filosofů, navíc rozličné humanitní vědy v té době ještě nespátřily světlo světa. O to více se pozornost soustředila na Písmo svaté, v *Retuňku* nám představuje onen základ, ke kterému se vše obrací a na nějž se neustále odkazuje. **Pravzorový** svět je zastoupen ve všech kapitolách. Jednotlivě

popisovaný problém; ať již se jedná o Petra nebo Pavla, jezuity či evangelíky, mocné nebo chudé, konvertující nebo stíhané; je pevně ukotven a v naprostém respektu k Písmu svatému není možné tento řád nijak vychýlit ani navracet v původní stav.

Autor *Retuňku* tak postihuje jádro věci, nezabývá se světským zákonodárstvím, které je již nuceno reagovat na upadání pravého křestana. Snaží se vymezit rozměr pravé víry a všechny čtenáře „zachránit“ před Boží zlobou, v níž upadající křesťan nespátňuje zásadní hrozbu ve vztahu k nenávisti souseda, bližního. Lituje nevědomosti, jež pociťuje z katolického přístupu, mimo jiné upomíná, že boží hněv je mnohem závažnější újmou a stále se stává, že lidé mají menší strach z božího hněvu před nenávistí přátel, což popisuje ve 24. kapitole věnované papežencům.

Za to ve světě *andělském*¹⁵¹ se podle Komenského setkáváme s nesčetnými zmenšenými obrazy prvního nekonečného jsoucná, ty tvoří základ tohoto světa. V principu se jedná o triádu moudrost, moc, blaženost. Pohybem se zde myslí proudění světla dovnitř k Bohu a od Boha k sobě.¹⁵²

*„Ve světě andělském (geniálním) došlo i k destituci, i k restituci, a to jednak utvrzením zbývajících andělů v řádu, jednak stvořením nových tvorů na místo andělů padlých.“*¹⁵³

Andělský svět je v *Retuňku* zastoupen například v 5. kapitole, která se již ohrazuje proti papežově neomylnosti. Antikrist, chápaný v obecném pojetí jako upadající od Krista, se tak v konkrétní podobě hodí na papeže, neboť mohou-li upadnout andělé, pak jak si lze vysvětlit lidskou neomylnost jinak než odvrácením se od pravé víry. Na anděly *Retuňk* odkazuje přímo ve většině kapitol.

Pohyb duchů v tělech je základem světa *přirozeného*. V tomto světě bylo nejprve vše přirozeně v pořádku, konstituci narušil pád člověka, tím došlo i k pádu ostatního tvorstva propadnuvší marnosti a požívačnosti, tuto destituci napravil Bůh

¹⁵¹ Payne, J.: *Hermeneutická etika*. Praha: Triton, 1995, s. 76. Payne představuje svůj projekt „oslovení“ a v té souvislosti uvádí, že „anděl byl přece původně podle svého významu posel či zvěstovatel a co jiného než zvěstování by oslovení mělo být?“

¹⁵² Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299.

¹⁵³ *Tamtéž*, s. 300.

restitucí, protože člověku prostřednictvím sebe a andělů vinu odpustil.¹⁵⁴ V *Retuňku* se svět **přirozený**; jinak také tělesný; objevuje rovněž ve všech kapitolách především ve svém destitučním charakteru, který je připomínán různými lidskými tělesnými stavy a vlastnostmi.

Namátkou průřezem kapitol vyjmenujme vrtkavost, malátnost, rozmařilost, hovadskou bezpečnost, nedbanlivost, slepota, pokrytectví, zbloudění, chlubitost, nesvornost, potvorné žádostivosti, lživost, vzpurnost, ožralství, lakomství. To vše jsem mohla vyjádřit jedním slovem: hříšností.

Připomeňme znovu, že ve 26. kapitole je sice tělo popsáno jako „stará hliněná střepina“, nicméně v 7. kapitole se šestnáctý bod věnuje úvahám na téma manželství a celkově je třeba poctivě se vrátit ke starému učení. Komenský byl na svých studiích výrazně ovlivněn Alstedem; o něm jsem již zmínila; přirozenost jako taková je dobrá, **přirozený** svět je v celém *Retuňku* zastoupen poukazováním na lidské nešvary spočívající v upadání od zbožnosti. Harmonické koncepty s přitakáním přirozenosti bude Komenský rozvíjet později, ze spisku *Retuňku* je patrné, že pravý křesťan nepodléhá v textu naznačeným lidským pokleskům.

Svět **lidské dovednosti** spojuje lidský rozum s předměty přírody, nacházíme se ve světě odhalování nekonečného počtu skrytých věcí. Triadickými principy zde má Komenský na mysli teorii, praxi a chresi, jinak napodobení, přetváření a užití. Pohyb se skládá z triády napodobení, přizpůsobení a změny. *Retuňk* se zabývá lidskou dovedností v celém díle ohledně umění vykládat víru. Vracíme se tak ke světu **možnému**, protože jednotlivé představy, dogmata a učení nakonec vyústí v třicetiletý válečný konflikt.

Je otázkou, zda-li zmatek ve věroučných principech souvisel se zámořskými a vědeckými objevy té doby. Komenský posléze věnoval celý svůj výchovný a pedagogický důraz na zbožnost, ale nemohu se zbavit pocitu, že si pod zbožností představoval pravdivé poznání harmonického principu, jenž hájil synkretickou metodou. Mnohé objevy tehdejší doby se mu zřejmě nezdály v souladu s analogií v *Písmu svatém*. Tak jako „umírala“ Jednota bratrská, zdá se, že k zániku byla rovněž

¹⁵⁴ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299, 300.

odsouzena teosofie jako taková, přestože měla ještě na přelomu 19. a 20. století pravděpodobně posledního významného představitele, zakladatele antroposofie v osobě Steinera, byť již důrazy nejsou tak vyhraněné a výlučně spjaty s Biblí, ačkoli v jeho kursech chtěli posluchači slyšet právě tato zjevení.¹⁵⁵ V každém případě můžeme svět *lidské dovednosti* označit za zlomový, neboť dokonalost tohoto světa určuje sestup nebo naopak vzestup kvality lidského soužití.

V *mravním* světě je jen třeba vše utřídit a prozkoumat, aby se ukázaly závazky a povinnosti v pravé světle a všech ke všem. V triadickém principu máme k sobě vzájemné závazky, vzájemně si sloužíme a v mravním případě sledujeme vzájemný prospěch. Pohyb bližních je vpravdě triadicky bratrský: od bližního k sobě, od sebe zase k němu a všechno pro sebe a pro bližního. V *Retuňku* se mravní svět objevuje především ve vztahu k problematice skutků, jimž sice na jedné straně radikální luterství nepřikládá zásadní význam v otázce spasení, na druhou stranu jsou „monitorovány“ skutky papeže, který svým jednáním nijak nepřipomíná Kristova náměstka, jak je naznačeno ve 20. kapitole:

„Již přichází čas, abychom ho vlastním jménem pojmenovali Antikrist, člověk hřícha, syn zatracení a přeškodlivý všeho světa svůdce.“

Výchovný, zbožně mravní charakter mají zejména závěrečné kapitoly zvláště určené určitým skupinám výše popsaným. Skutky zde nejsou primárně dávány do souvislosti se svědomím ve věci světských záležitostí, nýbrž ve vztahu ke Kristu. V pozdějších dílech Komenského nalezneme pevnou víru a naději v takové lidské uspořádání, ve kterém si světské záležitosti nijak nepřekáží s Božím královstvím. *Retuňk* klade důraz na zbožnou výchovu od dětství, kladně zaznamenanou ve 29. kapitole v souvislosti s bratrskými školami. Jedná se tedy o aktivní zbožnost, skutky konané již na tomto světě, teď a tady. Ve smyslu problematiky autorství se domnívám, že spis *Retuňk* není radikálně lutherský a byť je zaměřen „pro“ protestantsky, nese znaky všeobecné smířlivosti a skutkové veřejné angažovanosti, což jsou znaky ukazující na Jednotu bratrskou.

¹⁵⁵ Steiner, R.: *Před branou duchovní vědy*. Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2006, s. 186.

Duchovní svět vztahuje Komenský k obrazu Božímu, jde o vzestupný stupeň povyšující mravní jednání natolik, že zde dochází ke srovnávání těchto dvou rozdílných podstat, Boží a lidské. Mravní svět jsem popsala právě s ohledem na vzestupné směřování ke světu duchovnímu. Chtěla bych této souvislosti upozornit na text, jenž je výrazně spojován se zpochybněním autorství.

„Pravím směle, nechat' to slyší všecken svět: Nejen právo mají vrchnosti světské ke všechněm statkům a zboží, kteréž Antikrist a jeho rotnici drží: nejen, pravím, moc mají jako k vlastnímu sáhnouti, ale pravím, že i povinny jsou ruku nad tím držeti, aby rozměření Kristovo v světě stálo a aby, kdož duchovními býti a slouti chtějí, s duchovními věcmi se obírali a svého povolání tělesnými věcmi nehyzdili.“

Jde o 31. kapitolu, také proto jsem zařadila tuto pasáž ke světu **duchovnímu**, spisek postupně vrcholí a než dosáhneme světa věčného, je třeba již zde na zemi vše řádně uspořádat. A v této souvislosti připomeňme soulad dvou rozdílných principů Božího a lidského. Komenský nebo autor *Retuňku* si soulad představuje tak, že světu přirozeně vládne skutečná skutková mocná osobnost či mocné osoby, kteří své vlastnictví odpovědně spravují, což mimo jiné znamená, že se odpovídající prostředky vynakládají na činnost duchovních, protože sama mocná osoba se duchovnímu a tedy Božímu principu nezpronevěřuje, vládne, protože se přirozeně k vládnutí nejvíce hodí a taková osoba se pozná právě podle vztahu ke zbožnosti a k výchově k ní. Víme, že situace byla do reformace spíše opačná a papež často rozhodoval o tom, kdo bude vládnout. Je zde tedy nepoměr mezi přirozenou schopností vládnout s respektem k **pravzorové** zbožnosti a papežsko-mocenským uskupením, jež se začalo v Evropě rozpadat, jak je připomenuto ve 12. kapitole.

„Naproti tomu veliká jest věc v svobodě synů božích státi, zákony lidskými svědomí nevázati, Boha samého vzývati, Krista samého za spasitele, smírce a orodovníka míti, v jeho zásluze a božím milosrdenství jisté své spasení spatřovati: a toho všeho v srdci svém právě prožívati.“

Věčný svět je bez pohybu, triadickými principy jsou zření, užívání a radost, Komenský ve **věčném** světě vidí cíl všech pohybů, užitek z nich a blaženost. V konstituci se dochází k oddělení blažených a zavržených, destituce ve **věčném** světě

nebude, vše se vrací do světa **možného**, nicméně restituce zde má charakter Božího soudu a týká se každého.¹⁵⁶

Následovníků sloužících živému Bohu a vyvolených k věčnému životu je podle 11. kapitoly mnoho:

„U nás pak z milosti boží veliký jest počet věřících těch, kteříž modlí se, čemuž vědí, a skládají naději tu, kdež vědí, že zahanbená nebude. Ačkoliv sic pšenice není prázdná koukole ani mezi námi. Než vždyť pravím: mnoho jest těch, kteříž s námi jsou, vyvolených k životu věčnému a sloužících živému Bohu a ne rytinám.“

Věčný svět je průběžně připomínán a snad obsažen v *Retuňku* možná i tak, že nad ním samotným bude vyneseno soud. Vše se vrací do světa možného například v podobě současných interpretací.

2.3.2. Světlo v *Retuňku*

Ve stručnosti jsem uvedla všech osm světů Komenského a jejich srovnání s *Retuňkem*. Nyní bych se pokusila postihnout vybrané universální znaky, z nichž si můžeme udělat alternativní názor na autorství, aniž bych vyvracela velmi různorodé badatelské výtěžky. Úvaha takto postupovat se rodila postupně, zvláště, když jsem si uvědomila, že *Retuňk* obsahuje řadu shodných universálních principů, které ke Komenskému a k Jednotě bratrské neodmyslitelně patří. Například český jazyk spisku tu a tam doplněný o latinské citace. Anonymita byla také ustáleným starým zvykem v Jednotě bratrské.¹⁵⁷

Universální šíře záběru *Retuňku* připomíná triádu omnes, omnis, omnino, protože prvních dvacet tři kapitol je určeno všem čtenářům. V závěrečných kapitolách se autor postupně obrací na papežence, konvertující k římské církvi, k evangelíkům, ke zkorumpovaným, stíhaným, k rodičům evangelickým, k evangelickým duchovním, k mocným, k jezuitům.

¹⁵⁶ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 299 – 301.

¹⁵⁷ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 303.

V neposlední řadě je ze spisku patrná pevná víra v Krista a neochvějný důraz na *Písmo svaté*. Výchovně-vzdělávací podtext spisku připomíná Komenského mimo jiné častým motivem světla, například již v citovaných pasážích z kapitol 2., 3. a 5., které znovu připomenu:

„... jest slepec a že se mu veliký houf líbí...“.

Papež je Antikrist, falešný prorok a slepec obklopen velikým houfem zbloudilých. Zastánci římské církve:

„lucernu lidem z očí stavějí, aby v temnostech kralovali.“

Pravá víra se opírá o *Písmo svaté*, slovo Boží:

„...jest svíce, jenž svítí v místě temném.“

Následující obsažnější citace ze 4. kapitoly výstižně poukazuje na zásadní motiv světla ve vztahu k apoštolskému i starozákonnímu biblickému poselství.

„Ale čím pak svědčové lidi od Písem svatých odvozují? Ohledejte také těch sofistat, aby jejich nestydatost a cejchované svědomí tím patrnější bylo. Říkají předně, že Písmo jest zatmělé a nesrozumitelné: protož je lépe jest kněží se ptáti, když čeho je potřeba, nežli aby sám člověk od Písma se pouštětí měl. Načež odpovídám s Apoštolem: Jestliže zakryté a zatemnělé jest evanjelium naše, těm, kteří hynou, zatemnělé jest. 2 Kor. 4. Sic z vyvolených božích žádný nikdá nenařikal, aby mu v Písmě tma bylo; nýbrž vždycky pobožní z Písma nabývali jasného světla k známosti věcí božích. Protož David řekl: Svíce nohám mým jest slovo tvé, Pane. Žalm 119, v. 105. A před tím pověděl: Z přikázání tvých rozumnosti jsem nabyt, Bože můj.“

V závěrečné 32. kapitole graduje motiv světla ve spojitosti s pravou vírou v promluvě k jezuitům, aby nebránili *Retuňku* v cestě k lidem:

„Pakliže kteří z vás jinak činiti budete a ukrývati a tlačiti budete tento boží retuňk, aby k rukám lidem nepřicházel, takového já každého cituji k hroznému božímu

soudu jakožto toho, kterýž cejchované maje svědomí své, i sám sebe i jiné v slepotě vědomě zadržuje a světla i sám utíká i jiným je zastěňuje. Kdožkoli takový se nalezneš, umírám na tom, že před soudnou stolicí Kristovou tohoto puhonu odpovídati mi musíš.“

S motivem světla se setkáváme i v jiných kapitolách, prakticky v téměř každé zásadní pasáži. Tento znak ukazuje na Komenského, zde v *Retuňku* je tento motiv nepřehlédnutelný již v samotném úvodu a také v závěru.

V pozdějších dílech věnoval světlu ve svých reformních dílech velkou pozornost.

„Celá reforma se děje „nenásilně“, tak, jak se šíří světlo, od centra nepřetržitě na všechny strany; každý začíná nápravou u sebe a nejbližšího okolí, rodinou, obcí, hlavně školou přechází reforma k obsáhlejším celkům.“¹⁵⁸

V díle *Via lucis* a později v *Panaugii* Komenský navrhl čtyři nezbytné prostředky:

„Nezbytné prostředky tohoto všeosvícení jsou čtyři: universální knihy, universální školy, universální sbor (akademie či mezinárodní ministerstvo osvěty), universální jazyk.“¹⁵⁹

V *Retuňku* se Komenský obrací ke všem, v závěrečných kapitolách jednotlivě k určitým skupinám. Každý sám však musí; jak je čtoucí napomenut hned v úvodu *Retuňku*; rozeznávat světlo od tmy, ničemu nevěřit, v Kristu pevně stát, nepohnutě proti jakýmkoli vichřicím Antikristovým. U koho hledat lux mentium? V *Pansofii* Komenskému světlo mysli náleží každému člověku.

*„Postačí každý sám v sobě, sám jediný. Ze sebe jako centra můžeš obhlížet celou sféru věcí, jelikož svět není nic jiného než ty sám ...“.*¹⁶⁰

¹⁵⁸ Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 318.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 314.

¹⁶⁰ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 348.

Komenský světlu přisuzuje tři základní vlastnosti, „...všechno zachvátit uvedením do pohybu.“¹⁶¹

Ve vztahu k *Retuňku* považuji za vhodné znovu připomenout, že celé Komenského úsilí je neochvějně spjato s Písmem svatým. Přírodní, fyzikální nebo jiné, například abstraktní významy nelze podobně jako světlo¹⁶² posuzovat bez božského zření. Světlo je významově úzce spjato s pravou vírou v Krista, temnota a bloudění jsou výrazy vztahující se k upadání od pravé víry. V *Retuňku* zejména vlivem aktivního působení Antikrista a římské církve s pasivním přihlížením, malátností a ospalostí věřících.

*„Ale Komenský doufá v moc koncentrace všech těch světél, která jsou člověku k dispozici: a to znamená hlavně též světlo třetí, nejvyšší, které pomáhá všude tam, kde světlo věcí a mysli nestačí. Pansofie není možná bez knihy zjevení, to je smysl jeho odpovědi Descartovi, když mu francouzský filosof vytykal míšení theologie s filosofií...“*¹⁶³

Světlo se dále v *Retuňku* objevuje jako výraz vážnosti k těm sdělením, jež jsou považována za pravdivá, například ve 14. kapitole:

„Tertullianus s. pověděl světle...“,

když vyjádřil ve věci posloupnosti Kristova nástupnictví přesvědčení, že je třeba vycházet z toho, co apoštolé zapsali a k čemu věřící zavázali.

Světlo pravdy se musí hledat, všimněme si v citaci také motivu naděje, jíž se budu věnovat v následující podkapitole.

„Víš, kterou cestou se šíří světlo? , táže se Bůh Jóba ne proto, aby ho zbavil naděje, že ji nalezne, nýbrž proto, aby v něm podnítil zápal pro její hledání...“

¹⁶¹ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikymenh, 2003, s. 317. Všechno osvětlovat, uvádět do pohybu, ohřívát.

¹⁶² *Tamtéž*, s. 240: „Pro Komenského je světlo činný princip.“

¹⁶³ *Tamtéž*, s. 208. Oba významní myslitelé se setkali a zdvořile rozešli s tím, že Descartes se bude věnovat jen filosofii, Komenský své teosofické synkretické dílo dokončí též.

nemožnost, neschopnost, nespočitatelnost... máme chápat jako obtížnost, a ne jako nemožnost ... ¹⁶⁴

Ve věčném světle pramenícím v Bohu není žádného místa pro věčnou tmu. Komenský ve svém pozdním díle připomíná 1J 1,5, neboť Bůh je světlo a není v něm nejmenší tmy. Ve stvořeních se však věčná tma nachází, přestože jim bylo určeno přebývat v Bohu, ve svém Stvořiteli. Taková tvář byla Bohem zapuzena, aby už na věky nespatriła žádný paprsek, ani jiskřičku z jeho blaženého světelného pramene.¹⁶⁵ V *Retuňku* je právě věřící křesťan rozličného náboženství varován před zapuzením své tváře. Vnější světlo je, zdá se, ona záře vnímatelná tělesným smysly. Zrakem. Bůh svou září osvětlil toto své viditelné divadlo tělesného světa, můžeme tedy říci světa *přirozeného*. Jejím nositelem jsou hvězdy na nebi, zvláště slunce.

*„Předtím než Stvořitel zažehl tyto pochodně, nebylo ničeho kromě TOHU VABOHU, pusté a prázdné propasti bez pohybu života nebo jakýchkoli forem.“*¹⁶⁶

Retuňk vede čtenáře ke Kristu, u něho je rozumové světlo jasné a čisté, tam před vůlí správně nese své pochodně, vede vůli k následování, také city se projasňují.¹⁶⁷ Naléhavá výzva nepodléhat svodům Antikrista se soustavně opírá o motiv světla, který Komenský později rozvine a završí v díle zvaném *Panaugia*.

*„... někomu se může zdát divné...proč lidé doposud nespatriři plné světlo. Když se přece podíváme na duševní schopnosti lidí, je pravděpodobné, že naši dávní předkové je vzhledem k tehdejšímu mládí světa měli čilejší. Jestliže vezmeme v úvahu volné chvíle, které je možné věnovat studiu moudrosti, zdá se, že je měli spíše než my... a žili (před potopou světa) v naprostém klidu, kdy svět neznal válečné otřesy. Zato my jsme lidé včerejší: rodíme se a umíráme. A i kratičkou chvíli, kterou žijeme, nám vřava světa uchvacuje nebo všelijak přetrhává... Je třeba pátrat po příčinách, neboť nevyhnutelně existují.“*¹⁶⁸

¹⁶⁴ Komenský, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992, s. 178.

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 142.: „A to je propast věčných hrůz a úzkostí (Ž 49.20; Mt 25,30).“

¹⁶⁶ *Tamtéž*, s. 142. Panaugia je druhou částí Obecné porady a znamená všeosvětlení. Motiv světla je zde vědecky rozpracován. V komentáři na s. 218 je doplněno, že „TOHU VABOHU jsou hebrejská slova, jimiž je v biblickém popisu stvoření vyjádřeno, že země byla na počátku ‚pustá a prázdná‘ (Gn 1,2).“

¹⁶⁷ *Tamtéž*, s. 143. Kristus: „Světlem tvého těla je oko. Je-li tvé oko upřímné, i celé tělo má světlo.“

¹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 199.

Jsem si vědoma toho, že motiv světla nebyl zpracován vyčerpávajícím způsobem, protože je v *Retuňku* nepřehlédnutelný téměř v každé kapitole a mohla by z toho být jiná další samostatná práce. Svůj příspěvek jsem lehce doplnila o Patočkovy badatelské postřehy k této věci a také o Komenského pozdní dílo, ve kterém se již tento motiv „vkořenil“, použiji-li opět výraz častý v *Retuňku*.

2.3.3. Naděje v Retuňku

Při výběru motivů jsem se zaměřila na slovo, které ke Komenskému přináleží nejvíce. Zkoumala jsem, kolikrát se v textu a v jakých kapitolách objevilo slovo naděje, zvláště nazýval-li se Komenský sám jako Vir desideriorum. Motiv naděje nezůstal stranou zájmu badatelů, rovněž na přednáškách je tento výrazný rys často připomínán.

V částech určených všem se slovo naděje vyskytuje velmi málo. Poprvé až v 6. kapitole, za to současně ve spojitosti s motivem světla, který jsem již zmínila.

*„Ale v jednotách a církvích evanjelitských lidé pobožní mají světlo boží, mají s. Písma a z nich známost Pána Boha, Otce nebeského, a jeho veliké milosti, zásluhy Kristovy přehojné i její účastnosti, daru spasitedlných Ducha svatého, a toho všeho s mnohou vděčností požívají, víru pravou apoštolskou neb katolickou ve dvanácti článcích zavřenou, srdcem svým cele drží a ústy svými vyznávají! Pánu Bohu všemohoucímu věrně slouží a v jistotě spasení svého i **naději** pravé k životu slávy mocně a silně z požívání milosti boží ustaveni jsou.“*

Připomeňme, že se jedná o kapitolu, kde se objevuje poprvé zmínka o pikhartské církvi, povstale před půl druhým stem let a luterské před asi sto lety, kalvínské později.

V 7. kapitole se slovo naděje objevuje třikrát celkem přirozeně v části O jistotě spasení:

*„Noví pak tito bludové vedou k ustavičnému o Bohu a milosrdenství jeho pochybování. A ne div, že se nemohou z pochybností dobýti a **naděje** jisté k božímu milosrdenství nabýti, poněvadž jinde spasení hledají, nežli kde složeno jest, totiž v zásluhách svých, v přímlovách svatých a světic a ve mšech kněžských a v jiných daremních třetích jako v cisternách prázdných. Ježto kdyby v Kristově zásluze a*

*v milosrdenství Boha Otce potěšení a **naděje** k spasení hledali, našli by jí a porozuměli, jak sladké jest to, čemuž se nyní rouhají: ujištěnu totiž býti skrze víru milosrdenstvím božím. Bůh se nad nimi smiluj, aby opustíc svá jezera, žab a smradu plná, obrátili se k studnici plné milosrdenství a došli spolu se všichni svatými plné jistoty **naděje**, kteráž neomylně jest ovoce pravé, spasitelné víry.*“

Některé pasáže nám skutečně vystihují ústřední motivy stručně a v jakémsi celku, zde se opět setkáváme s problematikou „zásluh“, tedy s významem lidských skutků. Naděje je v posledku charakterizována jako pravé ovoce.

V 11. kapitole se s nadějí setkáváme v úvaze, že pravých křesťanů je více a mnozí v tajnosti upřímně slouží i v útrokách římské církve.

*„U nás pak z milosti boží veliký jest počet věřících těch, kteříž modlí se, čemuž vědí, a skládají **naději** tu, kdež vědí, že zahanbená nebude. Ačkoliv sic pšenice není prázdná koukole ani mezi námi. Než vždyť pravím: mnoho jest těch, kteříž s námi jsou, vyvolených k životu věčnému a sloužících živému Bohu a ne rytinám. A pravím, že jich více jest, než jich oni vidí. Nebo zná Pán, kteříž jsou jeho. 2 Tim. 2,19. I mezi vámi, ó římané, mnoho my máme tovaryšstva, těch, kteříž v tajnosti upřímně slouží Pánu Bohu svému a spolu s námi v milosrdenství božím **naději** skládajíce, budoucího vykoupení čekají.“*

Autor *Retuňku* velmi často odkazuje na Písmo svaté, nalezneme však také místa, kde popisuje knihy oslavující papeže, v nichž se naděje objevuje také:

„K tomu nacházejí se v jejich knihách takové řeči, kteréž hrozné čísti neb slyšeti: ty, křesťane, sud', prosím, nejsou-li to jména rouhání? Papežovi prý dána jest moc na nebi i na zemi: on kraluje od moře až k moři, od řeky až do končin země. Tak se mluví lib. 1 Ceremoniarum Romanae curiae, sectio 7. Item: Papež jest kníže biskupů, dědic apoštolů, prvorozenstvím Ábel, správou Noe, arcíotcovstvím Abraham, řádem kněžství Melchisedech, důstojností Aron, vzácností Mojžíš, soudem Samuel, mocí Petr, pomazáním Kristus, Mosconius De maiestate militantis ecclesiae lib. 1, par. 1, c. 1, pag. 32. Tentýž, cap. 4, p. 100: Papež jest forma spravedlnosti, svatosti zrcadlo, učitel

*národů, útočiště soužených, chudých ochránce, **naděje** bídnych, soudce vdov, sláva dobrých, Kristus Páně a Bůh faraónů.*“

Všimla jsem si, že papež byl v knihách oslavován také jako učitel národů, toto pojmenování v dochované historii nejvíce přináleží právě Komenskému. Citovala jsem z nejobsažnější 21. kapitoly, nejvýstižněji a ostře se zaměřuje na Antikrista, obchodujícího s nadějí prostřednictvím svátostí:

*„K tomu dověřovati se kříži, páterům, hromničním svíčkám, agnum dei etc. Tím d'ábla a neštěstí všelijaké chtíti zaháněti, zdaž bláznovství pouhé není? Nebojít' se d'ábel kříže, než bojí se ukřižovaného, jehož ochrany ne chřestáním páterů, ale srdečnou modlitbou dosahujeme: svíce slova božího také jest, kterouž se d'ábel odhání, a Beránek boží pravý, z Marie Panny narozený, ne ten od papeže z vosku zlípaný, svatosti dárcím a obhájícím jest. A hle, zmámení křesťané nechajíc pravdy, v těch zevnitřních chřestačkách a hříčkách **naději** a bezpečnost skládají. Zpili se jistě lidé vínem smilstva nevěstky.*“

Jak jsem již naznačila, v kapitolách určených všem, mezi něž patří i tato 21. kapitola, se slovo naděje objevovalo zřídka, ne více jak v deseti případech. Přirozeně se tento počet více jak zdvojnásobí, je-li pozornost v textu zaměřena více na konkrétní napomínané skupiny, protože k napomenutím patří bezesporu různé formy povzbuzení. Naděje se tak objevuje častěji než v předchozích spíše výkladových úryvcích.

Ve 24. kapitole napomíná autor *Retuňku* křesťany, kteří se stále hlásí k římskému svůdci. Naděje na obecné spasení, zároveň ujištění, že pisatel *Retuňku* není nepřátelského srdce, jsou nosné motivy této kapitoly, v nichž se slovo naděje často vyskytuje, celkem desetkrát. V úvodu kapitoly žádá autor křesťany o vyslyšení s přáním pokojné mysli oslovit pro větší užitek ze sděleného.

*„Dopustítež mi k sobě promluvit, ó křesťané, pro **naději** obecného spasení vzácně milí, a což na srdci svém mám, abych i vašemu srdci vyjevil, chtějtež mne postrpěti. Nejprve pak, abyste spokojené mysli ke mně byli, tomu bych rád, tak abyste, což mluvit budu, snáze s užitek větším vyrozuměti mohli.*“

V další části jsou katolíci ujišťováni, že nejsou odsouzeni k ztracení, nýbrž jsou litováni pro svoji neznámost a nevědomost. Autor jménem evangelíků se za ně bojí:

*„Neb těší nás sic velikost milosrdenství božího a **naději** dává, že i z vás mnozí k spasení přijdou, kdož jen z víry upřímě Pánu Bohu sloužíte, lépe neumějíte. Ale zase neproměnitelnost božích soudů a hrůza výpovědi té proti antikristiánům v bludích zůstávajícím nás děsí a na to přivodí, abychom vás na tak nebezpečném místě stojících srdečně a upřímě litovali.“*

Další úvaha rozvíjí předchozí, naděje je v další citaci klíčové slovo.

*„**Nadějit'** já sic mám k milosrdenství božímu, že ten ortel strašlivý ne tak se rozuměti má, aby všickní, kdožkoli k řádu papežské církve zevnitřně se přihlašují pro to samo odsouzení býti měli: nebo věřím, že nejedni jsou mezi vámi pobožní ne v papeži a v jeho věcech **naději** skládající, než v Bohu živém. Ale že na ty slyšeti se musí boží ortel, kteříž i zevnitřně i vnitřně Antikrista se přidržejí; to jest kteříž těmi bludy zatratitelnými se krmí, ve mši, odpustcích, v očištění, v přímlovách svatých etc. všecku **naději** skládají: a tak dílem podvodu všelijak zmotáni jsou.“*

Smyslem napomenutí je retovat, pokusit se katolíky zachránit, dát jim naději na věčný život.

*„Což jest koli, toť jest jisté, žeť Antikrista následovníkům tu se věčnou bídou hrozí, což my známe, lítostí k vám naplnění jsme: kteráž lítost působí i to, abychom vás retovati žádostiví byli, kdyby jen jak lze bylo ukázati vám prevelikou sladkost pravé Kristovy víry a **naděje** věčného života, v níž stojíme, kdožkoli evangelium svatého právě známe a antikristství bezbožného utíkáme.“*

Následuje nadějně vzhlížení, v němž papežské království z temna bludů a ohavností přešlo zpět ke světlu evangelickému. S nadějí je zde znovu provázán velmi častý motiv světla.

„Ó kdyby celé papežovo království, bludu a ohavností podešlých temnosti vypude, k světlu evangelium svatého navrátiti se chtělo! Ó kdyby ti, kteříž vám vůdcové

*jsou k bludům, obrátíte se, vedli sebe i vás k pravdě! Co by to Bohu, anjelům i ledem přešlechtilé bylo divadlo! Ale poněvadž **naděje** není žádné, aby ten falešný prorok, kterýž k jezeru hořícímu odložen jest (Zjev. 19), měl se upamatovati dáti, aniž **naděje** jest, aby Babylon měl se dáti uléčiti (Jerem. 51,9), což činiti, ó lidé, než aby vychvátil jeden každý duši svou a oddělil se od těch, kdož urputně ve zlém trvají? Slyšte hlas boží o tom: Vyjděte z něho, lide můj, abyste neobcovali hříchům jeho (již více) a nepřijali z jeho ran. Nebo dosáhli hříchové jeho až k nebi, rozpomenul se Bůh na nepravosti jeho.“*

Další naléhavé provolání ke křesťanům znovu za pomoci odkazů na Písmo svaté rekapituluje katolické upadání.

*„Voláme tedy vás z Babylona, ó kdož jste koli tam věrní služebníci Boha našeho, a voláme vás k sobě na Sión, tu, kdež slovo Hospodinovo přebývá a slouží se Bohu živému a ne rytinám, a kdež radost jest, pokoj a potěšení z vědomého požívání milosti boží a z spatřování tváří boží laskavé v Kristu: zuveme vás ku požívání sladkosti **naděje** věku budoucího, dosti jste již, v nejistotě spasení postavami byvše, lační byli, dosti jste již k cisternám prázdným, v nichž nebylo vody (k přímlovám totiž svatých, mšem, poutem, kteréž nemohly upokojiti svědomí vašich), běhali; dosti jste peníze své ne za chléb vynakládali a práci svou za to, což nenasycuje (Izai. 55); dosti jste nálezky lidskými svazovali se dali i již se v svobodu navraťte, v níž nás postavil Kristus (Gal. 5).“*

Zde se motiv naděje setkává s dalším motivem, který je Komenskému zcela vlastní. Jedná se o víru ve svobodnou vůli. Autor *Retuňku* vyzývá katolíky k návratu do původního stavu, do stavu svobody. Závěrečná citace 24. kapitoly se týká neomylné naděje k životu věčnému. Ke katolíkům mluví Bůh, podává ruku, mimo jiné ve snaze zbavit pravého křesťana nerozhodnosti, například s ohledem na strach z nenávisti svých přátel, ze ztráty úřadu či slávy, k čemuž se autor posléze vyjadřuje ve svém retování.

„Tak hle Bůh náš mluví k vám a podává ruky, vytrhnouti z zahynutí chtěje. I my, kdož na břehu jsme, na vás v víru tonoucí voláme a pospíšiti odtud, kdež nebezpečností jest, napomínáme. Poslechně-li kdo návěští božího, porozumí teprv lépe, na břehu jsa, kde a na jak nebezpečné hlubině byl: a budeš tomu sám rád i při smrti i v den soudný,

*že v jiném houfu nežli Antikristovu nalezen budeš. Nevoláme vás k slávě světa, ku pohodlí, bohatství a zboží: ale k pravé službě Boha živého a k **naděži** neomylné života věčného. Poněvadž pak vím, že mnozí rádi byste vyšli z toho Babylona, ale ještě některé překážky v tom míváte, tou příčinou nětco toho, čím sobě někdy někteří překážeti obyčej mají, že s tím prodlévají aneb tak zanechávají, připomenu a nětco k tomu řeknu.“*

Dodala bych na uzavření 24. kapitoly *Retuňku* obracející se ke katolíkům, že několikrát zmiňovaný Babylon bude zanedlouho v dalších Komenského dílech pojat jako labyrint, jemuž chybí nebo se ztrácí střed, Kristus, přímo před očima. V neporušenou naději až ke dni Ježíše Krista napomíná 26. kapitola věnovaná evangelíkům.

*„Protož necht' i k vám, ó milí evanjelici, to apoštolské napomenutí se vztahuje, abyste trvali v milosti boží, kteráž se vám stala skrze osvícení vás a na cestu pravdy navedení. Chcete-li pak potěšeně v tom státi, k čemuž vás Bůh přivedl, a zachovati bez úhony neporušenou **naděži** svou až ke dni Ježíše Krista, potřebí vám k tomu těchto věcí: Předně, abyste znali, že to jest dobrodiní boží, plné milosrdenství, že bludů a pověr Antikristových zniknouti vám dal a k světlu evanjelium svatého přivedl.“*

Nechat průchod božímu záměru, nenechat se strhnout k vymýšlení vlastních štěstí i neštěstí, to je námět naučení pro ty, kteří libá pokušení od Antikrista snášejí ve 27. kapitole, místo aby naději složili k Hospodinu.

*„Tato regule jest vzata z těchto a podobných Písem svatých, Žal. 37,5: Uval na Hospodina cestu svou a slož v něm **naděži**: on všecko spraví. Žal. 75,7: Ne od východu ani západu ani od pouště přichází zvýšení, ale Bůh poníží a povyšuje. 1 Tim. 6,8: Majíce pokrm a oděv, na tom přestávejme. Nebo kteří chtějí zbohatnouti, upadají v pokušení a v osidlo etc. Mat. 6,32: Vít' zajisté nebeský váš Otec, čeho vy potřebujete. Protož všelikou péčí utvrzte na něj. 1 Pet. 5,7.“*

Autor *Retuňku* se ptá, podává Antikrist přízně? Bůh s přísahou slibuje, že miluje skrze zřítelnici oka svého jemu sloužící.

*„Máš **naději** k zbožím a statkům pozemským? Bůhť nebe odvésti slibuje i se všechněmi poklady jeho za dědictví, jestliže jemu se zachováti hleděti budeš.“*

V závěru 27. kapitoly připomíná Kristovo utěšené promluvení o tom, co může člověk získat, když uškodí své duši? Autor vyzývá k bedlivému posuzování a nábožnému rozjímání, aby nebyl čtenář sváděn ke zlu a oblouněn libostmi nepravých.

*„Kdož tak činiti bude, ten i uprostřed libostí světa spatřovati bude větší libost v Bohu a v té **naději**, kterouž nám dal k milosrdenství svému: a podle toho nepohnutý bude každý takový a potěšené při **naději** spasení svého, mocí boží jsa ostríhán, ostojí.“*

Citlivou otázkou tehdy i v dnešní době je výchova spjatá s uplatněním. Napomenutí ve 29. kapitole se dotýká evangelických rodičů, kteří často podlehnou perspektivnímu vábení a vystavují své děti hrozbě ztráty pevného středu. Komenský, jenž objevil svět dítěte, si všímá také citlivosti dospívání, když porovnává míru nebezpečí neopatrné výchovy například s jelenem, jenž má možnost svým parožím se bránit.

*„A tak tedy jistě nebezpečenství s nejistou **nadějí** jim obmyslíte. K tomu nařád takměř nyní se děje mezi povýšenými, že vysílajíce syny své do zemí cizích pro shlédnutí krajin, lidí a obyčejů, na větším díle do Vlach a jiných zemí, kdež vrch jest modlářství Antikristova, je vysílají, a třebas nad nimi ještě ani vůdce a strážce, kterýž by je retoval, nevystavíce, než k jiným, již prve v bludích ohřiženým, je připojujíce. Ach neopatrnost a nešetrnost!“*

Naděje se týká také napomenutí k služebníkům církví evangelických ve 30. kapitole, autor *Retuňku* především upomíná k bdělosti, nepodléhat oslepenosti, zmámenosti a malátnosti ve věci zásadního významu, ve víře.

„Čím více tedy vám, Ježíše Krista služebníkům pravým, sluší nebýti líní v těch věcech, kteréž k vzdělání jeho království přináležejí! Odvržtež takovou ospálnivost a malátnost v díle božím, prosím vás všechněch pro slávu boží: pilni buďte vám svěřených ovčiček božích, je učte, cvičte, osvěcujte, aby vkořenění jsouce u víře, uměli i jiným

počet dávati z té naděje, kteráž jest v nás: a podle toho mocnější byl k snášení outoků nepřátelských a ne tak snadně mohli vyvracíni býti. “

V závěrečné 32. kapitole v promluvení k jezuitům jsou papežští přívrženci nařčeni, že jsou schopni zmotat i naději.

„Ale proto-liž Bůh vzdělává církev, aby lid jeho k pověrám a modlám obracel, jakž vy jej obracíte? Proto-li umřel Kristus, aby lid křesťanský, mezi nebem, očistcem a peklem naději zmotanou majíce, všecko spasení v nejistotě měli, jakž vy je učíte? Ó jak velicí houfové jsou, kteříž za vámi jdou!“

Jak jsem již uvedla, motiv naděje se v kapitolách výkladových a určených všem objevoval velmi zřídka. V závěrečných kapitolách určených k jednotlivým cílovým skupinám byl tento motiv již nepostradatelný. Souladně se autorství Komenského s pojetím naděje jeví právě v tom, v jaké souvislosti je slovo naděje používáno. Výhradně se jedná o vztah k víře, ke Kristu, slovo naděje je v *Retuňku* používáno zcela v souladu s Komenského celoživotním úsilím.¹⁶⁹ Také Kalivoda chápe naději jako Komenského ústřední princip.¹⁷⁰

Celkem se v *Retuňku*, pokud jsem se výrazně nepřehlédla, neobjevuje slovo naděje vícekrát jak ve třiceti případech.

Na závěr ohlédnutí za Komenského motivy v *Retuňku* bych vzpomenula jeho heslo:

„Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.“¹⁷¹

¹⁶⁹ Dobiáš, F.M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Říčan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J.A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 79. Havránek ve své stati popisuje Komenského takto: „Spíše se nám nabízí při vzpomínce na 11. kapitolu epištoly Židům termín rek víry, který bychom u Komenského doplnili ještě slovy ‚maratónský vytrvalec naděje‘.“

¹⁷⁰ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 222: „V tomto směru formuloval Komenský terminologii jemu vlastní to, co... ve 20. století Ernst Bloch jako ‚Prinzip Hoffnung‘.“

¹⁷¹ Dobiáš, F.M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Říčan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J.A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 103: Ve věcech všechno plyne spontánně bez násilí.“

Podle Hellera jde o samo Komenského *credo*, vztahující se k pedagogice, filosofii i k teologii.

„Theologicky: Bůh je láska, proto je všechno násilí od Zlého. Filosoficky: Pravda se prosazuje vlastní vahou, ne vnější silou. A pedagogicky: Účinné jsou jen nenásilné metody, metody spontánního postupu a přirozeného růstu, bez donucování, které vede ke křečím a tím i k neúspěchu.“¹⁷²

Toto heslo jsem zařadila především z důvodu, že se domnívám, že je obsaženo v *Retuňku* a spolu s ním je poselstvím dnešní době.

¹⁷² Dobiáš, F.M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Říčan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J.A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 106.

3. Poselství *Retuňku*

Ráda bych dodržela triadickou strukturu i v závěrečné části diplomové práce. Poselství *Retuňku* se pokusím přiblížit z hlediska literárního, obsahového a universálního. Vede mě k tomu jakási bilance v roli čtenáře. Nejprve jsem zmapovala dějinnou situaci, pak jsem se již věnovala přímo *Retuňku*, nyní přichází na řadu ta část, která by podle mého soudu měla vhodně uzavřít snahu porozumět době i přímo tomuto konkrétnímu dílu.

Existuje nějaký druhý život *Retuňku*? Přináší *Retuňk* zásadní poselství dnešní době? Je současné postavení papeže významné? Chápeme v dnešní době papeže jako Antikrista?

Domnívám se, že druhý život *Retuňku* existuje, zrovna tak jsem přesvědčena o tom, že přináší zásadní poselství dnešní době. V čem, tomu se budu věnovat v jednotlivých podkapitolách.

Naopak si myslím, že současné postavení papeže postrádá významnost a už vůbec si nemyslím, že je chápán dnešní společností jako Antikrist. Od 17. století se společnost výrazně proměnila, v jistém smyslu je papež jen jedním z mnoha bohatých a uctívaných autorit. Informační možnosti umožňují vnímat svět z jiné perspektivy, prakticky se vytrácí rozdíl mezi politickou stranou, firmou nebo náboženskou organizací. Přirozeně vnímám tuto atmosféru především v našem českém prostředí. Je-li má úvaha opodstatněná, nemá však podle mého soudu původ v protestantské tradici, ale spíše v plošném nezájmu, řekla bych.

V této souvislosti mě napadá, že kdyby byl například na papeže spáchán atentát, jeho významnost by na určitou dobu výrazně stoupla, ovšem z hlediska způsobu života současných generací, míry dopadu křesťanství jako takového, by spíše byla soustředěna pozornost na významnost „obětní“, než na samotnou a jakoukoli uctívanou osobu, která bude těmto zákeřným násilnostem vystavena. Papež je zřejmě plošně vnímán jako jedna z osob, která potřebuje ochranu než jako představitel nějakého výrazně zásadního odkazu, odlišného od jiných mocenských organizací.

Člověk se v dnešním světě k základním otázkám víry mnohdy ani nedostane. Dříve se lid potýkal s nevzdělaností a ngramotností. V době *Retuňku* však stále platilo, že bezvěrec je něco zcela mimořádného a mimo možné chápání, tzv. ateismus se teprve rodil. V některých zemích se v současnosti před nástupem do zaměstnání ptají na víru. Dnes je běžnou a obvyklou odpovědí „bez vyznání“.

*„Bezvěrectví se dnes projevuje spíše jako směs skepse a lhostejnosti vůči náročným duchovním výzvám, odporem ke všem formám slavení a vyznávání ideálů a převahou okamžité každodennosti nad sebezpytováním a meditacemi o smyslu života.“*¹⁷³

Konzumní svět rodí v dnešní době mnoho pseudonáboženských postojů,¹⁷⁴ západní společnosti svým vlivem a trendem vstupují do lidských životů různým opojným vábením.

*„Nejde o nesvatou, avšak novou ‚svatou‘ alianci, vůči níž není konzumistický liberál nevěřícím, neboť prožívá něco na způsob nábožného opojení bezudným konzumem, jehož základem je hospodářství, řízené ‚prozřetelností‘ neviditelného boha trhu.“*¹⁷⁵

Jsme vzdělaní, v převážné většině gramotní. Rozumíme však životu a křesťanství více než tehdejší lidé na pokraji válečného lidového konfliktu? Když jsem si položila tuto otázku, vzápětí jsem si uvědomila, že je to právě *Retuňk*, který svou vnitřní silou umožňuje porozumět dnešní době i zachytit odkaz původního křesťanství, přestože jeho úhlavní nepřítel, Antikrist v osobě papeže, dnes bledne a vytrácí se z lidského zájmu. Na druhou stranu přítomnost Antikrista trvá, jinak by nemohlo být na světě tolik bezpráví, násilí.

¹⁷³ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 24.

¹⁷⁴ Lipovetsky, G.: *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor, 2003, s. 67 nn., s. 143 a nn. Podle Lipovetskeho je prototypem současného člověka hédonisticko-narcistický individualista, bohem blahobyt a jeho prorokem reklama.

¹⁷⁵ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 24.

Komenský je podle Flosse představitel „zápasící“ víry, jehož modelem byl starozákonní Job.¹⁷⁶ Domnívám se, že spisek *Retuňk* představuje výhradně pojetí zápasící víry a to je jeho zásadní poselství dnešní době.

3.1. Literární poselství Retuňku

Literární analýzou se zabývá řada komeniologů, například Škarka, J. Nováková a další. Je až k nevíře, jak širokému záběru literárních aktivit se Komenský věnoval. V úvodu této kapitoly bych se ráda věnovala dětské otázce, Komenský kromě známých pedagogických aktivit byl velmi aktivní tvůrce duchovních písní.

„Hodnotíme-li Kancionál Komenského po jeho vlastní literární a hudební stránce, je skutečným dovršením a vyvrcholením dvousetletého vývoje a života bratrské duchovní písně, svorníkem v její klenbě, v němž se sbíhají a soustřeďují všechny nosné síly této starobylé tradice.“¹⁷⁷

Počátky této tradice zachytil Kalivoda popisující husitské nábožné písně, které se dochovaly z táborské kultury a z husitského zpěvu edičně zpřístupněno Z. Nejedlým. Je tak analyzován důležitý pramen přímo ukazující ke Komenskému, jak chápal dětskou otázku. Už v husitství se dětské otázce věnuje pozornost, jak dovozuje podle Kalivody N. Rejchrtová analýzou táborské písně Jesu Kriste králi, neboť

„je v centru pozornosti dítě, sledované biblicky orientovaným, teologicko-dějinným pohledem. Je chápáno jako bezbranné individuum, na němž je páčáno násilí, a to hned od počátku dějin. Děti jsou bez vlastního přičinění zatíženy dědičným hříchem Adamovy vzpoury proti Bohu, a tím bytostně ohroženy. V husitském pochopení se jim takto děje zvláštní křivda... Poprvé se dětství objevuje jako svébytná kategorie, hodná dějinné studie.“¹⁷⁸

¹⁷⁶ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 25: „Rozlišuji mezi náboženstvím a náboženskostí, jíž rozumím pseudonáboženské postoje, tj. takové, které mají určité znaky náboženské spirituality, její nositelé ji však za něco náboženského považovat nechtějí. Pokud svou náboženskost (tedy své pseudonáboženství) nereflektují, tím mocněji jsou jím ovládáni a liší se tak od opravdových (nikoliv jen zvykových či folklorních – jak se s tím dnes často setkáváme) tradičních věřících, kteří prožívají svou víru jako zápas, jehož modelem je mj. starozákonní Job.“

¹⁷⁷ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 304. Kancionál je kniha žalmů a písní duchovních.

¹⁷⁸ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 259.

Dětský svět je ohrožen upadající dospělými od pravé víry, toho si je vědom Komenský zejména, zvláště má-li na mysli cestu ke zdokonalení člověka:

„...člověk se může zdokonalit, zamezí-li, aby jeho děti byly už od samého mládí vtahovány do sítí obludností a trapností, které lidé ve své dospělosti dokážou uplést.“¹⁷⁹

Retuňk se dětské otázce rovněž nevyhýbá. Ve 29. kapitole, určené přímo evangelickým rodičům se cestou napomenutí klade důraz na zbožnou výchovu dětí:

„Předně, když jim zmládi příliš folkujete a k lhostejnosti a skvostnosti života vedete: takže učí se a zvykají sobě hned zmládi po vнадách libostí tělesných se pouštět. Odkudž i když zrostou, nic jiného hledati neumějí, než což břichu se hodí aneb ku pýše slouží: a kdež se ty věci naskýtají, tam se táhnou. K tomu, aby dítky vaše začátky svého náboženství dobře uměly a hned z malička boží věci do úst a do srdcí braly, nemnohých o to jest péče: ježtoť to nejpředněji náleželo, poněvadž dítky dar boží jsou, aby od rodičů k Bohu zase nejpředněji vedeny byly.“

Ústředním pojmem spisku je slovo *Retuňk*, autor retuje. Podle Škarky snad nebude moderní čtenář spokojen s leckterým cizím výrazem, zbytečně používaným.¹⁸⁰ Nicméně na druhou stranu nám toto zřejmě universálně užívané slovo podává svědectví o literárním zaměření, které úzce souvisí s Komenského kněžským povoláním.

„Nejvíce jej zaměstnávala svědomitá příprava na kázání, poněvadž kázat náleželo k předním povinnostem bratrského duchovního“¹⁸¹

Při četbě *Retuňku* jsem našla obrovské množství biblických citátů. Charakter spisku je veskrze kazatelský, místy apologetický. Přirozeně, že kazatelský duch nemůže využít epických dramatických dialogů, jak je nalézáme například při pouti Labyrintem. V *Retuňku* výrazně dominují prvky rétorické a kazatelské, občas s naznačením

¹⁷⁹ Kalivoda, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 222.

¹⁸⁰ Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 331. Škarka má mimo jiné na mysli právě výrazy *retuňk*, *retovat*.

¹⁸¹ *Tamtéž*, s. 360, 361. „...v letech 1620 a 1621 vypracoval vynikající příručku Zpráva a naučení o kazatelství, která systematicky poučovala o teorii i praxi kazatelského projevu a umění.“

vzrušenosti řeči, avšak s trvalou převahou odkazů na Písmo svaté či svědectví svatých otců.

Barokní sloh, jenž je předmětem úvah literárních badatelů Komenského děl, lze spatřit nejen v již zmíněném hromadění biblických citátů, dále v hromadění kratších vět, jinak řečeno ve slovních řetězcích, rovněž častý motiv světla a temnot, rozštěpující svět do dvou ostrých protiv, je podle Škarky barokní prvek.¹⁸²

Barokní styl se odlišuje od humanistického slohu barvitostí, prací se symboly a uměleckým líčením. Tomu odpovídá například citace z kapitoly 30. napomínající služebníky církve evangelické.

„Když pak opouštíte své ovce, a jakž svět říká, v štychu jich necháváte, což by odtud jiného šlo, než což Kristus praví, že když nájemník utíká, vlk volně lapá a rozhání ovce? Nebo takovou nesmělostí vaší předně nepřátelům dodává srdce, aby vidouc, že přední prchají, tím směleji dotírali: podobně jako když v vojště hejtmané a fendrichové s praporci se ztratí a před nepřítelem utekou, snadno bývá ostatek vojska rozehnati a pohubiti, tak i tuto.“

Vybrala jsem tuto citaci, protože se zde prolíná barokní líčení a barvitost s kazatelským napomenutím více, než v převážné obsahové většině spisku, kde výrazně dominují biblické citáty, teze svatých od otců a v některých částech historická fakta.

Literární poselství Retuňku spatřuji v několika ohledech. Předně znovu připomínám objevený svět dítěte, na nějž je vzpomenu i v tomto věroučném retování. Spisek obsahuje řadu psychologických prvků, nejen již ve zmíněné 29. kapitole soustřeďující se na výchovu dítek evangelických rodičů. Komenský je řazen mezi objevitele nové „duchovní pevniny“ – světa dítěte.¹⁸³

Za poselství považuji rovněž návrat k Písmu svatému. Autor *Retuňku* prokazuje rozsáhlé znalosti a způsob, jak se s těmito znalostmi literárně vyrovnává, je

¹⁸² Škarka, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 377.

¹⁸³ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 10: „V Komenského době se teprve rodilo porozumění pro psychické stavy dospělého člověka a v souvislosti s tím byly položeny předpoklady vzniku psychologie jakožto vědecké disciplíny.“

obdivuhodný. Nerada bych zapřela, že jsem se místy necítila při čtení dobře a chtěla popis *Retuňku* vzdát. Mám na mysli náročnost textu po literární i obsahové stránce, která by podle mého názoru dnes obstála jako prvotřídní vědecká práce, zvláště pro všechny z nás, jimž některá zákoutí původního křesťanství zůstávají nadále zastřena. *Retuňk* patří mezi ta díla, jež nám původní křesťanství přibližují. Záleží jen na nás, jaký svedeme zápas o vlastní víru. Na otázku, kdo to byl původní křesťan, *Retuňk* podává téměř vyčerpávající odpověď.

Samozřejmě jsou výrazně limitující tehdejší výrazové prostředky, jejichž význam byl možná jednodušší než dnes, kdy naopak zjednodušujeme literární a slovní projev tak, že jednotlivým výrazům sice rozumíme, ale mají tolik významů, že se v nich ztrácíme. Chybí nám pevný střed, chybí nám biblické znalosti, chybí nám čas na *Písmo svaté*. Chybí nám *Retuňk*, návrat k původnímu křesťanství. Otázkou je, zda-li by se někomu podařilo *Retuňk* odborně upravit do dnešního jazyka. I to je, domnívám se, literární poselství *Retuňku*. Jde o text, jemuž by slušelo znovu vdechnout život.

3.2. Obsahové poselství *Retuňku*

Obsahem *Retuňku* chápu výchovu k pravému křesťanství a vzdělávání v rozumné Písmu svatému s nepřehlédnutým důrazem na Antikrista, k němuž je zaměřena zásadní pozornost jako ke svůdci hřešit a upadat od pravé víry. Snažila jsem se popsat obsahovou náplň *Retuňku* různým způsobem v předchozích kapitolách s důrazem na dějinnou situaci, vybrané citace, motivy a badatelské příspěvky.

Obsahové poselství je nesmírně aktuální, až k nevíře. Čerpala jsem například z této citace ve 2. kapitole věnující se příčinám upadání od svatého evangelia:

„Nebo přirozené jest člověku, aby se k houfu a tovaryšstvu táhl: čím hlučnější kde, tím vícejí se tam kloní. Obyčejné také jest člověku bez umění horliti pro náboženství, zvlášť povrchní, jakž na Pavlovi toho příklad. Libá jest také člověku sláva světa, pohodlí, ouřady, důchody; velmi silně člověk těmi věcmi jímán bývá a přivábí jej k sobě velmi snadno. Naproti tomu trpěti jest odporné a velmi těžce to přichází člověku; takže ve všech takových příhodách když člověk padá, není divného nic: než lítostivé jest, že skrze to věčné zmatky duše i těla přivodí sebe takoví neustaviční duchové.“

Nepřímou lze zachytit chybějící pevný střed, lidskou přirozenost zde autor Retuňku spojuje s „houfováním“ a s výdobytky pozemského snažení. Povrchnost v umění a znalosti náboženství, snadná závislost na „benefitních pobídkách“, těžká trpnost z jejich ztráty a vůbec velmi těžké údělky a odporné strádání, to jsou všechno příznaky chybějícího středu, mající běžný charakter zmateného lidského „kolotání“ po obvodu, naznačíme-li jen velmi krátce, jakým směrem se budou v nejbližší době po Retuňku ubírat Komenského myšlenky.

Pravost „houfování“ lze snadno prohlédnout, i nejhlupejší mohou prozívat podezřelost papežského náboženství podle 3. kapitoly:

„Nechat' se odejme tomu náboženství sláva světa; mocnářové a potentáti nechat' od něho odstoupí a jeho násilně nehájí; necht' tuční důchodové a prebendy kněžím pominou; podíváme se, mnoho-li jich tam zůstane: a podlé toho jestli tam té víry jaká taková sladkost, aby i uprostřed protivenství a utrpení při sobě mocně držela, jako při naší straně se vidí.“

Z textu jsem asi ani nemohla jistě poznat, zda-li má onou stranou autor Retuňku na mysli Jednotu bratrskou nebo spíše širší protestantské uskupení. Ve smyslu obsahového poselství mám na mysli především věnovanou pozornost důchodům a prebendám, v kritice na toto téma mluví autor na jiném místě i do vlastních řad a později Komenský v Labyrintu lituje,

„že ve sporech náboženských často nejde o věci duchovní, nýbrž důchodní.“¹⁸⁴

Domnívám se, že naléhavé obsahové poselství spočívá právě v tomto: v nadměrné soustředěnosti výchovně-vzdělávací na vidinu „mít se dobře“ na úkor vedení svého života k pravému křesťanství. V dnešní uspěchané době se rovněž, tak jak zcela výstižně popisuje autor Retuňku, houfují studenti i lidé do míst, která aktuálně slibují nebo viditelně dokazují lepší možnosti obživy. Jde o věc lidsky zcela přirozenou,

¹⁸⁴ Dobiáš, F.M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Říčan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J.A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 30. Dobiáš se ve své stati věnuje sociálně teologickým motivům.

podobně různé benefity a důchodový systém se opírá o lidskou přirozenost, na sociální přirozenosti není nic špatného.

Jde spíše o to, že by si člověk měl uvědomit, že se jedná o druhotné, často přechodné a pomíjivé materiální zázemí, jež se může stát „modlářstvím“, navíc zcela neúčinné co do původního přirozeného záměru. Co mám na mysli? K čemu je propracovaný důchodový systém, když se starý člověk nedokáže bránit, může být fyzickou silou přemožen, okraden a pokud přemožen a okraden fyzicky není, je týrán psychicky podvodnou spotřebitelskou nabídkou nebo různou společenskou i rodinou manipulací.

Rovněž houfovat se na právnických a jiných fakultách, které aktuálně „nenapadnutelně“ slibují lákavější pracovní uplatnění, je cestou do pekel. Uspěchanost, podléhání módním a společenským trendům, povrchnost a pokrytectví ve vlastním uvažování, přidušený vztah k pravdě a ke spravedlnosti. Zdá se, že se jedná o nekonečný příběh postihnutý již dávno autorem *Retuňku* a samozřejmě mnohými jinými i v dávnějších dobách. V 9. kapitole *Retuňku* se dočteme:

„A tak se v papežstvu rovně děje. Biblí čísti lejkům nedají, kleriků také do ní nepustí, leč kdož jejich věcmi dobře napojen jest: a i tu jsou jí pilní kněží, že více s korbeli aneb s důchody svými a počty se meškají. I co div, že tu žádný nic nemění a neopravuje. Nemají kdy, nevědí kdy, nevědí, proč by se v to dávatí měli, poněvadž náboženství tak, jakž stojí, dosti jim zistné jest. Mezitím byť kdo z kněží nětco měniti, vida potřebu, chtěl, nelze. Závazek na sebe ku poslušenství stolice římské tuhý učinil: a chtěl-li by přesto Boha více než lidi šetřiti a nětco jinak, než římská církev činí, činiti, nebude to míti průchodu žádného, bude vyhnán aneb jat a z světa sklizen a tak dále.“

Ta podoba s dnešním světem a současným uvažováním je nepřehlédnutelná. Vyrábíme zbraně, abychom měli práci. Nebo třeba tetujeme těla, protože jsme šikovní a při hledání práce dlouhodobě neúspěšní. Těla máme potetovaná, aby si nás někdo všiml. Nedokážeme se smířit s pracovními podmínkami v některých podnicích zaměřených na levnou cizí pracovní sílu. Zoufalá bezprizornost nastupující generace to zanedlouho spočítá těm postupně odcházejícím.

Podmínky ukrutně trpících domácích zvířat, jež jsou základem stravy a tovární pěstování zeleniny, která již zeleninou v pravém smyslu snad ani není, nás neruší v možnosti dlouhodobé závislosti farmaceuticky se léčit z těchto nepřírodných, vyděšených, chemicky ošetřených a z odpadů nastavených náhražek, na kterých se opět podílíme, protože chceme mít práci nebo si tyto výrobky kupujeme, protože za nízkou mzdou si nic víc nepořídíme.

Pouze jsem naznačila, v čem podle mého názoru spočívá ona druhotnost. Základem nemůže být nic jiného než bezvýhradná boží pravdivost, pravé křesťanství, neotřesitelná víra v Krista a naděje, na níž lze teprve stavět pozemské a civilizační sociální programy. V takovém případě by společnost dokázala zajistit materiální zázemí na kvalitativně mnohem vyšší úrovni, vždyť potencialita lidské dovednosti je nekonečná. Příčiny toho, proč se tak neděje, jsou popsány v *Retuňku*, například v uvedených citacích. Každý člověk by měl obrátit svou pozornost k pravdě, znát důvod nepřírodního soužení naznačený například v 7. kapitole:

„Ale důvodu potřeba: protož o ty činiti míti chceme. Nebo pěkný plášť jest starožitnost a pravé jest, že čím starší které učení, tím lepší, poněvadž blud není jiného nic než porušení pravdy, a tak sama pravda starší jest. Ale v tom jest omyl, že lidé neumějí mezi novým a starým rozdílu právě učiniti a často starému nové a novému staré říkají.“

„S. Jan Zlatoústý napsal, Homilia de Lazaro: Nepovědomost Písem plodí kacířstva, porušuje šlechtivosti života, všecko vzhůru kořenem převrací.“

Sama se sebou jsem tedy nucena svést již výše popsanou „zápasící víru“, *Retuňk* je onou zápasící vírou, řekla bych mnohem více, než výzvou k nějakému revolučnímu odkazu, jímž jsou opět přirozeně kvůli možnosti pracovat postiženy i některé špičkové badatelské práce. Komenský jistě nebyl na levém křídle reformace a jeho biblismus asi nebyl biblismus komunistický.

Domnívám se rovněž, že z téhož důvodu je přehnaný důraz kladen na sociální otázku, kterou z *Retuňku* cítím, přestože se zde tato otázka výslovně neprobírá. Kladu si otázku, proč neustále musíme dbát na druhotné požadavky týkající se lokálních

pracovních a institučních zájmů, místo abychom vytvořili více časoprostorových setkání s *Písmem svatým*. Budeme-li znát *Písmo svaté*, nemusíme se zaobírat sociální otázkou, neboť je v *Písmu svatém* obsažena a lidstvo má návod na společenské soužití v Kristu dávno předepsaný.

*„Retuňkem postavil se Komenský do teoretického i praktického boje proti hlasatelům protireformace, zde prvně soustředěně vyjádřil a opřel se velikou historickou učeností svou filosofií církevních dějin, hlavně též českých, v níž vidí ustavičnou potřebu nápravy vždy znovu upadajících lidských věcí. Četbou Retuňku si dnešní čtenář jasně uvědomí, že Komenskému nezapočal zápas s protireformací na poli politickém, církevním i národním teprve po roce 1620, nýbrž že za dietrichsteinské reakce již před Bílou horou musili moravští nekatolíci zápasit o holou existenci.“*¹⁸⁵

Ve světle těchto sociálních úvah a obsahového odkazu Retuňku doplníme celkový pohled na Komenského podle Patočky.

*„Hospodářská nerovnost je tedy podle Komenského v zásadě správná, ale bohatí ji zneužívají a místo, aby svého statku užívali jako správce ve prospěch sebe i druhých, činí jej nástrojem absolutního sobectví. To však Bůh nestrpí a trestá již na tomto světě jako ‚zuřivý vyhledatel a mstitel nepravosti‘.“*¹⁸⁶

Řádné vzdělání ve znalosti *Písma svatého*, vedení dítek ke zbožnosti od nejtútlejšího věku, upřednostnění universálního užitku před pomíjivým, tvoří základní obsahové poselství *Retuňku*. Pokud je Komenský ve spisku zdrženlivý ke konkrétním sociálním otázkám, neznamená to podle mého názoru, že sociální otázka není v *Retuňku* obsažena. Často jsme svědky, že o čem se nejvíce mluví, toho se nedostává, toto vyvinuté pokrytectví bohatě uspokojuje a uspává věřící, kteří zapomínají konat

¹⁸⁵ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997, s. 96. Na předcházející s. 95: „... v rozvrhu toho politicko-theologického manifestu protihabsburského, odmítající příkře násilí protireformační a hlásající pevný, nesmlouvavý odpor proti němu, kterým je Retuňk proti Antikristu.“

¹⁸⁶ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 439: „Požadavek hospodářské a sociální rovnosti tedy Komenský neschvaluje; je proti Písmu i proti základním metafyzickým principům... Proto je také pochopitelné, že bohatí ve své při s chudými děkují Bohu za to, že ‚rovnost ve světě nezačíná‘ a že Kristus vyzývá chudé, aby ‚přiliš krutého vyhledávání dobročinnosti zanechali‘... Ale tato ideologie stavovsky patriarchální nebrání Komenskému v tom, aby viděl, že stížnosti a námitky bohatých jsou pouhé výmluvy. Neběží jim o postavení pokorně z ruky Boží ve prospěch druhých přejímané, nýbrž, jak jim praví Kristus: ‚nechcete vy než plnomocní páni v tom, co se vám do rukou dostává, býti‘.“

chlácholeni, že již je učiněno. Vždyť podaří-li se odstranit „zápasící vírou“ nadměrnost spočívající v upadání od pravé víry, pak lze vzhlížet s nadějí ke společnosti, sice hospodářsky i jinak nerovné, ale stabilizované ve svém základu, jež ve svém středu v Kristu nedovolí činit přirozenou nerovnost předmětem sporů, ohavných a ukrutných násilností.

„Proti původství spisu Komenským bylo sice J. Hendrichem sneseno mnoho důvodů, ale tyto důvody nevyvracejí aspoň spoluúčast či základní koncept Komenského, jak na to upozorňoval Ján Kvačala a jak se to shoduje též se záznamem Komenského v dopise Montanovi, kde Retuňk charakterizuje jako „opus“ justae molis..., variorum manibus varie transcriptum“.... „dílo patřičného rozsahu, ...ale přesto rozličnými rukama rozličně opisované.“¹⁸⁷

Poselství *Retuňku* lze také vyjádřit velmi stručně. Veškerá napomenutí, poučení a pojednání mají sloužit k tomu,

„...aby se čelilo lenivé nedbalosti charakteristické pro středověkého člověka.“¹⁸⁸

Domnívám se, že ať již je míra autorství Komenského jakákoli, obsahové poselství *Retuňku* se v podstatných rysech shoduje s jeho celoživotní kazatelskou a výchovnou činností.

3.3. Universální poselství Retuňku

Na úvod jsem vybrala naléhavé svolání ke křesťanům z 24. kapitoly, zde se motiv naděje setkává s dalším motivem, který je Komenskému zcela vlastní. Jedná se o víru ve svobodnou vůli. Autor *Retuňku* vyzývá katolíky k návratu do původního stavu, do stavu svobody.

„Voláme tedy vás z Babylona, ó kdož jste koli tam věrní služebníci Boha našeho, a voláme vás k sobě na Sión, tu, kdež slovo Hospodinovo přebývá a slouží se Bohu živému a ne rytinám, a kdež radost jest, pokoj a potěšení z vědomého požívání milosti

¹⁸⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* Praha: Oikoymenth, 1997, s. 96.

¹⁸⁸ Patočka, J.: *Komeniologické studie III.* Praha: Oikoymenth, 2003, s. 443.

*boží a z spatřování tváři boží laskavé v Kristu: zuveme vás ku požívání sladkosti naděje věku budoucího, dosti jste již, v nejistotě spasení postavami byvše, lační byli, dosti jste již k cisternám prázdným, v nichž nebylo vody (k přímlovám totiž svatých, mšem, poutem, kteréž nemohly upokojiti svědomí vašich), běhali; dosti jste peníze své ne za chléb vynakládali a práci svou za to, což nenasycuje (Izai. 55); dosti jste nálezky lidskými svazovati se dali i již se v **svobodu** navraťte, v níž nás postavil Kristus (Gal. 5).“*

Svoboda v Kristu má zcela jiný charakter a hluboký rozměr lidskosti. Ruku v ruce s touto vírou nesmí být potlačována svoboda názoru. Vždyť každý, kdo svůj názor svobodně vyjadřuje; nikoliv tedy ohněm a mečem, ale ve jménu Krista; ten se snaží skrze své přesvědčení nalézt cestu ke Kristu. *Retuňk* má zásadně výchovný a pedagogický ráz v tom smyslu, že je příkladem svobodného názoru jednotlivce, navíc odborně konfrontován s pravým křesťanstvím a *Písmem svatým* s výzvou k individuálnímu posouzení čtenářů. Se svobodou názoru později úzce souvisí kladný vztah Komenského k prorockým zjevením svých přátel. Je všeobecně známé, že Komenský tyto aktivity podporoval a ačkoliv mu to ve vědeckém světě, zdá se, spíše ubližuje, pro mě je takové jednání známkou osobnostní velikosti ve vztahu k šíření svobody názoru, jenž má být v každém případě a každým; podobně jako *Retuňk*; podroben zkoumání ve snaze dosáhnout ve věci pravdivého poznání a na základě toho svobodný názor nenásilně v souladu s poznáním usměrnit.

Povšimla jsem si, jak se v historii; rovněž v dnešní společnosti i v běžných mezilidských vztazích; objevuje tendence potlačovat svobodu názoru. Zdá se, že se jedná o lidskou nemoc neustále někomu vnucovat mocenský názor potlačováním druhých.¹⁸⁹

Přirozeně se tak děje výrazněji s nárůstem konkrétní moci ve společnosti nebo v nerovném postavení partnerů, často také v nerovném postavení dětí ve vztahu k dospělým a opačně také v nerovném postavení seniorů vůči mladším dospělým. Vypsala jsem jen některé „konfliktní“ dvojice, na nichž si lze představit, jak hluboký a

¹⁸⁹ Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikymen, 1998, s. 312: „... i když ti, kdo se zmocní přírody svým ovládajícím věděním, nebudou k smíchu lidem, kteří nevědí o smyslu věcí, budou k smíchu Bohu a andělům, jejich dílo je obrácená babylónská věž, budovaná nikoli směrem k nebi, nýbrž k zemi.“

aktuální universální odkaz *Retuňk* dnešní generaci zanechal. Sotva jsme se vymanili z jedné jednomyslnosti ideové, podléháme jiné jednomyslnosti ekonomické ve všech sférách společnosti. Společným jmenovatelem je pomíjivá vidina moci, skrytá často za beztrestností mocných a za zavřenými dveřmi bezejmenných, což krutě zasahuje zejména bezbranné děti a nemohoucí seniory.

„Toto naposledy pravím, a směle pravím: sama jednomyslnost žádným znamením církve není. Nebo jednomyslní také byli ti, kteříž zlaté tele sobě slili a jemu sloužili. Jednomyslní byli ti, kteříž proti Kristu jedním hlasem volali. Ukřižuj, ukřižuj ho! Jednomyslní byli proti Kristu farizeové a saduceové a herodiáni: ačkoli nesvorní byli.“

Jsem přesvědčena o tom, že universální poselství *Retuňku* nedozírného významu se týká zejména svobodné vůle člověka hájit perem a slovem svobodný názor, přičemž tato svoboda nemá sídlo v jednotlivém egu,¹⁹⁰ ale v Kristu.

„Sic co se hříchu dotýče, ti nám křesťanům mnohem méně jsou na svobodě, nežli jiným: nebo my nejsme sami svoji, ale toho, kterýž nás vykoupil; oudové těla našeho oudové jeho jsou, a protož nemáme naprosto moci užívati jich, k čemu bychom chtěli, než k čemu on chce. Ti, kteříž směle a svobodně hřeší, svobody křesťanské nemají, protože v hříchu ještě zůstávají a služebníci hřícha jsou. Jan 8. Pěkně s. Petr o svobodě křesťanské promluvil: Bud'te prý jako svobodní, avšak ne jako zástěru majíce své zlosti svobodu, ale jako služebníci boží. Nebo ta jest vůle boží, abyste dobře činíce, zacpali ústa nemoudrých lidí, z neznámosti vám utrhajících. 1 Petr. 2, v. 16.15. hle to jest boží vůle, abyste dobře činili.“

Výchova k pravému křesťanství úzce souvisí s objeveným světem dítěte, jak jsem již zmínila v jiné části. Komenský si všiml, že výuka se neděje na principu dobrovolného úsilí. Floss cituje z *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, z pozdního díla Komenského, kde se zamýšlí, odkud pochází ztráta svobody.

¹⁹⁰ Patočka, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 502: „... je třeba překonat lidský egocentrismus; ve Vševýchově jí dal výslovnou podobu vychovatelskou.“

„Všechno ve školách, v chrámech i na soudech se děje z donucení, násilně a otrocky. Ve školách a všude jinde, kde jedni učí druhé nebo se sami od nich učí, zřídka pozorujeme, že pochopení věci přichází samo od sebe. To proto, že vzdělání nevytéká z obecných pojmů přímými řečišti světla, nýbrž dobývá se z hlubin jinde nahromaděných názorů zakřivenými kanálky necitlivých vyučovacích metod. Z toho plyne, že v mnoha věcech nedosáhneme souhlasu jinak než přemlouváním nebo ho vylákáme usilovným přesvědčováním, vynutíme násilím a konečně vytlučeme ranami a hrozbami, aby posluchači mysleli a říkali, že chápou, věří, chtějí a mohou, ačkoli když přihlédněš blíže, nerozumějí, nevěří, nechtějí a nemohou. Jinak tomu není ani v záležitostech náboženství. i tam je u většiny lidí všechno vynucené a na povrchu přizdobené. A jak jsou politické záležitosti všude plné násilí, o tom se nese křik odevšad a není o tom podle mně třeba slov.“¹⁹¹

Komenský hledal cestu z labyrintů školských v rozumovém světle. Rozumové světlo plodí dobro a svobodná vůle se od člověka k člověku šíří jazykem. *Retuňk* obsahuje duch Eliášův, nebojuje se o víru ohněm či mečem, ani bouřlivým větrem nebo zemětřesením. Jen v mírné duchu lze dojít od prchavých myšlenek ke skále pravdy, přebývající v Kristu.¹⁹² Komenský, ale i *Retuňk* se obsahově odlišuje od křečovitých schémat svádějících k tyranii, zuřící fyzickým násilím, zanedlouho ústící v lidovou třicetiletou válku. Papež jako Antikrist patří mezi tyrany, později k nim v pozdních poznámkách Komenského přibude Luther i Calvin.¹⁹³

Nelze si nevšimnout, že výchova a vzdělávání je také v současné době pod mocenským tlakem, jde spíše o schématické „ochočování“ a „lákání“, člověk je deformován, dominuje represivita¹⁹⁴ výchovy a vzdělávání jakožto alibistické plnění

¹⁹¹ Floss, P.: *Poselství J.A.Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005, s. 60. Na s. 61: „... náprava věcí nepokročí, pokud nebude odstraněno vše, co je v lidských záležitostech násilného. A násilí není možné odstranit, pokud nebude obnovena svoboda, kterou lidi obdaroval Tvůrce věcí. a není možné ji obnovit, dokud z očí nebudou odstraněny temnoty. Dokud na nich spočívají, není možné se na ně spolehnout. Pokud nebude dosaženo dobrovolnosti, nikdy se nic nezdaří.“

¹⁹² *Tamtéž*, s. 125. Floss zde cituje pozdní dílo *Clamores Eliae*: „S nežádným nejítí na způsob zápasu, než na způsob výzvy nebo také poměřování – srovnávajíc totiž cíl s cílem a prostředky s prostředky: a všudy co dobrého jest chvále, lepší však ukazujíc.“

¹⁹³ *Tamtéž*, s. 150: „... všichni ti, kdo se přísně drží schémat – zapomněli na apoštolské pravidlo, že zbraně našeho boje nejsou tělesné.“

¹⁹⁴ Foucault, M.: *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000, ss. 200-201, 206, 243, 424.

společenských cílů? Jak je vlastně naplňována jedna z nejpodstatnějších tendencí vysokoškolské reformy, která se stala vzorem pro Evropu 19. věku?¹⁹⁵

Na každém kroku můžeme vidět, jak je universální svobodomyšlné poselství *Retuňku* dnes společensky naléhavé. Snažíme se alespoň na okamžik utéci ke Kristu a nalézt si čas na *Písmo svaté*? Komenský i *Retuňk* připomíná, že člověk svobodnou vůlí disponuje, neměl by vědeckým trendům, společenským schématům a současné církevní prázdnotě, podléhat. Naopak tvořit nové *Retuňky* směřující k pravému katolictví. Přiblížit se Kristu, povolat jej zpět. Základem je však odvaha vyslovit svobodný názor a konfrontovat jej s poselstvím Krista, žít podle pravé křesťanské víry, dbát retovaného naučení a napomenutí v popisovaném *Retuňku*.

¹⁹⁵ Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 335: „V Dedukovaném plánu vyšší školní instituce, která má být založena v Berlíně, práci z roku 1807 vtělil Fichte svou myšlenku v plán instituce, která by měla vzdělávat vzdělavatele a vychovatele ne k pouhému mrtvému memorativnímu vědění, nýbrž k tvořivému myšlení.“ Komenský byl výrazný zastánce tvořivého přístupu, avšak je něco takového možné institucionalizovat, podobně jako katolickou víru?

Závěr

Při popisu Komenského díla *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* jsem se přesvědčila zejména o tom, jaké výsadní postavení mělo v té době *Písmo svaté*. Rozvoj knihtisku umožnil mnoha lidem přečíst si Bibli a ti nejvzdělanější dokázali ve svých disputacích s *Písmem svatým* pracovat vědeckým způsobem. Odhlédneme-li od současných požadavků na vědeckou práci, pak s obdivem vzhlížíme, s jakou důsledností a horlivostí se tehdejší vzdělanci věnovali sporným otázkám ve věci náboženství.

Co jsem si také ráda osvěžila, byla celková dějinná situace u nás. Z dnešního pohledu je téměř až neuvěřitelné, že Čechy a Morava byly zeměmi s nejvyšší mírou náboženské svobody, ruku v ruce s nezanedbatelnou soběstačností i hospodářskou. Čelit tak dlouhou dobu takové síle, jakou bylo rozšířené papežské katolictví, které se nechtělo smířit se svobodným stavem věcí v Českém království, vyžaduje obrovské schopnosti a dobrou vůli pro společné blaho. Domnívám se, že Jednota bratrská měla výrazný podíl na přístupu veskrze nadkonfesijním, nenásilným a přitom aktivně činným ve veřejném sektoru. V dnešní době bychom takové uskupení mohli přirovnat k nějaké organizaci, která sdružuje členy a poskytuje užitečné služby, přitom nikdy neměla nárok a ani si nebude činit nároky na nějaké dotační injekce. Bude jen všemi legitimními prostředky hájit svoji vydobytou svobodu.

Historie nás poučuje stále o tomtéž. To dobré je ukradeno, svoboda bývá ponižena a nejpoctivější jednotlivci se stanou štvanci, vězni nebo klienti popravčích čet. Vše zásadně souvisí se znalostí *Písma svatého* a v tomto směru je *Retuňk* skutečné vědecké dílo s jasným odkazem a řádným odůvodněním. Když jsem v úvodu svého závěru hned na začátku zopakovala, že se jedná o Komenského dílo *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*, pak kdybych měla odpovědět na otázku autorství *Retuňku*, odpověděla bych, že tento spis obsahuje Komenského celoživotní postoje. Připouštím, že se mohou tyto postoje zdát badatelům a učitelům příliš obecné. Mám na mysli například zjevný kazatelský duch díla, mám na mysli značně frekventovaný motiv světla. Méně frekventovaný motiv naděje vypovídá o tomtéž. Všimla jsem si, že často v běžném životě i při výchově příliš mluvíme, místo abychom skutečně činili. Mladý Komenský ještě nemusí tolik o naději mluvit, žije nadějí! Celoživotní, všestranný a

otevřený postoj k různým vědám má stále stejný a pevný střed v Kristu, v *Písmu svatém*.

Podařilo se mi v diplomové práci udržet triadickou strukturu díla. Kromě dějinného pohledu jsem snad vhodně připomněla některá jiná díla zralého Komenského. Za společný prvek tohoto srovnání považuji nesmírně důležitou věc. Svobodu názoru a výzva k názorovému tříbení opět s důrazem na *Písmo svaté*. Všimněme si, že i dnes převládá nesnášenlivost a kdo může, tak proti otevřenému názoru nebo popsanému listu papíru postaví moc. Od vyhození ze zaměstnání až po použití zbraní. Toto všeobecné zastrašování je dnes stejné jako bylo v době *Retuňku*.

Přiznávám, že popsaný dějinný pohled určitě nemůže splňovat vyčerpávající a přehledný výčet jednotlivých konfesí, celkových i jednotlivých společenských poměrů včetně jejich vůdčích osobností. Snažila jsem se v tomto směru obsah přizpůsobit *Retuňku* a Komenskému. Největší obtíže mně působil samotný text *Retuňku* a to hned z několika důvodů. Již jsem zmínila, jedná se podle mého názoru o špičkový vědecký svobodomyšlný text obhajující slovem a perem protestantskou věc proti papežskému Antikristu. Dále zejména z časového hlediska bylo pro mě velmi náročné orientovat se na *Písmo svaté*, jak tak činí důkladně a důsledně autor *Retuňku*. Ráda bych také poznamenala, že se jedná o text mimořádně hutný, plný krátkých vět v souvětích (nikoliv zkratkovitých), které si snad již v dnešní „sms“ době nedokážeme běžně představit, natož se tak pokusit psát.

Přes tyto obtíže jsem byla z četby *Retuňku* nadšena a snad se to důstojným způsobem projevilo v závěrečné kapitole, v níž jsem se snažila vyjádřit poselství *Retuňku* dnešní době. Ačkoli dnes popisovaný problém Antikrista jen zřídka zaměstnává vědce, běžného člověka nebo bulvár, zejména nastolená otázka pravého katolictví a jeho významu je stále zásadnější. Podaří-li se nám proniknout do hloubky odkazu *Retuňku*, můžeme nalézt oporu i naději, dát životu kvalitu, o kterou sice v konzumním blahobytu možná nestojíme, přesto se nás dotýká a hryže zevnitř jako obrácený „Antikrist“. Ano, zdá se, že současným obráceným „Antikristem“ je kvalita opravdového života. Rodinné a příbuzenské vztahy se rozpadají, lidé se přestávají scházet, hroutí se v běžných situacích, vyčerpávají svou sílu rozčilováním se nad malichernostmi. Nepřipustí, že to, oč se skutečně jedná, je ona zápasící víra popsaná

v závěrečné kapitole. Ta ovšem vyžaduje odvahu se zastavit a vystoupit z houfné řady. Udělat si čas na *Písmo svaté*, cítit svobodu ducha Jednoty bratrské, číst Komenského znovu a znovu, *retovat* každý strom v nejbližším okolí.

Seznam použité odborné literatury a dalších zdrojů

Seznam odborné literatury:

- BARTOŠ, F.M.: *Prvá česká kniha mladého Komenského*. In: Archiv J.A.K., XV, 1940.
- BLEKASTAD, M.: *Comenius. Versuch eines Umprisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo; Praha: [s.n.], 1969.
- ČORNEJOVÁ I., KAŠE J., MIKULEC J., VLNAS V.: *Velké dějiny země Koruny české VIII*. Praha: Ladislav Horáček- Paseka, 2005. ISBN 80-7185-947-5.
- DOBIÁŠ F.M., HAVRÁNEK A., HELLER J., MOLNÁR A., SMOLÍK J., ŘÍČAN R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J. A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971.
- FLOSS, P.: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno: Soliton, 2005. ISBN 80-239-6048-2.
- FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.
- HENDRICH, J.: *Retuňk proti Antikristu není od Komenského*. In: Slovo a slovesnost, roč. IX (1943), č. 1.
- HREJSA, F.: *Česká reformace*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1914.
- HUXLEY, A.: *Šedá eminence*. Praha: Avatar, 1998. ISBN 80-85862-27-1.
- KALIVODA, R.: *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992. ISBN 80-207-0341-1.
- KNOZ, T.: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-956-0.
- KOHLLENBERGER, H.: *Dopisy o Německu*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. ISBN 80-85241-97-8.
- KOMENSKÝ, J.A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv.1. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0226-2.
- KOMENSKÝ, J.A.: *Theatrum universitatis rerum*. In: DJK I., Praha, 1969.
- LE GOFF, J.: *Muži a ženy ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-377-1.
- LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-085-0.
- PATOČKA, J.: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997. ISBN 80-86005-52-6.
- PATOČKA, J.: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998. ISBN 80-86005-03-4.

PATOČKA, J.: *Komeniologické studie III*. Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-079-3.

PAYNE, J.: *Hermeneutická etika*. Praha: Triton, 1995. IBN 80-85875-07-1.

POPELOVÁ, J.: *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*. In: *Pedagogika*, III., 1955.

RAHNER, K.: *Křesťanská budoucnost člověka*. In: *Křesťanství dnes*. Praha: Vyšehrad, 1969.

RYBA, B.: *Sto listů Jana Amose Komenského*. Praha: Jan Laichter, 1942.

STEINER, R.: *Před branou duchovní vědy*. Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2006. ISBN 80-86340-22-8.

ŠKARKA, A.: *Půl tisíciletí Českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986. ISBN 01-103-86.

VLČEK, J.: *Dějiny české literatury I*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n.p., 1960.

VOREL, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2005. ISBN 80-7185-648-7.

TICHÁ, Z.: *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984. ISBN 11-020-85.

Elektronické zdroje:

Retuňk proti Antikristu a svodum jeho. *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://neuveritelnadhaleni.cz/knihy/retunk-proti-antikristu-a-svodum-jeho-jan-amos-komensky.html>

Summary

Comenius's Work: *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*

Pavčina Kuklová

Diploma work *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* reminds a contemporary man of a need of Holy Writ and importance of freedom of opinion. Using another wording it means the importance of a centre in Christ a centre from and to which all mortals' ways lead. The triad composed text will be a guide to historic period of *Retuňk*, a composed work just for itself and its message to contemporary living generations as well. All the roads offered here are Comenius's all-life attitudes with an attention intent on Comenius's world, light and hope. Here in alphabetic order are mentioned some scholars and research workers of Comenius work, names of those touching *Retuňk* work: Bartoš F.M.; Blekastad M.; Dobiáš F.M.; Hrejsa F.; Heller J.; Hendrich J.; Floss P.; Kalivoda R.; Kvačala J.; Ludvíkovský J.; Molnár A.; Novák J.V.; Nováková J.; Patočka J.; Popelová J.; Ryba B.; Říčan R.; Souček B.; Škarka A.; Tichá Z.; Vorel P. Various science specialists contributed in their various ways to an opinion about authorship problems. Subject matter of *Retuňk* is „fighting faith“, its depth and message giving us recourse and hope. We probably do not care for this quality of life in consumers wealth and world, yet it touches us and bites inside in a form of Antichrist. Work *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* introduces one's freedom of opinion, preacher's spirit, faith in Christ coming back, scientific and literary skill in saving original Catholic faith. Our courage to open ourselves towards universal faith saving turns us to the solid centre, with faith and light from the tunnel with humbled human dignity in this consumer's pauperized world. Work *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* invites us to use our courage in understanding and leaving the crowd.